2

19-20. YÜZYILLARDA

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ

-KAYNAŞMA-KIRGINLIK-AYRILIK-YENİ ARAYIŞLAR-

ULUSLARARASI SEMPOZYUM

BİLDİRİLER

NadirKitap

19.-20. YÜZYILLARDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ SEMPOZYUMU
KAYNAŞMA-KIRGINLIK-AYRILIK-YENİ ARAYIŞLAR

5 – 7 Ocak 2015, Uluslararası Sempozyum, İstanbul

Onursal Başkan
Prof. Dr. Yunus Söylet *İstanbul Üniversitesi Rektörü*

Danışma Kurulu
Prof. Dr. Mahmut Ak *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet Saray *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Cezmi Eraslan *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Mahir Aydın *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu *Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. Yusuf Sarınay *TOBB Üniversitesi*
Prof. Dr. Kemal Çiçek *İpek Üniversitesi*
Prof. Dr. M. Hakan Yavuz *Utah Üniversitesi*
Doç. Dr. Mustafa Budak *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*
Doç. Dr. Recep Karacakaya *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*
Bilâl N. Şimşir *Emekli Büyükelçi*

Düzenleme Kurulu
Düzenleme Kurulu Başkanları
Prof. Dr. Mustafa Özkan *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı*
Prof. Dr. Cezmi Eraslan *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enst.*
Dr. Cezmi Bayram *İstanbul Türk Ocakları*

Düzenleme Kurulu Üyeleri
Doç. Dr. Recep Karacakaya *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*
Doç. Dr. Fatih M. Sancaktar *İstanbul Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman Bozkurt *İstanbul Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü *İstanbul Üniversitesi*
Arş. Gör. Ramazan Hakkı Öztan *Utah Üniversitesi*

Sekretarya
Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü *İstanbul Üniversitesi*
Arş. Gör. Ramazan Hakkı Öztan *Utah Üniversitesi*

Bilim Kurulu
Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan *Atatürk Araştırma Merkezi*
Prof. Dr. İdris Bostan *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Arzu Tozduman Terzi *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Halil Bal *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Zeynep Tarım Ertuğ *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Ali Fuat Örenç *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. İlker Alp *Trakya Üniversitesi*
Prof. Dr. Hikmet Öksüz *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu *Hacettepe Üniversitesi*
Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu *Düzce Üniversitesi*
Prof. Dr. İbrahim Sezgin *Trakya Üniversitesi*
Prof. Dr. Hilmi Bayraktar *Gaziantep Üniversitesi*
Prof. Dr. İbrahim Ethem Atnur *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Haluk Selvi *Sakarya Üniversitesi*
Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu *Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. Musa Şaşmaz *Niğde Üniversitesi*
Prof. Dr. Taha Niyazi Karaca *Bozok Üniversitesi*
Prof. Dr. Nurşen Mazıcı *Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. Mustafa Çolak *Gaziosman Paşa Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu *Yıldız Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. Birsel Küçüksipahioğlu *İstanbul Üniversitesi*
Doç. Dr. Sevtap Demirci *Boğaziçi Üniversitesi*
Doç. Dr. Bülent Bakar *Marmara Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Bülent Yıldırım *Trakya Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Şamil Mutlu *İstanbul Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Neriman Hacısalihoğlu *İstanbul Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Metin Ünver *İstanbul Üniversitesi*

Oturum Başkanları

Prof. Dr. Mahmut AK *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Arzu TOZDUMAN TERZİ *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Zeynep TARIM ERTUĞ *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Mahir AYDIN *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Halil BAL *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU *Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK *İpek Üniversitesi*
Prof. Dr. Haluk SELVİ *Sakarya Üniversitesi*
Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU *Düzce Üniversitesi*
Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR *Gaziantep Üniversitesi*
Prof. Dr. Nurşen MAZICI *Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU *Marmara Üniversitesi*
Doç. Dr. Sevtap DEMİRCİ *Boğaziçi Üniversitesi*
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. Mustafa BUDAK *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*
Prof. Dr. Yusuf SARINAY *TOBB Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU *Yıldız Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR *Atatürk Üniversitesi*

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9

Açılış Konuşmaları

Türk Ocakları İstanbul Şubesi Başkanı
Cezmi BAYRAM 13
İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü
Cezmi ERASLAN 16
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı
Mustafa ÖZKAN 20
İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcısı
Mahmut AK 24
Türkiye Ermenileri Patrik Vekili Başepiskopos Aram Ateşyan'ın Protokol Konuşması
Aram ATEŞYAN 26

Bildiriler

Osmanlı'dan Bugüne Ermeni Milleti ve Patrikhane
Tatul ANUŞYAN 33
Patrikhane ve Çevresindeki Ermenilerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri
Arzu TOZDUMAN TERZİ 39
Ermeni-Osmanlı İlişkilerinin Balkan Kökenleri: Etnik Temizlik ve Siyasi Korkular
M. Hakan YAVUZ 49
II. Meşrutiyetten Sevk ve İskân Kanunu'na Doğu Anadolu'da Devlet ve Vatandaş
Cezmi ERASLAN 55
Anadolu Türk Kültür Cografyası Halk Kültürü ve 1914 Öncesi Ermeni Köy Hayatı
Yaşar KALAFAT 67
Osmanlı Sarayı İle Ermeni Cemaati Arasındaki Köprü: Amiralar ve Genç Ermeniler
Saro DADYAN 89
Azaryanlar: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Bir Ermeni Tüccar Aile
Metin ÜNVER 97
Bir Arada Yaşama Kültürünün Zedelenmesi: 1794 Bursa Ermeni Kilisesi Yangını Örneği
İsmail YAŞAYANLAR 116
Hüdavendigar Vilayetindeki Osmanlı Ermenilerine Devletin Yaklaşımı ve
Ortaya Çıkan Sorunlar (1864-1914)
Fulya DÜVENCİ KARAKOÇ 130
Birinci Dünya Savaşı'nda Sevk ve İskân Kanunu'na Giden Süreç:
Osmanlı Hükümeti'nin Ermeni Politikaları
Bülent BAKAR 153
Ermeni Tehcirinin Sebepleri
Yusuf SARINAY 181
Arapların Sevk ve İskânı (1915-1918)
Süleyman BEYOĞLU 187
Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Rus Diplomasisinin Doğu Anadolu'da Ermenilerin Çıkarına
Reformlar Yapma Yönünde Çabaları
Tofig MUSTAFAZADE 210
Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlıya 1915 Yılı 25 Mayıs Tarihli Müracaatının Kabul Edilmesinde Çar Hükümetinin Çabaları(Rusya Dışişleri Bakanlığı Dokumanları Işığında)
Musa QASIMLI 226

Birinci Dünya Savaşı'nda Çarlık Askeri Mahkemelerinin Tutanaklarında Ermeni Çetelerinin Katliam ve Yağma Politikası
Mehmet PERİNÇEK 235
Birinci Dünya Savaşı Öncesi Ermeni Sorunu İle İlgili Uluslararası Gelişmeler
Haluk SELVİ 256
Yeniköy İtilafnamesı: Reform mu Osmanlı'dan Çıkış Kapısının Anahtarı mı?
Kemal ÇİÇEK 290
Wıllıam Haskel ve Ermenistan Yüksek Komiserliği Misyonu
İbrahim Ethem ATNUR 303
Alman Diplomatik Belgelerinde Talat Paşa'nın Ermenilerin Tehcir Edilmesindeki Rolü
Mustafa ÇOLAK 310
Türk – Ermeni İlişkilerinde Rusya Etkeni
Firdovsiye AHMEDOVA 323
Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya ve Ermeni Meselesi
Eray BAYRAMOL 341
Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda Ermeni Mebuslar ve Faaliyetleri (1914-1918)
Mehmet BİÇİCİ 354
Mondros Mütarekesi'nden Sonra Meclis-i Mebusan'da ve Ayan'da Tehcir Meselesine Yönelik Tartışmalar
Ferudun ATA 373
Tebaa-i Sâdıka'dan Hâin-i Devlet'e: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Toplum ve Bürokraside Ermeni Tanımlamaları
Ramazan Erhan GÜLLÜ 393
Osmanlı'da Nüfus Sayımları ve Resmi Verilere Göre Tehcir Öncesi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni Nüfusunun Miktarı
Orhan SAKİN 406
20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Ermeni Sorununa Bakmak: Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Sosyo-Ekonomik Durumlarının Yeni Arayışlar Bakımından Değerlendirilmesi
Ali GÜLER 423
Türk- Ermeni İlişkilerinde Müziğin Rolü
Melih DUYGULU 473
Osmanlı Toplumu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kültürel Yaşamında Ermeniler
Erdal KILIÇ 488
XIX. Yüzyılda Ermenilerin Osmanlı Devleti'ni Terkinde Yerli ve Yabancı Basının Etkisi Üzerine Düşünceler
Hilmi BAYRAKTAR 503
İngiliz Yüksek Komiserliği Ermeni-Rum Şubesi (1919-1922)
Abdurrahman BOZKURT 519
İngiltere'de Ermeni Propaganda Merkezi: İngiliz-Ermeni Cemiyeti
Zeynep İSKEFİYELİ 534
Devlete Başkaldırı Panoraması: 1893 Ermeni Ayaklanması
Mahir AYDIN 570
1897 Bâbıâli Olayı
Kemalettin KUZUCU 588
Ermeni Komitelerine İlham Veren Yer: Zeytun
Nejla GÜNAY 617
Birinci Dünya Savaşı Sırasında Erzurum ve Trabzon'dan Göç Etmek Zorunda Kalan Müslüman Mülteciler Meselesi (1915-1918)
Recep KARACAKAYA 645
Fransız Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı'nda Erzurum, Trabzon ve Erzincan'da Rus-Ermeni İşgali
Salih TUNÇ 655

1917 - 1921'li Yıllarda Ermenilerin İrevan Bölgesinde, Kars, Kağızman ve Erzurum'da Yaptıkları Faaliyetler
İrade MEMMEDOVA 672
Batı Basınının Gözünden Yıldız Suikastı
Fikrettin YAVUZ 694
Explaining Deterioration And Amelioration In Turkish-Armenian Relatıons, 1878-1909
Brad DENNIS 724
Ermeni Komitelerinin Yurt Dışında Teşkilatlanma ve Faaliyetlerine Bulgaristan Örneği
Bülent YILDIRIM 750
Ermenistan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Sürecinde Osmanlı Devleti ve Azerbaycan İlişkileri
Halil BAL 768
İkinci Meşrutiyet Döneminde İngiltere'nin Ermeni Meselesine Yaklaşımı ve Siyaseti (1908-1914)
Önder KOCATÜRK 779
Birinci Dünya Savaşı Sırasında İsveç'te Ermeni Meselesinin Gündeme Gelmesi
Bayram ÇAKICI 846
Amiral Bristol'un Savaş Günlükleri ve Milli Mücadele Dönemi'nde Kilikya Havalisindeki Ermeni Faaliyetleri
Hikmet ÖKSÜZ-İsmail KÖSE 884
Fransız İşgali Altındaki Maraş'ta Fransız-Ermeni Mezalimi
Ayhan DOĞAN 922
Stratejik Tehditler ve Tereddütler: Kilikya'da Karaya Çıkarma Operasyonları ve Projeleri ve Osmanlı Ermenileri (1914-1917)
Maxime GAUIN 958
Strategic Threats And Hesitations: The Operations And Projects Of Landing In Cilicia And The Ottoman Armenians (1914-1917)
Maxime GAUIN 982
Osmanlı Ermenileri ve İngiltere
Sevtap DEMİRCİ 1005
Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin Mallarına Yönelik Uygulamaları
Firdevs TEMİZGÜNEY 1011
Uluslararası Hukuk ve Emval-i Metruke Kapsamındaki Mülkiyet Davaları
Cavid ABDULLAHZADE 1018
Uluslararası Hukuk Bakımından Soykırım Suçu
Verda Neslihan AKÜN 1039
Misyoner Teşkilatının İran'ın Urmiye Şehrinde Faaliyetleri ve Ermeniler(Xx. Yy. Başlarından)
Masoumeh DAEİ 1047
Reflectıon Of The Armenıan-Turkısh Relatıons Of The Begınnıng Of The 20Th Century In The Late Soviet (1980S) And Modern Russian Press
Sulaev Imanutdin KHABIBOVICH 1061
Turkısh-Armenıan Relatıonshıp In Polısh Publıc Opınıon In 1878-1939
Dominika Maria MACIOS 1066
Armenıans In The Multınatıonal World Of The Saınt Petersburg Imperıal Unıversıty
Ninel OLESICH 1081
1836 Ermeni Eçmiyadzin Gregoryen Kilisesi Nizamnamesinin Tahlili
Ayna ASKEROĞLU ARSLAN 1094
Amerika'da Tek Kişilik Lobi: Vahan Cardashian (1883-1934)
Ö. Kürşad KARACAGİL 1125
Ermenilerin Tiflis'teki Siyasi Faaliyetleri (1878-1914)
Mustafa TANRIVERDİ 1153
Ermeni Meselesinin Anlaşılmasında Osmanlı Arşivlerinin Yeri ve Önemi
Mustafa BUDAK 1165
Ermeni Tarih Ders Kitaplarında Türk İmgesi
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ 1173
1915 Etkisi: Tekil ve Bugün-Bazlı Hafıza(lar), Metodoloji ve Tarihyazımı
Ramazan Hakkı ÖZTAN 1213

Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Ermenistan İlişkileri
Nurşen MAZICI 1225
Ermeni Sorunu'nun Türkiye–Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri
Barış ÖZDAL 1239
Demokrat Parti Döneminde Ermeniler (1950-1960)
Akın ÇELİK 1256
Ortak Acı
Taha AKYOL 1289
Ermenistan ve Diaspora'nın Türkiye'den Talepleri
Ömer Engin LÜTEM 1296
WWI And The Ottoman Eastern Question As The Crucible For Contemporary Crises Of Ethnic Cleansing And Humanitarian Interventionism In Eastern Europe And The Middle East
Mujeeb R. KHAN 1305

19.-20. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri "Kaynaşma – Kırgınlık – Ayrılık – Yeni Arayışlar" Uluslararası Sempozyum Programı 1317

19.-20. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu

Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar

5–7 Ocak 2015
Uluslararası Sempozyum, İstanbul

Bildiriler

2. CİLT

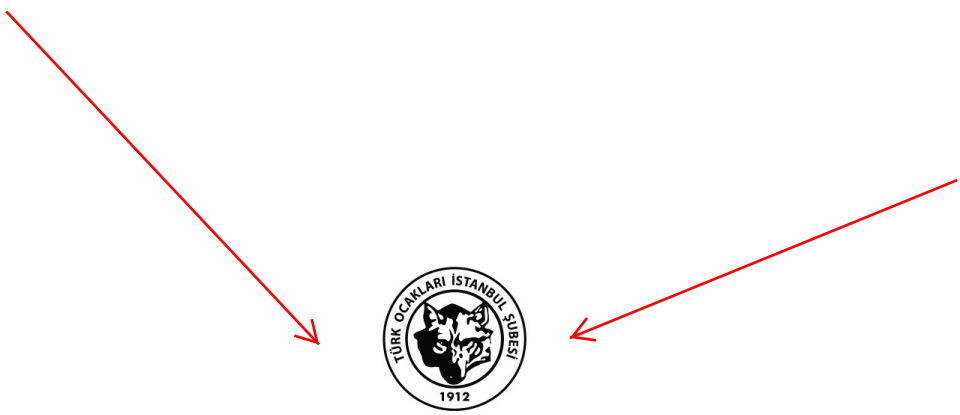

YAYIN NU:10

978-975-7739-91-3 (Tk)

ISBN 978-975-7739-93-7

Baskı:
ŞenYıldız Yayıncılık Hediyelik Eşya ve Tekstil San ve Tic.Ltd.Şti.
Gümüşsuyu caddesi. Dalgıç İş Merkezi No:3 Kat:1 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 483 47 91 • Faks: 0212 483 48 23
İstanbul-2015

İkinci Meşrutiyet Döneminde İngiltere'nin Ermeni Meselesine Yaklaşımı ve Siyaseti (1908-1914)

Önder KOCATÜRK*

Özet

Birinci Dünya Savaşı ve tehcir öncesi İkinci Meşrutiyet döneminde (1908-1914), dünyanın en güçlü ve zengin ülkesi konumunda bulunan İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni vatandaşlara yönelik izlediği siyaset Türk-Ermeni ilişkilerinin seyrinde belirleyici ve çok önemli bir rol oynamıştır. 1878 yılından itibaren İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk etmeye başlaması ve Türk düşmanı İngiliz siyaset adamlarının etkinliklerini artırması ile beraber Türk-Ermeni ilişkileri de yeni bir sürece girmişti. Balkan Savaşları'nın sonuna kadar uzanan dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarının büyük bölümünü bağımsızlıklarını yeni kazanan Balkan uluslarına kaybetmesi ve İngiltere başta olmak üzere Avrupalı büyük devletlerin de bu süreci desteklemesi ayrılıkçı Ermeni örgütlerinin umutlarını, etkinliklerini ve konumlarını gittikçe güçlendirdi.

Bu bildirinin kapsadığı dönemde (1908-1914) Osmanlı Devleti'ndeki Ermenileri ilgilendiren hususlarda, Avrupa ve dünya genelinde Türkler aleyhine bir kamuoyu oluşmasında İngiliz hükümeti ve İngiltere odaklı örgütler başrolü oynamaktaydı. Özellikle aralarında siyasetçiler ve önemli isimlerin de bulunduğu İngilizler tarafından kurulan Londra merkezli "Balkan Komitesi", Makedonya misyonunun büyük bölümünü Balkan Savaşları ile tamamladıktan sonra bütün dikkatini ve faaliyetini Ermenilere yöneltmiş, İngiliz Ermenistan Komitesi adıyla bir örgüt daha kurmuştu.Aynı şekilde Ermenilerle ilgili meselelerde, Avrupalı güçlerin Osmanlı hükümetleri üzerinde siyasi baskı ortamı oluşturmasında da İngiltere birinci derecede pay sahibi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk-Ermeni İlişkileri, Ermeni-İngiliz İlişkileri, Ermeniler, Ermeni Meselesi, İngiltere, Osmanlı Devleti, İkinci Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı-İngiliz İlişkileri, 1908-1914, Balkan Komitesi, İngiliz Ermenistan Komitesi.

---

* Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. E-posta: onder.kocaturk@istanbul.edu.tr

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir çöküş sürecine girmişti. Sanayi Devrimi ile gittikçe güçlenen ve yayılmacı siyaset izleyen Avrupa devletleri ve özellikle baş düşmanı Rusya karşısındaki krizlerde artık tek başına mücadele edemez durumdaydı. Diğer taraftan Sanayi Devrimi'nin başladığı ve tüm dünyaya yayıldığı ülke olan İngiltere, hızla zenginleşerek ve güçlenerek küresel bir sömürge imparatorluğu kurmaya başlamıştı. Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sonunda Fransa'dan Hindistan'ı ele geçiren İngiltere, sonraki yıllarda Uzakdoğu'daki sömürge imparatorluğunu hızla genişletti. Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783) sonunda Amerika'daki kolonilerinin çok büyük bir bölümünü kaybetti. Bu durum İngiltere için Hindistan ve Uzakdoğu'daki mevcut sömürgelerinin önemini çok daha artırmakla beraber yayılma alanı olarak da Asya ve Afrika'ya yönelmesini ve yeni topraklar elde etmesini sağladı. Böylece İngiltere'nin Hindistan ve Uzakdoğu sömürgelerine giden ticari bağlantı yolları ve bu yollar üzerindeki stratejik konuma sahip topraklar ve merkezler çok büyük önem kazandı. Bunlar içinde Boğazlar, Doğu Akdeniz, Irak ve Basra Körfezi gibi çok kritik topraklar zayıf Osmanlı Devleti'nin elinde bulunuyordu. Kapitülasyonlar ve Osmanlı Devleti'nin zayıflığı sayesinde İngiltere sömürgeleri ile çok rahat ve avantajlı şekilde bağlantı kurabilmekteydi.

İngiltere'nin hızla dünyanın en güçlü ve zengin ülkesi konumuna geldiği bu süreçte Osmanlı Devleti ise topraklarına yönelen ciddi tehditlerle ve özellikle Rusya'ya karşı mücadele etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin 1768-1774 savaşı sonrası Kırım ve Azak bölgesi gibi iki önemli toprak parçasını kaybetmesi ile Rusya Karadeniz kıyılarına iyice yerleşmişti. Rusya, bir an önce Boğazları ve İstanbul'u da ele geçirerek zayıf Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve sıcak denizlere inmek istiyordu. İngiltere 18. yüzyılın büyük bölümünde kendisine karşı en büyük tehdit olarak Fransa'yı gördüğünden, bu devletin kendisine karşı Avrupa'da ve Sanayi Devrimi'nin ardından başlayan sömürgeleşme yarışında da dünya genelinde üstünlük kurmasına engel olmayı amaçladı. Dolayısıyla kara Avrupası'nda dengenin bozulmasını önlemek için Fransa'ya karşı Rusya ile dost geçindi ve yakın ilişki kurdu. Bu politikanın sonucu olarak İngiltere, dış siyasetinde Rusya'nın Osmanlı Devleti toprakları üzerinden yayılmasına fazla tepki göstermiyordu. Aralık 1783'de Muhafazakârların (Tory Partisi'nin) lideri Genç William Pitt'in (William Pitt the Younger) başbakan olmasıyla bu siyaset değişmeye başladı. William Pitt, İngiltere İmparatorluğu'nun varlığını sürdürmesi ve güçlenerek büyümesi için Hindistan ve Uzak-

doğu sömürgelerine giden yolların ve bu yollar civarındaki önemli toprakların Rusya dâhil güçlü bir devletin eline geçmemesi gerektiğini, bunun kendileri için hayati öneme sahip olduğunu savundu. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün, bir başka deyişle statükonun korunması şarttı. 1787-1792 savaşında Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında başarısız olması ve Özi (Oçakof) kalesini kaybetmesi sonrasında William Pitt, bu yeni siyaset anlayışını ilk defa 1791 yılından itibaren açıkça savunmaya başladı. Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında zaman zaman savaşa varan gerginlikler ve krizler yaşansa da İngiltere'de iktidarda bulunan hükümetler (özellikle Muhafazakârlar) 1878 yılına kadar bu siyaseti devam ettirdiler.

1787-1792 savaşında Rusya ve müttefiki Avusturya'ya karşı savaşan Osmanlı Devleti de artık tek başına savaşlarda başarılı olamadığını görmüş ve bu savaş esnasında tarihinde ilk kez yabancı devletlerle-önce İsveç (1789), daha sonra Prusya (1790) ile ittifak anlaşmaları yapmıştı. Bundan sonra karşılaşacağı krizlere karşı da dış siyasetinde Avrupa'nın büyük devletleriyle ittifaklar kurmaya çalışarak bir denge siyaseti izleyecektir. Osmanlı Devleti'nin bu denge siyasetinde 19. yüzyılın son çeyreğine kadar dayandığı en önemli ülke İngiltere oldu.

1789 Fransız Devrimi'nin ardından tüm dünyaya yayılan milliyetçilik akımları 19. yüzyıl boyunca gittikçe artan boyutlarda Osmanlı Devleti'ni de etkilemeye başlamıştı. Başta Rusya olmak üzere büyük devletlerin[1] desteğiyle Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarındaki Hıristiyan milletler bağımsızlıklarını elde etmek için isyan hareketleri başlatmışlar, bunda ilk başarılı olan da 1830 yılında Yunanistan olmuştur. Yunanistan örneği Osmanlı Devleti'nin topraklarındaki diğer Hıristiyan vatandaşları için de örnek teşkil edecektir. Osmanlı Devleti, zaman zaman ciddi krizlerle karşılaşıp, Avrupa büyük devletlerinin baskıları da her geçen gün artsa da, dış siyasetinde izlediği İngiltere eksenli denge politikası sayesinde 1876 Mayıs ayına kadar geçen dönemde büyük ölçekli bir yıkımla karşılaşmadı. Bunda iktidardaki İngiliz hükümetlerinin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasına riayet etmesi önemli rol oynadı. Ermenilerle ilgili ciddi bir mesele de gündemi işgal etmedi.

---

[1] 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkçesi'nde "düvel-i muazzama", İngilizcede "great powers" veya sadece "powers" olarak adlandırılan bu devletler önceleri İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya ve Avusturya'ydı. Avusturya, 1867 yılından itibaren Avusturya-Macaristan adını alacaktır. 1870 yılında Piyemonte liderliğinde birliğini tamamlayan İtalya bu gruba katıldı. 1871 yılında Prusya öncülüğünde Alman birliğinin kurulmasıyla Prusya'nın yeriniAlmanya almıştır.

Mayıs 1876'da Filibe'de başlayan ve yayılan Bulgar ayaklanması ile akabinde patlak veren Selanik Olayı Osmanlı Devleti için yeni ve çok kötü sonuçlar doğuracak bir dönemin başlangıcı oldu. Bu tarihlerde İngiltere'de muhalefette bulunan ve Türk düşmanlığıyla tanınan William Ewart Gladstone liderliğindeki Liberaller ve diğer Türk-İslam karşıtı çevreler birleşerek Rusya ile beraber etkin propaganda faaliyetleriyle Avrupa genelinde Türk karşıtı bir kamuoyu oluşmasını sağladılar. Bulgarlara karşı Türklerin katliam ve mezalim yaptıklarına yönelik asılsız veya çarpıtılmış haberler, yayınlar ve diğer faaliyetlerle yaratılan olumsuz hava İngiltere'de Benjamin Disraeli başkanlığında iktidarda bulunan Muhafazakâr hükümetin de tutumunu ve siyasetini Osmanlı Devleti aleyhine etkiledi. Osmanlı Devleti, hem Bulgar isyanı, hem de kendisine halen şeklen de olsa bağlı olan Sırbistan ve Karadağ'ın aynı yılın Temmuz ayında başlattığı saldırı karşısında başarılı oldu ve galip geldi. Ancak büyük devletlerin baskısıyla savaşı durdurmak ve 23 Aralık 1876 tarihinde meşrutiyeti ilan etmesine rağmen Tersane Konferansı kararlarını kabul etmeye zorlandı. Tersane Konferansı ve kararları İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik değişmeye başlayan siyasetinin ilk önemli göstergesi oldu. Osmanlı Devleti, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüyle bağdaşmayan Avrupalı devletlerin kararlarına direnince Nisan 1877'de kendisini Rusya'nın saldırısı karşısında yalnız buldu.

93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bu savaşın Osmanlı Devleti için getirdiği ağır sonuçlar artık "Ermeni meselesini" de resmen başlatacaktır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler için görünüşte güvenlik ve reform amacı güden, gerçekte ise Osmanlı Devleti'nde ayrılıkçı Ermeni milliyetçilik hareketinin fitilini ateşleyen Ayastefanos Antlaşması'nın 16. ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddeleri önemli dönüm noktalarıdır. Gelinen bu aşamada İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası da artık büyük ölçüde son bulmuş ve yerini yeni bir siyasete bırakmıştı.[2]

İngiltere, artık Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmanın mümkün olmadığını, yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu düşündüğünden, Rusya'nın Akdeniz'e sarkmasını önlemek için yeni bir politika benimsedi. Osmanlı Devleti'ni Rusya yıkıp, yıkıntıları üzerine Rusya yerleşeceğine İngiltere Osmanlı Devleti'ni kademeli olarak yıkıp, bu yıkıntılar üzerine kendisi yerleşmeliydi. Bu suretle Rusya'nın güneye inmesini önleyecekti. Bunu iki şekilde gerçekleştirecekti:

[2] Ermeni meselesinin ortaya çıkışı, gelişimi ve İngiltere'nin değişen politikası hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Taha Niyazi Karaca, *Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı*, İstanbul, 2010, s.49-83.

Birincisi Osmanlı Devleti'nin parçalanan toprakları üzerinde kendisine bağımlı veya kendi kontrolü ve himayesi altında bağımsız devletler (bağımsız Balkan devletleri, Ermenistan, Kürdistan ve Arap devletleri gibi) kurmaktı. İkincisi Osmanlı Devleti'nin bazı stratejik noktalarını doğrudan kendisi işgal edip yerleşmekti.[3] Berlin Kongresi'nin hemen öncesinde Osmanlı Devleti'nden zorla koparılan Kıbrıs bunun ilk adımıydı. 1882 yılında işgal edilen Mısır ikincisi olacaktı. 4 Haziran 1878 tarihli Kıbrıs Antlaşması'nın birinci maddesinde Kıbrıs'ın idaresini İngiltere'ye devreden koşulun dışında, Osmanlı Devleti tarafından Asya topraklarındaki Hıristiyanlar ve diğer vatandaşları için İngiltere ile beraber gerekli reformları yapmayı taahhüt etmesi de İngiltere'nin Ermeniler, Kürtler ve Araplara yönelik perde arkasındaki bu amacı için doğrudan müdahale imkânı sağlamaktaydı. 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan ve Ayastefanos Antlaşması'nın yerini alan Berlin Antlaşması'nın hükümleri de İngiltere'nin değişen bu yeni siyasetini yansıtmaktadır. Bundan sonra Türk-İslam düşmanlığıyla tanınan ve iktidarı iki dönem (1880-1886; 1892-1894) elinde tutacak olan Liberal Parti'nin lideri William Ewart Gladstone ve taraftarları şüphesiz bu yeni siyasetin öncüsü ve uygulayıcısı olacaktı.[4] Ancak 1878 Mart'ında Dışişleri Bakanı olan ve birkaç sene sonra partisinin lideri olarak iki dönem (1886-1892; 1895-1902) Başbakanlık da yapacak olan Robert Arthur Salisbury gibi Muhafazakâr Parti'nin bazı önemli isimleri de bu yeni siyasi anlayışı benimsediler.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti aleyhinde izlediği düşmanca siyaset ve Rusya ile gitgide yakınlaşması Padişah II. Abdülhamid ve Osmanlı devlet adamlarını ister istemez denge siyasetinde yeni arayışlara ve stratejilere yöneltti. Bu bağlamda Haziran 1888'de II. Wilhelm'in Almanya imparatoru olması ve sonrasında Bismarck'ın tasfiye edilmesiyle Almanya'nın dış politika anlayışının Osmanlı Devleti lehine değişmesi büyük bir fırsat olarak görüldü. Artık Osmanlı Devleti'nin denge politikasında İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar olan dönemde dayandığı temel ülke Almanya olacaktı.

Berlin Antlaşması sonrasında Ermeni ayrılıkçı hareketinin dış merkezli Hınçak (1887) ve Taşnak (1890) örgütlerinin öncülüğünde hızla teşkilatlandığını ve özellikle 1890 yılından itibaren de Osmanlı topraklarında isyan hareketleri ve terör eylemleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Bununla birlikte 24 Temmuz 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar süren dönemde Ermeni meselesi, Osmanlı Devleti'nin Vilayat-ı Selase (Selanik, Manastır ve

[3] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* İstanbul, 2014, s.54.

[4] Bu hususta ayrıntılı bilgi için bk. Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı,* İstanbul, 2011.

Kosova vilayetleri) veya Makedonya olarak da bilinen Balkanlar'daki son topraklarındaki karışıklıkların gölgesinde kaldı.

İngiltere'nin Osmanlı siyaseti her ne kadar değişmiş ve Salisbury gibi Türk karşıtı liderler ve isimler mevcut olsa da, 1895-1905 yılları arası iktidarda bulunan Muhafazakâr Parti'de eski siyasetin, yani Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasının etkileri hala güçlüydü. Bu durum Osmanlı Devleti'nin denge siyasetini olumlu etkiledi ve Babıali'nin çok ciddi bir dış baskı ve tehditle karşılaşmamasında önemli rol oynadı. Meşrutiyet öncesi bu dönemde amaçlarına ulaşamayan Ermeni örgütleri ve özellikle Taşnak Komitesi, 1907 yılından itibaren II. Abdülhamid'in idaresine karşı meşrutiyeti ilan etmek için faaliyetlerini hızlandırmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni destekler göründü ve hatta cemiyetle işbirliği yaptı.[5]

Ancak gerek Balkanlar'da, gerekse Anadolu'daki bütün bu ayrılıkçı faaliyetlere karşın Osmanlı Devleti'ni çöküşe ve parçalanmaya götüren süreçte en önemli rolü "The Balkan Committee (Balkan Komitesi)" ismindeki İngiliz örgütü oynayacaktır.

Balkan Komitesi, aralarında İngiliz milletvekilleri ve din adamlarının da bulunduğu İngiltere'nin tanınmış ve nüfuz sahibi kişileri tarafından 1903 yılında Londra'da kurulmuştu. Başkanı İngiliz liberal milletvekili Noel Buxton'du[6] ve üyelerinin çoğunluğu Liberal Partili veya Liberal Parti'ye yakın isimlerden oluşmaktaydı. Örgütün amacı görünürde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da kalan son topraklarındaki halklar için reformlar yapılmasını sağlamaktı. Gerçekte ise daha önce belirtilen Türk düşmanı William Ewart Gladstone'un yandaş ve takipçilerinden oluşan bu örgüt, kademeli olarak Türkleri önce Avrupa'dan ve daha sonra Anadolu'nun büyük bölümünden temizleyip uzaklaştırmayı, kalabilecek az miktarda Türkün ise Hıristiyan devletlerin egemenliğinde veya kontrolü altında yaşamasının sağlanmasını amaçlıyordu. Balkan Komitesi'nin etkisi özellikle 1906 yılında Herbert Asquith[7] liderliğindeki Liberal Parti'nin İngiltere'de iktidara gelmesiyle oldukça arttı. Balkan Komitesi, sözde resmi olmayan ve "insani" amaçlı olarak kurulmuş bir örgüttü.Times gazetesinin 20 Nisan 1909 tarihli sayısında yayınlanan ve Balkan Komitesi üyeleri tarafından kaleme alınmış bir mektupta, örgütün kuruluş amacı şöyle belirtilmektedir:

---

[5] İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ermeniler arasındaki Meşrutiyet öncesi yakınlaşma ve birlik için bakınız (bk.)Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi,* Cilt (C.) II, Kısım (K.) IV,Ankara, 1991, sayfa (s.) 117-119, 124-140. Ermeniler (Taşnak Komitesi) 27-29 Aralık 1907 tarihinde Paris'te yapılan İkinci Jön Türk Kongresi'nde aktif rol oynamışlardır.

[6] Noel Edward Buxton (1869-1928).

[7] Herbert Asquith (1852-1928).

"Balkan Komitesi, sadece İngiltere'de kamuoyunun Makedonya halkının Abdülhamid'in despotizmi altındaki acılarını anlaması ve onu harekete geçirmesi amacıyla kuruldu."[8]

Balkan Komitesi, İngiliz hükümetinin doğrudan yapamayacağı, Osmanlı Devleti üzerinde yıkıcı ve bölücü etkisi olan pek çok faaliyeti organize edip yerine getiren bir hükümet organı şeklinde çalıştı. Öncelikli hedefi Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da kalan son topraklarının da Balkan devletleri tarafından ele geçirilmesini sağlamak ve Avrupa'da Türk varlığının kalıcı olarak sona ermesini sağlamaktı. Bu nedenle henüz olgunlaşma aşamasında olan Ermeni meselesini meşrutiyetin ilk yıllarında gündeme fazla getirmedi. Ermeni ayrılıkçı hareketinin gelişmesini ve olgunlaşmasını perde arkasından yönetti.[9]

1908-1910 Dönemi

İkinci Meşrutiyet'in ilanı öncesinde, 1908 Şubat ayı içinde, Osmanlı Devleti, Ermeni çetelerinin faaliyet ve eylemlerine karşı mücadelesini özellikle Van vilayetinde sürdürmekteydi. Burada özellikle Aram Manukyan liderliğindeki Taşnak komiteleri 1904 yılından beri isyan hazırlıkları yapmaktaydı.[10] Muhbir David Olayı[11] sonrasında Ermeni çetelerinin faaliyetleri, Osmanlı güvenlik güçlerinin operasyonları ve askerlerle çeteler arasında yaşanan çatışmalar Van'daki İngiliz konsolosluğu ve özellikle Viskonsül (konsolos vekili)[12] Bertram Dickson[13] tarafından yakından takip edildi. Dickson, Osmanlı askerleri tarafından arama yapılan, sık sık ateşli silah, cephane, patlayıcı ve sakıncalı evrak ele geçirilen Ermeni evlerine operasyon esnasında girip kontrol yapabilmekteydi.[14] Dickson, operasyonlar hakkında ayrıntılı bilgi edine-

---

[8] *The Times*, "The Situation in Turkey", 20 Nisan 1909, s.6. Aşağıda görüleceği üzere Anadolu'daki Ermeni komiteciler de bu slogan altında gerçek amaçlarını gizleme yoluna gitmişlerdir.

[9] Makedonya (Vilayat-ı Selase) meselesine ilişkin olarak Balkan Komitesi'nin 1908-1910 yılları arasındaki faaliyetleri ve İngiliz siyaseti üzerindeki etkin konumu için bk. Önder Kocatürk, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, İstanbul, 2009, s.87, 95, 128-134.

[10] Aram Manukyan'ın bu tarihe kadar olan faaliyetleri ve eylemleri için bk. Hasan Oktay, *"Ermeniler ve Van İhtilal Örgütü (1896-1915)", Ermeni Araştırmaları*, Ankara, Bahar 2002, Sayı:5, s.90-95.

[11] David adında bir Ermeni komitecinin itirafçı olmasıyla Vali Ali Rıza Paşa'nın idaresinde Osmanlı güvenlik güçleri Ermeni çetelerine yönelik operasyonlara başlamıştı. Bu olayın ayrıntıları için bk.Oktay,*adı geçen eser(a.g.e.)*, s.95-100.

[12] İngiliz viskonsüller/konsolos vekilleri (İngilizcede vice-consul) Osmanlı şehirlerinde günümüzdeki konsoloslar gibi görev yapıyorlardı.

[13] Bertram Dickson (1873-1913), 1908 yılında İngiltere'nin Van viskonsülü ve askeri ataşesi olarak görev yapmaktaydı.

[14] *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV,* Ankara, 2006, s.89-92, 335-336 (BOA. Y.A. HUS. 518/13'teki belgeler yayınlanmıştır).

bilmek için görgü tanıkları ile konuşmakta, üç katlı konsolosluk binasının çatısına çıkarak yakınlardaki operasyonları ve hatta Ermeni komitecilerin faaliyetlerini mükemmel şekilde izlemekteydi.[15] Ayrıca yanına Fransız ve Rus konsoloslarını da alarak[16] Van Valisi Ali Rıza Paşa'yı[17] ziyaret edip operasyonların durdurulması tavsiyesinde bulunmuştu. Dickson, bir eve operasyon düzenlemek isteyen kolordu komutanını[18] "panik olur" gerekçesiyle sahra topu kullanmaması için razı etmişti. Valiyi operasyonlara son verilmesi için ikna ettikten sonra da evlerini terk eden Ermenilerin geri dönmeleri için diğer konsoloslarla beraber çağrıda bulunmuştu.[19] Arabuluculuk görevinin yanında Dickson, Van valisinden ve kolordu komutanından Osmanlı güvenlik güçlerinin operasyonları hakkında da çok detaylı bilgiler alabilmekte ve bunları İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Nicholas O'Conor'a kendi edindiği bilgilerle ve görüşleriyle yorumlayarak aynen aktarmaktaydı. Dickson, Van Valisi Ali Rıza Bey'den ve çalışmalarından övgüyle bahsetmekte, asıl suçluların Osmanlı askerleri tarafından yakalanamayan Taşnak fedailer örgütü olduğunu, otuz silahlı kişiden (25 tanesi Rus Ermenisi, 5 tanesi Türk Ermenisi) oluşan bu fedailerin "Doktor (Vahan Papazyan)", "Aram", "Sarkis" ve "İşhan" adlarında dört lider altında faaliyet gösterdiğini, terörizm ve tamamen ahlaksız yöntemlerle amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştıklarını ve Jön Türklerle işbirliği içinde olduklarını ifade etmektedir. Van'daki neredeyse tüm Ermeni erkek nüfus bu örgüte üye olarak kaydedilmişti ve Ermeni nüfusun neredeyse tama-

[15] Muammer Demirel, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri(1896-1918): British Documents on Armenians,*Ankara, 2002, s.478-479 (9 Şubat 1908 tarihli Dickson'dan O'Conor'a gönderilen mektup). Dickson, çoğunun yabancı uyruklu olduğunu belirttiği elebaşı Ermeni komitacılar için "fedailer" tabirini kullanmaktadır.

[16] 31 Ağustos 1907'de İngiltere ve Rusya ile imzalanan son antlaşmayla İngiltere, Rusya ve Fransa arasında "Üçlü İtilaf" resmen kurulmuştu ve bu üç devletin temsilcileri Ermenilerle ilgili konularda da ittifak halinde hareket ediyordu.

[17] 18 Mart 1907 tarihinde bu göreve atanmıştı.

[18] Dickson, O'Conor'la yazışmasında "Ferik" olarak bahsettiği kolordu komutanı hakkında alaycı yorumlar yapmış ve kendisi için "yarı medeni" tabirini kullanmıştır.

[19] Demirel, *a.g.e.,* s.480-481 (9 Şubat 1908 tarihli Dickson'dan O'Conor'a gönderilen mektup). Dickson, Ermenilere geri dönmeleri için çağrıda bulunmadan önce Rus ve Fransız konsoloslarla beraber validen ve kolordu komutanından Kürtlerin ve Hamidiye alaylarının kente gelmemesi için teminat aldıklarını belirtmektedir. Hamidiye alaylarının gelmemesi ve operasyonların durdurulması için valiyi kandırmak ve gönlünü okşamak için kendisine "Ermeni çetelere muazzam bir darbe indirdiğini ve şimdiye kadar çok başarılı olduğunu" söylediklerini yazmaktadır. Konsoloslar, Ermenileri evlerine dönmeleri için tercümanlarını ve kavaslarını görevlendirmişlerdi.

mının sempatisini ve desteğini sağlamışlardı.[20] Şüphesiz Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs ve Berlin Antlaşmaları ile girdiği yükümlülükler ve büyük devletlerin tepkisinden çekinmesi (93 Harbi benzeri bir ortamın oluşmasından duyduğu endişe), İngiltere viskonsülünün devletin en gizli bilgilerini bile yerel idarecilerden edinmesinde ve bu denli rahat hareket ederek onlar üzerinde etkili olmasında önemli rol oynamaktaydı.

Aram Manukyan gibi isimlerin liderliğinde, Taşnak örgütünün etkili olmaya çalıştığı ve isyan hazırlıkları yürüttüğü bu bölgede Ermeni komiteciler Müslümanların ve Padişah II. Abdülhamid'in mutlakıyet rejimine karşı olanların desteğini ve sempatisini kazanmadan esas amaçlarını, yani bağımsız bir Ermenistan devleti kurulmasını gerçekleştiremeyeceklerini, bunun için uygun bir ortam yaratamayacaklarını anlamışlardı. Dolayısıyla esas amaçlarını şimdilik gizli tutuyorlar, Türk egemenliğine değil, "II. Abdülhamid'in mevcut kötü yönetimine" karşı olduklarını ilan ediyorlardı. Bu nedenle genel olarak silahlanma, eğitim ve propaganda faaliyetleri yoluyla hazırlıklarını sürdürüyorlardı. Osmanlı güvenlik güçleriyle zaman zaman çatışmalara girseler de Müslümanların tepkisine yol açmamak ve Taşnak hareketini tehlikeye atmamak için büyük çaplı eylem ve isyanlardan şimdilik kaçınmaya çalışıyorlardı. II. Abdülhamid'in mutlakıyet rejimine karşı faaliyet gösteren ve meşrutiyeti ilan etmeyi amaçlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile doğrudan işbirliği içine girmişlerdi.

Bölgedeki İngiliz konsolosu Bertram Dickson, Rusya ve Fransa konsoloslarıyla beraber henüz olgunlaşmamış, ancak kendisinin de açıkça itiraf ettiği üzere gittikçe büyüyen ve gelişen bu ayrılıkçı Ermeni hareketi karşısında yerel Osmanlı idarecilerinin mümkün mertebe hareketsiz ve eylemsiz kalması için elinden geleni yapmıştır. Diğer taraftan muhtemelen güvenlik sebebiyle büyükelçilik ile gerçekleştirdiği yazışmalarda açıkça ifade etmese de, Dickson'un Ermeni komitecilerle irtibat halinde bulunduğu, hatta onları yönlendirebilecek güce dahi sahip olduğu verdiği ayrıntılı bilgilerden ve görüşlerinden kolaylıkla fark edilebilmektedir.[21]

---

[20] Demirel, *a.g.e.,* s.482-486; 489 (Dickson'dan O'Conor'a gönderilen 9 Şubat, 17 Şubat, 2 Mart ve 30 Eylül 1908 tarihli mektuplar).Dickson, diğer konsoloslarla birlikte Ali Rıza Bey'i hala Van'da silahlı olarak kalmaya devam eden bu "fedailere" yönelik operasyon yapmaması, bunun yerinegeçim sıkıntısıyla genç Ermenilerin bu örgüte katılımının engellenmesi için küçük çaplı reformlar yapması ve önlemler alması için ikna etmeye çalıştığını, bunda şimdiye kadar başarılı olduklarını yazmaktadır.

[21] Örneğin, 17 Şubat 1908 tarihli mektubunda Vali Ali Rıza Bey, Ermeni komitecilere (fedailere) karşı operasyona başladığında, onların dağlara kaçacağını, yakalanmalarının zor olacağını, ciddi bir şey olmasını beklemediğini yazmaktadır, bk. Demirel, *a.g.e.,* s.484. 2 Mart 1908 tarihli

Dickson'un 1908 Şubat ayında "ılımlı" davrandığı ve kendi tavsiyelerini de dinlediği için övgüyle bahsettiği Vali Ali Rıza Paşa, aslında Ermeni komitecilerinin gerçek amaçlarından haberdardı ve yakın gelecekte Osmanlı Devleti için de çok ciddi bir tehdit oluşturduklarının farkındaydı. Bu nedenle gizlice gerekli tedbirleri alıyordu. Ancak bu aşamada Osmanlı Devleti'ni başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler karşısında sıkıntılı duruma düşürmemek ve yeni buhranlara da kapı açılmaması için konsolosların istediği şekilde davranıyordu. Aynı zamanda Van vilayetindeki Ermenilerin ve hatta Ermeni komitecilerin haklı ve makul gördüğü sorunlarını ve taleplerini yerine getiriyordu. Bu şekilde hem komiteciler tarafından kışkırtılan ve etki altına alınan Ermeni vatandaşların devlete olan bağlılığını yeniden sağlamayı amaçlıyor, hem de Ermeni çetelerinin faaliyetlerine görünüşte dayanak olan meseleleri ortadan kaldırarak, onların gerçek ve bölücü emellerini açığa çıkarmayı hedefliyordu. Ali Rıza Paşa göreve gelişinin henüz ilk yılında bu stratejisinde ve icraatlarında oldukça başarılı olmuştu. Bu nedenle Ermeni komiteleri Vali Ali Rıza Paşa'dan son derece rahatsızdı.[22] Nitekim kısa bir süre sonra komiteciler kendilerini ihbar eden ve Müslüman olarak Mehmed adını alan David'i öldürmüşler, bu suikast sonrasında başlayan kanlı olaylar ve gerginlik sonunda Aram Manukyan ve David'in katili dâhil Taşnak komitecilerin pek çoğu yakalanarak tutuklanmışlardı.[23]

İngiltere, konsolosları aracılığıyla Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler için doğrudan müdahalelerde bulunurken, izinsiz ve kaçak olarak Liverpool'da yaşadığı tespit edilen Osmanlı vatandaşı Haçator Mamasyan ve Asağ Adamyan isminde iki Ermeni'nin 1908 Mart ayında tutuklanmasını sağlamış ve onları Osmanlı Devleti'ne iade etmek için girişimde bulunmuştur. Üstelik Asağ Adamyan Liverpool'da bir otel (misafirhane) bile açmış ve "doğu göçmenlerini koruma müdürü" unvanı ile çalışmıştı. Osmanlı Devleti de Avrupa'ya firar eden ve Liverpool polisi tarafından tutuklanan bu iki Ermeni için gerekli kanuni işlemleri yapmak üzere harekete geçmiştir.[24]

---

mektubunda ise Ermeni Taşnak örgütü hakkında çok ayrıntılı bilgiler vermektedir, bk. *Aynı eser,* s.485-487.

[22] Ali Rıza Paşa'nın başarılı çalışmaları için bk.Oktay, *a.g.e.*, s.93-95. İngiliz konsolos Dickson'un bildirdiğine göre bizzat Ermeni örgüt lideri "Doktor (Vahan Papazyan)" valiyi sevmediğini, çünkü sessiz ve sakin şekilde meseleleri hallederek, komita (fedai) hareketini gerilettiğini söylemişti. Bk.Demirel, *a.g.e.,* s.481-482.

[23] Oktay, *a.g.e.,* s.96-98.

[24] *BOA. HR. SYS.* 2760/64; *BOA. ZB.* 31/67; 322/102. Bizzat Yıldız Sarayı Başkâtipliği tarafından Osmanlı Devleti'ne geldiklerinde tutuklanmaları istenen bu iki kişiden Asağ Adamyan'ın gerçek adının Arşak Adamyan olduğu da yazışmalarda belirtilmektedir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı Devleti'nde kısa sürecek yalancı bir bahar havası yaşanmaya başlandı. Hem Rumeli'deki[25] Bulgar, Rum ve Sırp ihtilal komiteleri, hem de Anadolu'daki Ermeni örgütler ve çeteler görünürde silah bıraktılar ve Osmanlı hükümetiyle barıştılar. Osmanlı Devleti üzerinde Hıristiyanların durumu ile ilgili başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin baskıları ve müdahaleleri de bir süreliğine son bulmuş göründü. Meşrutiyetin ilanında ve sonrası dönemde etkili olan Osmanlı sivil ve askeri devlet adamlarının da görünüşteki bu barış ve birlik ortamına ve hatta bu ortamın kalıcı olabileceğine inandıkları anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı kamuoyunda aşırı sayılabilecek bir ölçekte İngiltere'ye eğilim başladı. Bu bir yönüyle II. Abdülhamid'in mutlakıyet rejimine ve Alman yanlısı siyasetine duyulan tepkinin de bir yansımasıydı. Diğer yönüyle ise İngiltere ile ilişkilerin düzeltilmesi ve iyileştirilmesiyle devletin ihtiyaç duyduğu uzun süreli barış ve huzur ortamının sağlanabileceği (özellikle İngiltere'nin müttefiki olan Rusya'nın saldırgan politikasından korunulacağı) düşünüldü. İngiltere de Osmanlı Devleti'nde yeni rejimin ve kamuoyunun kendisine bu yönelişi karşısında tepkisiz kalmamış, kısa ve uzun vadede, kendi menfaatleri doğrultusunda Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek ve nüfuzunu artırmak için gelen bu fırsata çeşitli yollarla karşılık vermiştir.[26]

Balkan Komitesi de, İkinci Meşrutiyet'in ilanından 1911 yılına kadar geçen sürede amaçlarına ulaşabilmek için İttihat ve Terakki Cemiyeti dâhil olmak üzere Jön Türkleri ve meşrutiyet rejimini destekler göründü. Profesör Westlake 5 Eylül 1908 tarihinde Balkan Komitesi'nin Türkiye'deki tüm propaganda faaliyetlerini durduğunu Times gazetesine açıklamıştı.[27] Yine 1908 senesi Aralık ayında Balkan Komitesi Başkanı Noel Buxton ile komitenin diğer üyeleri Türkiye'yi ziyarete geldi.

Aslında Osmanlı kamuoyunun büyük bir bölümü bu örgütün gerçek yüzünü bir dereceye kadar görebilmişti. Ancak örgütü II. Abdülhamid devrinin ve rejiminin bir sonucu olarak görme eğilimi ağır bastı. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İngiltere ile gerçekleştirilmeye çalışılan "eski dostluk günlerine dönme ve yakınlaşma siyasetinin" Balkan Komitesi'ni de olumlu etkilemesi

[25] Osmanlı Devleti'nin Vilayat-ı Selase (Üç Vilayet) veya Makedonya olarak da adlandırılan Avrupa'da kalan son topraklarıdır.

[26] Meşrutiyetin ilanı sonrası Ermeni ayrılıkçı örgütlerle Babıali arasındaki bu göreceli "barış ve dostluk ortamını" gösteren örnekler için bk. Salahi R. Sonyel, *"İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)"*, *Belleten*, LI, 201 (1987), s.1243-1245, 1252-1253. İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrası Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasının ayrıntıları için bk. Kocatürk, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, s.21-58.

[27] *The Times*, "The Balkan Committee and Turkish Revolution", 14 Eylül 1908, s.4.

beklenmekteydi. Balkan Komitesi'nin de meşrutiyetin ilanı sonrası açıklamaları ve tutumu nedeniyle bu yolda mesafe kat edildiği bile sanılmaktaydı.[28]

Taşnak örgütü başta olmak üzere Ermeni ayrılıkçı hareketi, meşrutiyetin ilanı sürecinde "tam bağımsız bir Ermeni devleti kurma emelini" "anayasal ve parlamenter rejimi kurma" amacı altında gizleyerek Padişah II. Abdülhamid'e karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ortak hareket etmiş ve konumunu güçlendirmişti. İkinci Meşrutiyet'le gelen görünürde barış ve birlik havası aslında hem Rumeli'deki Balkan uluslarına mensup komiteciler, hem de Anadolu'daki Ermeni ayrılıkçı çeteler için önceden başlamış olan isyan ve savaş hazırlıklarını kesintiye uğramadan hızla tamamlamak ve ayrılıkçı hareketlerini daha geniş kitlelere yaymak için mükemmel bir fırsat oldu. Osmanlı hükümetlerinin yanlış politikaları ve çoğunlukla gaflet içinde kalmaları da ayrılıkçı ihtilal komitelerinin gücünü ve etkinliğini daha da artırdı.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Van'da Ali Rıza Paşa tarafından yakalanan tüm Ermeni komiteciler adeta meşrutiyet kahramanları gibi kabul edildiler ve siyasi mahkûm oldukları gerekçesiyle serbest bırakıldılar. Başta İngiltere ve müttefikleri olmak üzere Avrupalı büyük devletlerin baskısıyla ve hiç şüphesiz İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği içinde kendisini meşrutiyet kahramanı gibi gösteren Taşnak örgütünün etkisiyle Ali Rıza Paşa 1908 Ağustos ayı sonlarında Van valiliği görevinden alındı. Ali Rıza Paşa, İstanbul'a dönerken bir Ermeni komitacı tarafından vurularak şehit edildi.[29] Bundan sonraki yıllarda Van bölgesindeki Ermeni komiteleri nihai amaçlarını gerçekleştirmek için eylem ve faaliyetlerine devam ettiler.[30]

İngiliz konsolos vekili Dickson ve yeni İngiliz büyükelçisi Gerard Lowther arasında bu dönemde gerçekleşen yazışmalar İngiltere'nin Ermeni meselesine esas bakış açısını ve gerçek emellerini yansıtmaktadır. Daha önceki yazışmalarında valiye ve kolordu komutanına övgüler yağdıran Dickson'un şimdi tam tersi bir tavır içinde olduğu görülmektedir. Meşrutiyetin ilanı öncesi dö-

---

[28] Balkan Komitesi'nin Aralık 1908'de İstanbul ziyareti esnasında Osmanlı basınından olumlu bir yaklaşım örneği için bk. Kocatürk,*Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, s.132-133.

[29] Oktay, *a.g.e.*, s.99-100. Ali Rıza Paşa'nın İstanbul'a dönerken uğradığı yerlerde Ermeni komitecilerin halkı kışkırtarak hazırladığı gösteriler gerçekleştirildi. Oktay, valinin görevden 20 Ekim 1908 tarihinde alındığını belirtmesine karşın, Dickson valinin Ağustos ayının sonunda ayrıldığını ve yerine kolordu komutanın vekil olarak görev yaptığını açıkça belirtmektedir. Bk. Demirel, *a.g.e.*, s.490 (Dickson'un Lowther'a gönderdiği 30 Eylül 1908 tarihli mektup).

[30] Van bölgesinde 1909-1915 arası dönemdeki gelişmeler için bk. Oktay, *a.g.e.*, s.100-137;Şenol Kantarcı, *"Van'da Ermeni İsyanları (1896-1915)*,*Ermeni Araştırmaları*, Ankara, Bahar 2002, Sayı:5, s.143-167.

nemde Osmanlı güvenlik güçlerinin Ermeni çetelerine karşı yaptığı operasyonları eleştirerek, hiçbir detay vermeden bir Ermeni katliamı gerçekleştiğini, sorumluların cezasız kaldığını ve hatta taltif edildiklerini ileri sürmektedir. Meşrutiyetin ilanıyla tüm "siyasi tutukluların" serbest bırakıldığını, "önceden silahlı başıbozuklar pozisyonunda Ermenilerin yok edilmesi için can atan ve entrikalar çeviren Van'daki küçük Türk kolonisinin[31] bastırıldığını ve mutsuz hale getirildiğini"; diğer taraftan dört komitacı liderin idaresinde Taşnak ve Hınçak Ermeni komitelerinin birleşerek güçlü bir parti haline geldiğini, seçimler sonunda tüm adaylarını-biraz da halkı tehdit ederek- ikinci seçmen olarak seçtirdiklerini, mebus olarak "Doktor" lakaplı Vahan Papazyan'ı belirlediklerini alaycı bir üslupla anlatmaktadır.[32] Vahan Papazyan, Van mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a seçilmiştir.

1909 Ocak ayı itibariyle İngiliz Hükümeti, Taşnak cemiyetinin asıl amacının Türk, Rus ve İran vilayetlerinden alınan topraklarla oluşan bir Ermeni cumhuriyeti kurmak olduğunu, bu topraklardaki Ermeni olmayan unsurların kademeli olarak kovulacağını, bu unsurları (Ermeni olmayanları) hiçe saymak için Ermeni rahiplerin cemaatlerini genç yaşta evlenip, geniş aileler kurmaları için yoğun şekilde teşvik ettiğini kesin olarak biliyordu.[33]

Meşrutiyetin ilanından sonra yaşanan birlik ve beraberlik tablosu bir yıldan kısa sürecekti. 14 Nisan 1909 tarihinde Adana'da çıkan Ermeni olayları (Adana Olayı) kanlı bir şekilde sonuçlandı. Adana Olayı'nın İstanbul'da 13 Nisan 1909 tarihinde gerçekleşen 31 Mart Olayı'ndan[34] bir gün sonra patlak vermesi dikkat çekicidir. 31 Mart Olayı sonucunda hükümetin kontrolü çok kısa bir süre için İttihat ve Terakki'den Ahrar Fırkası'nın eline geçti.[35]

---

[31] Dickson bunların çoğunlukla hükümet çalışanları, zaptiyeler, küçük toprak sahipleri ve çiftçiler olduğunu yazmaktadır.

[32] Demirel, *a.g.e.*, s.488-489 (Dickson'un Lowther'a gönderdiği 30 Eylül 1908 tarihli mektup). Dickson, aynı zamanda vilayetteki neredeyse tüm Ermeni nüfusun tam desteğini alarak gücünü artıran Taşnak örgütünün ve liderlerinin küstah ve kendini beğenmiş tavırlarla hükümet yetkililerine ve Kürt aşiretlerine zorla ve tehditlerle isteklerini kabul ettirmeye çalıştıklarını, bunun Ermeni ve Müslüman halk arasındaki nefret ve gerginliği artırdığını, ayrıca Ermenilerin gizlice bölgeye silah ve cephane sokmaya devam ettiklerini yazmaktadır. Bk. *Aynı eser*, s.494.

[33] Demirel, *a.g.e.*,s.495-496; Salahi R. Sonyel, *"Turco-Armenian Relations and British Propaganda During The First World War"*, *Belleten*, LVII, 222, (1994), s.383-384. (Büyükelçi Gerard Lowther'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'e gönderilen 18/25 Ocak 1909 tarihli yazı). Lowther bu bilginin cemiyetin basılı programını kendisine gönderen Dickson tarafından rapor edildiğini, bu nedenle ekseriyetinin doğru olduğunu ilave etmektedir.

[34] Rumi tarihle 31 Mart 1325 tarihinde gerçekleştiğinden dolayı olay bu isimle anılmaktadır.

[35] 31 Mart Olayı dokuz gün sonra 22 Nisan 1909 tarihinde bastırıldı. Yeniden iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından olaydan sorumlu tutulan Padişah II. Abdülhamid 27

İngiliz belgelerine göre Adana'daki olaylar kesinlikle iki Türk'ün bir Ermeni tarafından öldürülmesiyle başladı. Yine kesin olan bir başka husus halkı tahrik edip birbirine düşüren Ermeni piskopos Muşeg'in olaylardan büyük ölçüde sorumlu olmasıydı.[36] Osmanlı arşiv belgeleri incelendiğinde Müslüman ve Ermeni halk arasında kanlı çatışmalara yol açan Adana olaylarının Hınçak ve Taşnak örgütlerinin destek ve kışkırtmasıyla bölgede bir süredir silahlanan ve isyan eden, kimlikleri sonradan tespit edilen Ermeni komiteciler tarafından başlatıldığı kesin olarak görülmektedir.[37] Mayıs ayının sonuna kadar devam eden olaylarda Adana Valisi Zihni Paşa'nın açıklamasına göre 1186 Müslüman ve 5243 gayr-i Müslim olmak üzere toplam 6429 kişi öldü.[38] Daha sonra bazı çevrelerce benimsenen 15.000-25.000 arası Ermeni'nin katledildiğine dair bilgi, ilk olarak olaylar esnasında Adana'da bulunan İngiliz konsolos Binbaşı Doughty Wylie'nin hiçbir somut kanıta dayanmadan tahmini olarak İngiltere büyükelçisi Lowther'a bildirdiği mektupta geçmektedir.[39]

İngiltere'nin Mersin Konsolos Vekili (Viskonsül) Binbaşı Doughty Wylie olayların başladığını haber alınca 14 Nisan'da Mersin'den Adana'ya gitmişti.

Nisan 1909 tarihinde tahttan indirildi ve yerine kardeşi V. Mehmed Reşad tahta çıkarıldı. 31 Mart Olayı'nın Osmanlı-İngiliz ilişkileri ekseninde bir değerlendirmesi için bk. Kocatürk,*Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, s.58-65.

[36] Demirel, *a.g.e.*,s.507 (Lowther'dan Grey'e gönderilen 4 Mayıs 1909 tarihli yazı); Sonyel,*"-Turco-Armenian Relations and British Propaganda During The First World War"*, s.385;*"İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)"*, s.1268-1269, 1278, 1283; Halil Ersin Avcı, *İngiliz-Ermeni İttifakı*, İstanbul, 2010; s.210-214. Osmanlı belgelerinde de bu durum sabittir, bk. *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I*, Ankara, 2010, s.94-95. Ermeni piskopos firar etmişti ve yakalanırsa tutuklanacaktı.

[37] Adana Olayı hakkındaki belgelerin asılları ve günümüz Türkçesiyle transkripsiyonu iki cilt halinde yayınlanmıştır, bk. *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I-II*, Ankara, 2010. Daha sonra İngiliz konsolosluğuna sığınacak olan elebaşı beş isim, 14 Nisan 1909 sabahı Müslümanlara silahla rasgele saldırarak olayları başlatmışlardı. Suçlu oldukları yine isimleri verilen diğer Ermeni ve gayri Müslim vatandaşların tanıklıklarıyla kesinleşmişti. Ayrıntılar için bk.*Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I*, s.153-155; 206-209.

[38] Recep Karacakaya,*Ermeni Meselesi: Kronoloji ve Kaynakça*,İstanbul, 2005, s.220.

[39] Demirel, *a.g.e.*, s.516 (Wylie'nin Lowther'a gönderdiği 21 Nisan 1909 tarihli mektup). Wylie Adana merkezde 2000 kişinin öldürüldüğünü, bunun 600'nün Müslüman olduğunu belirttikten sonra, köylerdeki kaybın tahminen 15.000-25.000 kişi olduğunu, bunun çok azının (eğer varsa) Müslüman olduğunu söylemektedir. Adana'ya Ağustos ayında vali olarak atanan Cemal Paşa'nın anılarında 17.000 Ermeni ve 1850 Müslüman'ın öldüğüne dair verdiği bilgi nedeniyle, bu rakamlar birçok otorite tarafından doğru kabul edilmektedir. Bk. Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, 2012, s.386; Sonyel,*"İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)"*, s.1276. Adana Olayı'nın geniş bir değerlendirmesi için bk. Avcı, *a.g.e.*, s.214-239.

Adana'da vali ve komutanla görüşüp yanına asker almış ve öncelikle kentte bulunan İngiliz ve Amerikan vatandaşlarını korumak için harekete geçmişti. Wylie'nin ertesi sabah vali ve kolordu komutanını[40] ikna ederek yanına jandarma kumandanıyla beraber 50 asker aldığı ve at sırtında kentte dolaşarak çatışmalara ve olaylara son vermeye çalıştığı anlaşılmaktadır.[41] Wylie, 15 Nisan'da pencereden bir Ermeni'nin yakın mesafeden açtığı ateşle kolundan yaralandı. Wylie'nin saldırgan ile ilgili sözleri hem kendisinin, hem de temsil ettiği İngiltere'nin bakış açısını yansıtması bakımından önemlidir:

> *"O büyük ihtimalle askeri üniformamdan aldandı ve beni Türk subay zannetti. Ya da korku veya umutsuzlukla ne yaptığını bilemeyecek kadar çok çılgındı… Bu talihsiz kazanın Ermeni mahallesi üzerine genel bir saldırı için işaret olmasından korkarak, Ali Bey'i*[42] *Vali ve Ferik'e gönderdim ve şimdi bile katliamı durdururlarsa tarafımdan tazminat veya ceza talep edilmeyeceğini, aksi takdirde bir gemi için sabahleyin çoktan telgraf çektiğimi ve sorumluluğun onlara ait olacağını bildirdim."*[43]

Wylie'nin yarasının hafif ve önemsiz olduğu anlaşılmaktadır.[44] İngiliz arşiv belgelerindeki kendi ifadelerine göre Wylie, Adana olayları süresince Türk subay ve askerlerine emir verecek, yöneticileri tehdit edecek kadar ileri giden davranışlarını ve otoriter konumunu rahat bir şekilde sürdürmüştür. Bunun yanında Wylie'nin hanımı Adana'da 16 Nisan'da bir hastane açtı ve İngiliz gönüllülerle beraber çalışmaya başladı. Wylie diğer İngiliz ve Amerikalılarla beraber yardım ve bağış işlerini de düzenlemeye girişti.[45]

Osmanlı arşiv belgelerine göre ise Wylie, kendisine yapılan uyarılara rağmen şehirde dolaşmakta ısrar ettiği için kendisine izin verilip yanına askerler tahsis ediliyordu. İngiliz konsolosun çevresindeki yetkililere cüretkâr talimatlar verip, tehditlerde ve uyarılarda bulunduğu hakkında hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Tam tersine Wylie bir Ermeni tarafından vurulmasının ardından ve Ermeniler tarafından şehit edilip yakılan iki Osmanlı askerini gördükten sonra yanındakilere Ermenilerin önceden planlı bir şekilde isyan ettiklerine

---

[40] Vali Cevad Bey ve Ferik Mustafa Remzi Paşa.

[41] Demirel, *a.g.e.,* s.509-511 (Wylie'nin Lowther'a gönderdiği 21 ve 24 Nisan 1909 tarihli mektuplar).

[42] Wylie'ye kent içindeki gezisi sırasında eşlik eden jandarma kumandanı.

[43] Demirel, *a.g.e.,* s.511.

[44] *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I,* Ankara, 2010, s.20 (Adana Redif Fırkası Kumandanlığı'nın 15 Nisan 1909 tarihli telgrafı).

[45] Demirel, *a.g.e.,* s.511-513.

kanaat getirdiğini belirtmiş ve alınan tedbirlerden dolayı memnuniyetini ifade etmişti.[46] Buna karşın Nisan ayı sonlarında Dörtyol'da bulunan Kennedy isminde bir İngiliz'in davranışları ise Osmanlı idarecilerinde oldukça rahatsızlık uyandırmıştı ve durum Dâhiliye Nezareti'ne bile bildirilmiştir.[47]

19 Nisan'da Wylie güya barışın sağlanması için bir koşul olan talebinin yerine getirilmemesinden ötürü Osmanlı yöneticilerini Sefir Lowther'a şikâyet etti. Wylie'nin bu talebi suçüstü yakalanan bazı katillerin yani "Müslümanların" asılarak infaz edilmesiydi.[48] Aynı gün İngiliz savaş gemisi "Diana" konsolosluğu ve İngiliz vatandaşlarını korumak bahanesiyle İskenderun'da karaya 50 denizci çıkarttı. Diğer taraftan İngiliz savaş gemileri "Triumph" ve "Swiftsure" da bölgeye gelerek kıyılarda dolaşmaya başladılar. Bununla beraber Dougthy Wylie olayların çıkmasından dolayı büyük ölçüde sorumlu gördüğü Ermeni piskopos Muşeg'in 21 Nisan'da Adana'ya dönmesine engel oldu.[49] Adana'ya gelen İngiliz savaş gemisi Swiftsure'un kaptanı C. F. Thursby[50], 23 Nisan 1909'da valiyi, kolordu komutanını, Amerikan Misyonu'nu ve bazı yardım yapılan yerleri ziyaret etti.[51] 26 Nisan'da Wylie, Adana valisine yabancıları koruyamadığı takdirde derhal telgrafla yabancı asker isteyeceğini söyledikten sonra Amerikan Misyonu'na hemen koruma gönderilmesini

[46] *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I*, Ankara, 2010, s.20.

[47] *Aynı eser*, s.58-59. Wylie'nin otoriter hareket ve tavırları hakkında Osmanlı belgelerinde olumsuz bir duruma rastlanmamış olması, Konsolos Wylie'nin Büyükelçi Lowther'a gönderdiği yazılarda kendi etkisini abartarak yansıtmış olabileceğini akla getirmektedir. Ancak İstanbul'da 31 Mart Olayı'nın 13-24 Nisan 1909 tarihleri arasında etkili olduğu düşünülürse, Wylie muhtemelen kendi aktardığı biçimde rahat ve otoriter şekilde hareket etmiştir.

[48] Demirel, *a.g.e.*, s.499, 516. Lowther da dindaşlarını bu şekilde cezalandırmayan Müslüman yöneticileri Edward Grey'e şikâyet etmiş, yazısı boyunca da Müslüman halkı, Türk yöneticilerini ve askerlerini Hıristiyanlara yapılan sözde katliamlar ve zulümlerden sorumlu tutmuştur.

[49] *Aynı eser*, s.500-501, 507, 514. Wylie kendisine gelen bazı Ermeni ileri gelenlerinin bu yöndeki talebi üzerine harekete geçmiş ve piskoposun karaya çıkmasının yasaklanmasını sağlamıştı.

[50] Cecil Fiennes Thursby (1861-1936).

[51] *Aynı eser*, s.517-518. Adana'ya gelen Fransız ve Alman savaş gemilerinin kaptanları ile Fransız ve Amerikan konsolosları da Thursby'e eşlik etmiştir.Daha sonra Wylie'nin de katılımıyla Adana'daki İngiliz tercüman Bay Trypani'nin (Rum asıllı Athanasiyos Tripanis) evinde bir toplantı yapıldı. Toplantıda Wylie ve Thursby özellikle vali ve kumandana Haçin'deki (günümüzde Saimbeyli) silahlı Ermenilerin olaysız teslim olması ve barışın orada sağlanması için önerilerde bulundular. Wylie'nin önerisiyle Haçin'e ortak bir Türk-Ermeni heyetinin gönderilmesine karar verildi. Ancak Haçin'e gitmek isteyecek Ermeni bulunamadı. Bunun üzerine Wylie gizlice Haçin'de bulunan Miss (Bayan) Lambert isimli bir Amerikalıya uzun bir telgraf çekti. Telgrafta toplantıdan bahsetti ve hepsi adına kendisinden Ermeni liderleri toplamasını ve kendilerini "başıbozuklara karşı koruyacak olan" düzenli ordu birliklerine teslim olmalarını istemesini bildirdi.

istedi ve valiye sükûneti sağlaması için öğleye kadar mühlet tanıdı. Ancak aynı gün alınan tedbirlerden memnun kalan İngiliz konsolos, valiye sözünü tutacağını ve yabancı yardımı istemeyeceğini söyledi. Osmanlı sivil ve askeri yetkililerinin de onayı ve hatta isteğiyle Wylie yanında Osmanlı askerleriyle şehir içinde dolaşmaya devam etti. Bu arada Swiftsure savaş gemisinden yaralılara ve hastalara yardım etmek üzere dört deniz piyadesi karaya çıkarıldı.[52]

Adana Olayında birinci derecede sorumlu ve elebaşı oldukları tespit edilen Hınçak ve Taşnak örgütlerine mensup Ermeniler yakalanmamak için polisten kaçarak İngiltere konsolosluğuna sığınmışlardı. Osmanlı Devleti bunun üzerine İngiltere sefareti aracılığıyla bu kişilerin iade edilmeleri için girişimde bulunmuştu. Ancak İngiliz konsolosluğu hükümetinden aldığı talimat uyarınca, kendisine sığınan bu Ermenileri suçlu olduklarını gösteren yeterli kanıtlar kendisine verilmedikçe teslim edemeyeceğini, kanıtları aldıktan ve yeterli gördükten sonra ise adil mahkeme kurulması ve mahkemelerinde de hazır bulunmak şartıyla iade edebileceğini bildirdi.[53]

3 Mayıs 1909 tarihinde Mersin'e gelen İngiliz, İtalyan, Fransız ve Alman zırhlı kumandanları Adana'ya giderek orada asayişin sağlandığını gördüler, sonra yöneticileri kutladılar ve Mersin'e döndüler.[54] 12 Mayıs'ta Mebusan Meclisi tarafından Adana'ya gönderilen Teftiş Heyeti İstanbul'dan hareket etti. Heyet, Adana'da yaptığı ilk toplantıda Doughty Wylie'yi onur başkanı olarak seçti. Heyet azasından Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey Adana'da soruşturmayı tamamladıktan sonra bütün belgeleri İngiliz konsolosuna verdi. Onun hazırladığı rapor da bazı eksiklikleri tamamlamaya yardımcı oldu. İki üç gün sonra konsolosun hazırladığı raporu alan Yusuf Kemal bir nüsha da Divan-ı Harb-i Örfi Riyaseti'ne (Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanlığı'na) verdi ve İstanbul'a döndü.[55] İlk olarak Adana olayları nedeniyle tutuklu bulunanlardan 9 Müslüman ve 6 Ermeni idama, 5 Müslüman da 15 sene müddetle küreğe mahkûm oldu. İdam cezaları 10 Haziran 1909 tarihinde infaz edildi.[56] Ancak İngiliz

[52] *Aynı eser*, s.527-529 (Wylie'nin Lowther'a gönderdiği 28 Nisan 1909 tarihli mektup).

[53] *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I*, s.56-57; 94-95; 153-155.

[54] Karacakaya,*Ermeni Meselesi: Kronoloji ve Kaynakça*, s.211.

[55] Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi 1908-1923*, İstanbul, 2005,s.105-106; Sonyel, *"İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)"*, s.1281-1285.

[56] *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I*, s.159-160, 177-183. 1909 ve 1910 yılıiçinde Adana'daki Divan-ı Harplerde toplam 349 kişi yargılanmış, büyük çoğunluğu Müslüman olmak üzere pek çok kişi idam ve hapis cezalarına çarptırılmıştır. Bk.*Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları II*, s.199-237.Osmanlı belgelerine göre toplam infaz edilen idam cezası sayısı 43'tür ve bunların 37 tanesi Müslüman ve 6 tanesi Ermeni olarak görünmektedir. Bk. *Aynı eser*, s.200-204.

konsolosluğuna sığınmış olan Ermeni komiteciler hala iade edilmemişti. Osmanlı Devleti, bu şahıslar hakkında kanıtları İngiliz konsolosluğuna iki defa gönderdi. Ayrıca Osmanlı vatandaşı olduklarından, İngiltere'nin bu zanlıların mahkemelerinde memur bulundurma isteğinin yasalara aykırı olduğunu ve kabul edilemeyeceği yönünde itirazda bulundu. Bunun üzerine İngiltere bu talebinden vazgeçti.[57] İngiltere, kendisine teslim edilen kanıtlardan tatmin olmuş olmalıdır ki 6 Temmuz 1909 tarihinde konsolosluğuna sığınmış beş Ermeni zanlıyı Divan-ı Harb-i Örfi'ye teslim etti.[58]

Adana Olayı ile ilgili olarak Balkan Komitesi'nin ve İngiliz hükümetinin Osmanlı Devleti'ne bu tarihlerde ve sonrasında ciddi bir müdahalede veya tepkide bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bunu 17 Temmuz 1909 tarihinde Talat Bey başkanlığında Londra'yı ziyaret eden Osmanlı heyetinin temaslarından anlıyoruz. 1 Ağustos 1909 tarihine kadar süren bu ziyaret esnasında gerek İngiliz hükümeti, gerekse Balkan Komitesi temsilcileri ile Osmanlı heyeti arasında karşılıklı oldukça dostane konuşmalar ve iltifatlar gerçekleşmiştir.[59]

Sadece muhtemelen Ermeni olayları ile ilgili incelemeler yapmak üzere Balkan Komitesi Başkanı Noel Buxton'un yeğeni Bayan Linnett Buxton'un 1910 yılı Ocak ayında Adana'ya geldiği[60] ve yaklaşık iki ay kaldıktan sonra Mart ayı sonlarında (muhtemelen 20 Mart'ta) İzmir'e hareket ettiği bilinmektedir.[61]

---

[57] *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I,* s.164-167.

[58] *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I*, s.244-245.İngiliz konsolosluğu tarafından iade edilen bu beş Ermeni hakkında Osmanlı arşiv belgelerinde başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak 1909 Aralık ayı tarihli İngiliz belgelerinde 40 Müslümanın idam edildiği, ölüm cezasına mahkûm edilen 29 Ermeni'nin ise cezalarının ömür boyu hapse çevrildiğine ilişkin bilgi vardır. Bk.Sonyel, *"İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)"*, s.1288.

[59] Bu ziyaret hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kocatürk,*Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri,* s.65-72.

[60] *BOA. DH. MUİ.* 55/-1/11. Dâhiliye Nezareti, Adana valisi ve Mersin mutasarrıfına 3 Kanun-ı Sani 1325 (16 Ocak 1910) tarihinde çektiği telgraflarla Linnett Buxton'un yola çıktığını haber vermiştir. Nezaret, Adana valisine yolladığı telgrafta Linnett Buxton'un doğrudan Adana'ya geleceğini bildirmiş ve gereken kolaylıkların gösterilmesini istemiştir. Mersin mutasarrıfına çektiği telgrafta ise, Buxton'un geldiği vapura özel bir adam gönderilmesini ve Adana'ya hareket etmesinin kolaylaştırılmasını talep etmiştir.

[61] *BOA. DH. MUİ.* 76/-1/13(Adana Valisi Cemal Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 7 Mart 1326 [20 Mart 1910] tarihli telgraf).

1911-1912 Dönemi

Balkan Komitesi'nin Osmanlı Devleti'ne veya kendi ifadeleriyle "Genç (Jön) Türklere" karşı görünürde dostane tutumları 1911 yılı başlarından itibaren değişmeye başladı. Noel Buxton ve kardeşi Rahip Harold Buxton'ın Sofya seyahati esnasında Osmanlı idarecileri hakkında şikâyetlerde bulunmaları ve Makedonya Hıristiyanlarını Türklere karşı birliğe çağırmaları Osmanlı basınının bazı çevrelerinde büyük tepki yarattı ve Balkan Komitesi'nin gerçek yüzünün daha iyi görülmesini sağladı:

> *"Bizim hükmümüze göre merkezi Londra'da bulunan Balkan Komitesi de bazı siyasi serserilerin girişimi eseridir. Bu benzersiz komitenin hayalindeki gayenin ne olduğunu başlangıçta kimse anlamıyordu. Hatta bu komite üyelerine çektiğimiz ziyafetlerde sarf ettiğimiz manasız sözler dikkate alınırsa, bizim de anlamayanlara kafile başı olduğumuz ortaya çıkar. Zaman sırları keşfedendir. Bu komitenin başkanı hürmetli Buxton'ın bu defa ki Sofya seyahati, çete reislerine, mültecilere, gazetecilere karşı esirgemediği beyanları, bu şerefli komitenin izlediği amaç hakkında şüphe bırakmamaktadır. Hürmetli Buxton'ın beyanlarından anlaşıldığına göre bu komitenin asıl ve hakiki isminin 'Balkan Hıristiyanlarını Türkler Aleyhine Sevk ve Birleştirmek Üzere İngiliz Sofuları Haçlılar Komitesi' olması gerekir. Hürmetli rahip Buxton, Bulgar, Rum, Sırp, Hıristiyan Arnavut, Ulah ve saire gibi Osmanlı gayri Müslim unsurlarının birleşmesini ve Türklerle iyi !! geçinmelerini tavsiye ediyor. Balkan Komitesi'nin Makedonyalılar için çalışmaktan vazgeçmediğini ve vazgeçmeyeceğini müjdeliyor. Genç Türklerin Makedonya'da Hıristiyanların durumunun iyileştirilmesine yanaşmadığını ve daha nice şikâyetler söylüyor."*[62]

1911 yılından itibaren Balkan Komitesi ve doğal olarak Liberal İngiliz hükümetine yakın çevrelerin öncülüğünde Osmanlı Devleti'ne karşı sistemli ve kademeli olarak şiddetlenen bir kampanya başlatıldı. Özellikle Times ve Guardian gazeteleri başta olmak üzere İngiliz basın yayın organları kullanılarak Osmanlı idarecileri ve Jön Türk komiteleri tarafından Makedonya ve Arnavutluk'ta Hıristiyan halka karşı zulüm ve katliam yapıldığı yönünde asılsız haberler dünyaya yayılmaya başlandı. Böylece tıpkı 1876 yılında Gladstone'un yapmış olduğu gibi Türk ve hatta İslam aleyhtarı bir ortam ve kamuoyu hızla Avrupa ve Amerika'da hâkim oldu. Komitenin faaliyetlerinde sözde gazeteci ve yazar kimliği altında bölgede adeta ajan gibi faaliyet gösteren bazı isimler

[62] "İntikadat", "Hürmetli Buxton", *Hikmet*, 9 Şubat 1911, s.3.

de ön plana çıktı.[63] Balkan Komitesi, bu dönemde tüm faaliyetlerini ve eylemlerini Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan ittifakının kurulmasını sağlamak için yoğunlaştırmıştı. Bu aşamada öncelik Balkanlar olduğundan Ermeni meselesi fazla gündeme getirilmedi ve geri planda bırakıldı.[64] Balkan Komitesi, Türk düşmanlığını o kadar açık ve ileri boyuta götürdü ki önce Trablusgarp Savaşı'nda İtalya'ya destek verdi ve Oniki Ada'daki İtalyan işgalinin kalıcı olması gerektiğini savundu.[65] Savaş bittikten sonra ise ilerde adaların Rumların eline geçmesi için zemin hazırlamak amacıyla İtalya'nın işgalindeki adalarda "Türk egemenliğinde" bir çeşit federasyon kurulmasını teklif etti.[66]

Ermeni meselesi 1911 yılı sonlarında, özellikle Makedonya'daki karışıklık ve isyan hareketlerinin hız kazanmasıyla ve Trablusgarp Savaşı'nın patlak vermesinden sonra Osmanlı Devleti'nde yavaş yavaş yeniden alevlendirildi. Londra'da yaşayan Osmanlı Ermenileri, büyükelçi Tevfik Paşa'ya bir heyet göndererek "Anadolu'daki mezhepdaşlarının bir takım zulüm ve haksızlıklara uğradıklarını, can ve mallarının yok edildiğini ve yerel hükümetin bu tecavüz olaylarına karşı kayıtsız davranarak suçluları cezalandırmadığını" şikâyet etti. Heyet, "ortak vatanları Osmanlı'ya karşı duydukları sadakat adına Osmanlı Hükümeti'nin bu üzücü durumu ortadan kaldırması için kesin tedbirler alınmasını diledi ve vatanperverlik gereği olarak bu konuda bir miting düzenlemekten de vazgeçtiklerini" iletti. Babıali, zaten bir süredir Osmanlı Devleti'ndeki eski Ermeni mebusların talepleri ve girişimleri doğrultusunda doğu vilayetlerinde (vilayat-ı şarkiyye'de) reformlar yapılması için çalışmalar yürütmekteydi.[67] Aynı tarihlerde Adana'da Ermenilere karşı toplu katliam yapılacağı yönünde çıkan söylenti İngiltere sefareti tarafından Osmanlı hükümetine iletildi. Adana'daki konsolosların da dile getirdiği bu söylentinin tamamen asılsız olduğu Adana vilayeti tarafından açıklandı.[68] Osmanlı Devleti'ne karşı ye-

[63] 1911-1912 arası dönemde yaratılan bu ortam, gerçek durum veBalkan Savaşı'nın çıkışına kadar süren süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bk.Önder Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler,* Birinci Cilt (1911-1912), s.52-100, 107-111. Balkan Komitesi'nin doğrudan üyesi olmayıp, bölgede kullandığı anlaşılan sözde gazeteci ve yazarlar arasında James David Bourchier, Mary Edith Durham ve Henry Woodd Nevinson isimleri dikkat çekmektedir.

[64] Balkan Komitesi'nin açıklamalarından örnekler için bk. Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler,* Birinci Cilt (1911-1912), s.62-63, 82, 85-86,

[65] *Aynı eser*, s.63.

[66] "House of Commons", *The Guardian*, 2 Ağustos 1912, s.6.

[67] *BOA. HR. SYS.* 2818/1 (22-28 Aralık 1911 tarihli yazışmalar).

[68] *BOA. HR. SYS.* 83/71 (Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 11 Kanun-ı Evvel 1327 (24 Aralık 1911) tarihli yazı ve Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gelen 8

niden yöneltilmeye başlanan bu suçlamalar asılsız iddialardan ve daha öncede olduğu gibi çoğunlukla bölgedeki Ermeni çetelerle Osmanlı güvenlik güçleri veya diğer Müslüman halk arasında yaşanan çatışmaların "Ermenilere yönelik katliam ve zulüm yapılıyor" şeklinde çarpıtılmasından kaynaklanıyordu. Nitekim bunu doğrular nitelikte İngiliz konsolos vekili Yüzbaşı Molyneux-Seel tarafından Van'daki İngiliz konsolosluğunda verilen ziyafette Rus Konsolos S. P. Olferyev'in söyleşi esnasında Taşnak Komiteleri hakkında yaptığı açıklamalar ve İngiliz konsolos Molyneux-Seel'in de bunları onaylayarak dinlemesi dikkat çekicidir.[69] Taşnakların son derece kötü ve zararlı insanlar olduğunu, onlara karşı son derece sert ve şiddetli hareket edilmesi gerektiğini uzun uzadıya anlatan Rus konsolos, Osmanlı Hükümeti'nin de aynı şekilde davranması gerektiği yönünde nasihatler vermekte ve uyarılarda bulunmaktadır:

> *"Nasıl ki biz Kafkasya'da böyle hareket ettik ve bugün Kafkasya'da köklerini kazıdık. Bunlar daha önce genellikle Kafkasya'dan, Londra'dan para alıyor, destek ve himaye görüyorlardı. Ne zamanki biz bu meselede İngilizlerle anlaştık, kendilerine karşı olanca şiddetimizle kovuşturma ve cezalandırmada bulunmaya başladık. O zaman derhal zararlarının önünü aldık. Varlıklarını, kötülüklerini ortadan kaldırdık. Ve o zaman hepsi Osmanlı Devleti'ne firar ettiler. Burasını alt üst ederek kana boyadılar. Bundan dolayı bu zararlı mahlûklar zerre kadar merhamet ve insafa layık değildirler…Eğer Ermeniler İngilizlerden destek ve himaye göreceklerini bilmeselerdi ihtilal çıkarmaya, boş yere bu kadar kan akıtmaya cesaret edebilirler miydi? Rusya'dan nakden yardım görmeleri, İngiliz'den himaye bulmaları onlara cesaret verdi. Memleketinizde kanlı bir hatıra meydana getirdiler. Yoksa aksi halde hiçbir şey yapamazlardı, öyle değil mi Yüzbaşı Seel?"*[70]

Kanun-ı Evvel 1327 (21 Aralık 1911) tarihli telgraf.

[69] *BOA. HR. SYS.* 2776/65 (Van Vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 15/16 Kanun-ı Evvel 1327 [28-29 Aralık 1911] tarihli zabtın sureti). Ziyafette Fransız konsolosu, Vali Kumandan Cabir Paşa, Erkan-ı Harb Reisi Kaymakam Cemal Bey ve Belediye Reisi Bedros Bey de hazır bulunmuşlardı. Olferyev, Taşnakların Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir savaş çıkarmaya çalıştıklarını, böyle bir savaş durumunda Rus ordularının öncüleri arasında yer alacaklarını belirtmektedir. Ayrıca Kafkasya'daki Ermeni halk vaktiyle çok rahat ve mutlu iken komitelerin kurulmasından ve baskılarından sonra halkın rahat ve huzurunun kaçtığını da ifade etmektedir.

[70] *Aynı vesika,* s.2. Konsolosun kastettiği Rus yardımı, Rusya Ermenileri'nin yapmış oldukları yardımlardır. Rus konsolos, Rusya'daki zengin ve mevki sahibi Ermenilerin geçmişte Taşnaklara iyi niyetle nakdi yardımlar yaptıklarını, ancak bunların suiistimal edildiğini, pek çok kötülüğe ve kan dökülmesine neden olduğunu anlatmıştır.

İngiltere'nin Van konsolos vekili (viskonsül) Yüzbaşı Molyneux-Seel kendisine sorulan bu soruya şöyle cevap vermiştir:

> *"Evet öyledir. Fakat Gladstone ne maksatla bunları himaye etti bilemem. Şimdi Londra da bir kuvvet ve kıymetleri kalmamıştır. Doğrusu hareketleri makul değildir. Bunları sokakta gördükçe üzülüyor, huylanıyorum. İyi adamlar değildirler."*[71]

Rus Konsolos Olferyev, diğer konukların yanında Taşnak örgütüne ilişkin sözlerine şöyle devam etmiştir:

> *"Ben bu Taşnakların yaptıkları cinayetlerden ne kadar müthiş olanları bilirim. Hepsi meçhul kalmış, failler hiçbir ceza görmemiştir. Bu durum biçare, saf, namuslu, gayet itaatli ve çalışkan halk* (Ermeni halk) *üzerinde çok kötü bir etki ve korku uyandırmış, bu kötü mahlûklara* (Taşnaklar) *körü körüne bir itaat ve bağlanma hissi ve mecburiyetini doğurmuştur.…Bu zararlı mahlûklar bu zavallıların rahat çalışmalarına izin vermiyorlar. Onlara zorla silah veriyor, zorla parasını alıyorlar. Köylülerden çeşitli vesilelerle para vesaire topluyorlar. Bu biçarelerin mal ve canını sürekli bir tehlike içinde bulunduruyorlar.*[72]*… Bunların her memleketten kökünü kazımak, itaatli halkı bunların tecavüz ve düşmanlıklarından kurtarmak her hükümetin vazifesidir. İşte biz bu vazifenin gerçekleştirilmesi maksadıyla İran'a girdik ve göreceksiniz ki orada da alacağımız yeni tedbirler sayesinde pek az bir zaman zarfında Kafkasya gibi orasını da bu zararlı mahlûklardan temizleyeceğiz, kurtaracağız."*[73]

Ermeniler konusunda Osmanlı Devleti üzerinde en büyük baskı ortamını yaratan ülke İngiltere'ydi. Nitekim bu gerçek Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın Hariciye Nezareti'yle yaptığı yazışmalarda oldukça belli olmaktadır. Babıali, Doğu Anadolu'da Rumeli vilayetlerine benzer bir durumun oluşmasına fırsat vermemek için evkaf nazırının başkanlığı altında bir ıslah heyetini bölgeye

---

[71] *Aynı yer.* İngiliz konsolos Molyneux-Seel bu şekilde söylemesine rağmen, Ermeni lobisinin Londra'da etkinliği kalmadığı yönündeki ifadesi gerçeği kesinlikle yansıtmamaktadır. Osmanlı idarecilerinin yanında böyle konuşmayı uygun bulmuştur.

[72] *Aynı vesika,* s.3. Rus konsolos, Rusya'nın tedbirleri sonucu Kafkasya ve İran'dan Osmanlı Devleti'ne kaçacak olan Taşnaklara karşı uyarılarda bulunmakta ve onlara karşı sert davranılmasını tavsiye etmektedir.Olferyev Osmanlı yöneticilerinin yanında bu şekilde konuşmasına rağmen, Taşnaklar başta olmak üzere Ermeni komitelerinin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerine Rusya tarafından büyük destek verildiği gerçeği unutulmamalıdır.

[73] *Aynı vesika,* s.5. Rus konsolos bu sözleriyle Kafkasya'dan İran'a kaçan Taşnakları kastetmektedir.

göndermeye karar vermişti. Heyetin gönderilmesi gecikince bundan en çok endişe duyanların başında Londra Sefiri Tevfik Paşa gelmişti. Tevfik Paşa, heyetin devletin menfaati için her konuda geniş yetkiyle, mutlaka ve bir an önce bölgeye gönderilmesi gerektiğini 12 Haziran 1912 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bildirdi. Aksi durumda denetlenecek yerlerdeki durumun vahametinin artacağını, Rumeli'deki mevcut krizin ağırlaşacağını, Anadolu ve Rumeli'de ihtirasları malum olan hükümetlerin amacına hizmet edileceğini vurguladı. Tevfik Paşa'ya cevap olarak Anadolu'ya heyet gönderilmesinden asla vazgeçilmediği, ancak evkaf nazırının görevi kabul etmemesi nedeniyle yerine başka bir nazır veya üst düzey memur atanacağı ve heyetin yakında gideceği bildirildi.[74]

Dâhiliye Nezareti bünyesinde oluşturulacak bu teftiş heyetinde İngiliz memurların istihdam edilmesine karar verildi. İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey, heyette yer alacak İngiliz memurların seçimine yol gösterici olması için ilk olarak memuriyet, görev, maaş ve hizmet süreleri hakkında Osmanlı Devleti'nden ayrıntılı bilgi talep etti. Sefir Tevfik Paşa, Hariciye Nezareti'ne bu talebi ilettikten sonra, maaş miktarının belirlenmesinin İngiltere Dışişleri'ne bırakılmasının nazik bir hareket olacağını bildirdi. Ayrıca kısa bir zaman içinde idari ıslahatların tamamlanmasını sağlamak için İngiliz memurlara geniş yetki verilmesinin gerekli olduğunu ifade etti. Konu Meclis-i Vükela'da görüşüldü. Meclis-i Vükela'da 11 Temmuz 1912 tarihinde alınan kararda, İngiltere'den talep edilen memurların maaşlarının saptanması hususunun İngiltere Dışişleri Bakanı'na bırakılması uygun bulundu. İngiliz memurların görevleri ve hizmet süreleri, Dâhiliye Nezareti Teftiş Heyeti Başkanlığı için getirilecek kişinin görevi ve hizmet süresi ile diğer şartlar için Maliye Nezareti Teftiş Heyeti Başkanlığı'nda çalışan Bay Jolly'nin[75] görevlendirme ve istihdamına ilişkin sözleşmenin esas alınması kabul edildi. Alınan karar uyarınca Maliye Nezareti, Jolly'nin sözleşmesinin kopyasını süratle temin edecek ve Dâhiliye Nezareti tarafından buna göre bir sözleşme taslağı düzenlenip gönderilecekti.[76] Ancak Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin 21 Temmuz 1912 tarihin-

[74] *BOA*. *HR*. *SYS*. 2818/1 (Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Haziran 1912 tarihli gizli telgraf, Hariciye Nezareti'nin Tevfik Paşa'ya çektiği 14 Haziran 1912 tarihli telgraf ve Hariciye Nezareti'nin Sadarete yolladığı 20 Haziran 1912 tarihli yazı). Bu belgeler aynı zamanda *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV,* Ankara, 2006, s.94-95, 339-340'da ve Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Ankara, 2001, s.76 ve 875-877'de yayınlanmıştır.

[75] İngiliz vatandaşı H. Jolly 1909-1913 yılları arasında Maliye Teftiş Kurulu Başkanlığı görevinde bulunmuştur.

[76] *BOA*. *MV.* 166/87(25 Receb 1330 [11 Temmuz 1912] tarihli Meclis-i Vükela zabtı).

de işbaşına gelişinden sonra meclis dağıtıldı ve seçimlerin yenilenmesi kararı alınarak bu heyetin gönderilmesinden vazgeçildi.[77] İttihat ve Terakki'ye karşı İngiliz hükümetinin desteklediği Hürriyet ve İtilaf partisinin iktidarı ele geçirmesi ile yeni kabinede Ermeni vatandaşı Gabriel Norodunkyan Efendi'nin Hariciye Nazırı olmasının artık bu heyete duyulan ihtiyacı sonlandırdığı düşünülmüş olmalıdır.

İttihat ve Terakki partisinin iktidardan uzaklaştırılması şüphesiz İngiltere'yi memnun etmişti, fakat bu durum İngiltere'nin 1878 yılından itibaren Osmanlı Devleti üzerinde uygulamaya koyduğu "kademeli olarak yıkma ve parçalama siyasetini" değiştirmemişti. Osmanlı Devleti'nde seçim hazırlıklarının devam ettiği bir zamanda, İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliği müsteşarı ve maslahatgüzarı Charles Marling[78] tarafından İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'e gönderilen 3 Eylül 1912 tarihli belgedeki ifadeler bu gerçeği tüm açıklığıyla gözler önüne sermektedir:

> *"Şimdiki durum yalnız Balkanları ve Avrupa'yı değil Arapları, Ermenileri, Kürtleri ve diğer ırkları da imparatorluktan ayırmaya çalışmak olmalıdır. Türkiye'de yapacağımız propaganda İttihat ve Terakki'nin Türkiye'yi uçuruma sürüklediği ve kesin olarak ortadan kalkması gerektiği yolunda olacaktır."*[79]

Balkan Savaşı'nın yaklaştığı bir ortamda Londra Ermenileri 12 Eylül 1912 tarihinde bir toplantı yaptılar ve Tevfik Paşa'ya "Ermenilere karşı yapılan haksızlıkları, Babıali'nin yavaşlığını ve ilgisizliğini" şiddetle protesto edip, bu duruma son verilmesi için acil tedbirlerin alınmasını istediler.[80] Diğer taraftan Londra Ermeni Kilisesi heyeti tarafından Sadarete bir telgraf çekildi. Telgrafta Londra Ermeni topluluğunun "özellikle Ermeni vilayetlerindeki Ermenilerin sistematik olarak maruz bırakıldıkları ardı arkası kesilmeyen zulümlere karşı hükümet yetkililerinin iğrenç kayıtsızlık ve hareketsizliğini" en şiddetli şekilde protesto ettiği vurgulanarak, bu duruma son verilmesi için acil tedbirlerin

---

[77] Münir Süreyya Bey, *a.g.e.*, s.76.

[78] Charles Murray Marling (1862-1933).

[79] Ö. Andaç Uğurlu,*İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri: Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası 1900-1920*,İstanbul, 2005, s.164-165, Erol Ulubelen,*İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,* İstanbul, 2009, s.113 (3 Eylül 1912 tarihli belge).

[80] *BOA. HR. SYS.* 2818/1 (Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın Hariciye Nazırı Gabriel Efendi'ye çektiği 12 Eylül 1912 tarihli telgraf). Bu belge ve günümüz Türkçesi ile tercümesiMünir Süreyya Bey, *a.g.e.*, s.76-77, 879 ve *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV,* s.95, 341'de yayınlanmıştır.

alınması saygıyla talep edilmekteydi.[81] Dâhiliye Nezareti bu telgrafı Hariciye Nezareti'ne ileterek, Ermenilerin öldürüldükleri ve zulme uğradıkları iddiasının asılsız olduğunu, en çok Ermeni yaşayan ve bu gibi benzer şikâyetlere konu olan Bitlis vilayetinde son zamanlarda cinayet vakalarının bilakis azaldığını belirtti. Van vilayetinde ise sadece üç kişi saldırıya uğramıştı. Gerek bu eylemlere kalkışanlar, gerekse varlıklarından her zaman şikâyet edilen Said ve Mir Mahi çeteleri hakkında takibat yapılmaktaydı. Bu nedenle telgrafı gönderen kişilere Londra sefareti aracılığıyla uygun şekilde açıklamada bulunulması istendi.[82]

Daily News ve Daily Telegraph gibi İngiliz gazetelerinde de Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin durumu hakkında olumsuz haberler çıkmıştı.[83] Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından da 19 Eylül 1912 tarihinde Ermenilerin durumuna ilişkin Hariciye Nezareti'ne bir yazı gönderildi. Buna göre Van ve Bitlis vilayetleri içinde bazı yerlerde yapılmakta olduğu iddia edilen cinayetler vs. hakkında bu vilayetlere telgraflar gönderilmişti. Alınan cevaplarda şikâyetlerin ve yayınların yanlış ihbarlara dayandığı anlaşılmıştı. Bununla birlikte, eşkıyanın ve azılı suçluların takibi ve cezalandırılması ile asayişin sağlanmasına bir kat daha özen gösterilmesi için bu vilayetlere kesin emirler verilmişti. Sadrazam durumun uygun şekilde duyurulması için Londra sefaretine ve icap eden diğer sefaretlere gerekli tebligatların yapılmasını Hariciye Nezareti'nden istedi.[84]

Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 3 Ekim 1912 tarihli telgraf, Ermeni meselesinin hem İngiltere, hem de Osmanlı Devleti'nde nasıl bir algı ortamı yarattığını, Babıali üzerinde ne şekilde bir baskı oluşturduğunu güzel bir şekilde göstermektedir:

> *"Devletin menfaatleri ve esenliği için sürekli olarak iyiliksever ihbarlarda ve tavsiyelerde bulunmakta olan Seyyid Emir Ali*[85] *hazretleri bugün gizli şekilde*

[81] *BOA. HR. SYS.* 2799/30(Ermeni Kilise Heyeti'nin Londra'dan Sadarete gönderdiği 12 Eylül 1912 tarihli İngilizce telgraf).

[82] *BOA. HR. SYS.* 2799/30(Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Eylül 1328 [23 Eylül 1912] tarihli yazı).Hariciye Nezareti, 1 Ekim 1912 tarihli yazıyla durumu Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya iletmiştir.

[83] *BOA. HR. SYS.* 2818/1 (Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın Hariciye Nazırı Gabriel Efendi'ye gönderdiği 11 Eylül 1912 tarihli telgraf).

[84] *BOA. HR. SYS.* 2818/1 (Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 6 Eylül 1328 [19 Eylül 1912] tarihli yazı). Sadrazam ayrıca yazısını doğrulayan bazı tezkereleri de ek olarak yollamıştır.

[85] Seyyid Emir Ali (1849-1928) Hindistan Müslümanlarının İngiltere yanlısı ileri gelenlerinden

ele geçirdiği bilgiye dayanarak Doğu Anadolu'da bazı kabileler ve Kürtlerin Ermeni unsuruna karşı bir takım saldırı ve cinayetler gerçekleştirmeye devam edeceklerini, bunun mevcut durumda Rusya'nın o bölgede fiili müdahalelerini doğuracağını ve Balkan hükümetlerinin aleyhimizde hazırlamakta oldukları saldırı harekâtını Avrupa nazarında haklı göstermeye de neden olacağını söyledi. Dolayısıyla bu gibi durumların ortaya çıkmasına katiyen izin verilmemesi için acilen etkin tedbirler alınmasını, Şeyhülislamlık makamı tarafından icap eden ulema ve itibarlı kişiler aracılığıyla Kürtlere hitaben dini nasihatler verilerek ve İslam şeriatına aykırı bu tarz dince yasaklanmış şeylerden kaçınılarak, öngörülen tehlikenin önlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Gerçekten şu sırada Anadolu vilayetlerinde beğenilmeyen ve üzücü olayların olmasının yabancı devletlerin şikâyetlerini ve sonrada müdahalelerini davet edeceği apaçıktır. Bu nedenle yüce Allah esirgesin vatanımızın birçok yerinin karışıklığa ve düşmanlarımızın ihtiraslarına maruz kalacağı aşikârdır. Bundan dolayı yukarıda anılan iyiliksever tavsiyelerin önemle kabul edilip gereğinin zaman kaybedilmeden yapılması zorunludur."[86]

8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle Birinci Balkan Savaşı başladı. Aynı gün (8 Ekim) Avusturya ve Rusya, bütün büyük devletler adına bir bildiri yayınlayarak, Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında savaş çıkacak olursa, bu savaşın sonunda Rumeli'de sınır değişikliklerini kabul etmeyeceklerini ve statükonun devam edeceğini açıkladılar.[87] Akabinde Balkan Komitesi Başkanı Noel Buxton, 14 Ekim 1912 tarihinde *"gözden düşmüş ve bizzat savaş gerçeğiyle reform yapamaz görülen Türk doğrudan hâkimiyetinin savaş sonucunda yeniden sağlanmasının feci olacağını"* açıkladı.[88] Bu açıklamalar savaşı Osmanlı Devleti'nin kazanma ihtimaline karşı yapılmıştı. Savaştan önce sonuç ne olursa olsun sınır değişikliğini kabul etmeyeceğini, statükoyu koruyacağını diğer büyük devletlere beraber ilan eden İngiltere'de, kısa sürede Osmanlı yenilgisi ve geri çekilişi başlar başlamaz Dışişleri Bakanı Edward Grey ve Başbakan Herbert Asquith Balkan devletlerinin ele geçirdiği toprakların geri alınmayacağı ve hiçbir müdahalede bulunulmayacağı şeklin-

ve Londra'da önemli bir mevki sahibi olan hukukçu ve yazar.

[86] *BOA. HR. SYS.* 2818/1 (Londra Sefiri Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 3 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1912 tarihli mühim ve gizli ibareli telgraf).

[87] Bayur, *a.g.e.*, C.II, K.I, s.411-416; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, İstanbul, 2013, s.537; İngiltere tarafından hazırlanan benzer bir notada Bab-ı Ali'ye 10 Ekim 1912 tarihinde verildi.

[88] "Future of Macedonia",*The Guardian*, 15 Ekim 1912, s.10.

de tavır aldılar.[89] Benzer şekilde Balkan Komitesi de gerçek yüzünü ve amaçlarını ortaya koyan bir açıklama yayınladı. Berlin Antlaşması'na vurgu yapan, üstü kapalı ve dolaylı olarak Ermeni meselesini de hatırlatan bu açıklamanın dikkat çeken kısımları şöyledir:

> *"Balkan Komitesi 1903'teki başlangıcından itibaren kendisini bu halklar için hoş görülebilir yaşam koşullarına ulaşılmasına adadı. Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi uyarınca onların yasal taleplerine başvurdu ve İngiltere'ye 1878'de Ayastefanos Antlaşması'nın iptalinde oynadığı baskın rolden kaynaklanan özel sorumluluğunu hatırlattı. O antlaşma eğer uygulansaydı o zamandan beri sıkıntı, karışıklık ve katliam sahnesi olan tüm bölgeyi kurtaracaktı... Türk memurlarına nüfusunun çoğunluğu Müslüman olmayan hiçbir ülkenin doğrudan yönetiminin artık teslim edilemeyeceği açıktır... Avrupa, hem sınırları ötesindeki milliyetçi kardeşlerinin ıstıraplarından haberi olmasından ve hem de dayanılmaz koşullardan kaçan çok sayıda mültecinin ortasında bulunmaktan dolayı, senelerdir tahammül ettiği korkunç provokasyonu kabul etmelidir. Türklerin kendilerine vermeyi reddettiği ve büyük devletlerin de zorla gerçekleştirmede başarısız olduğu hukuk ve düzeni sağlamak için, onların* (Balkan devletlerinin) *silah gücüyle ve kendilerini tehlikeye atarak gösterdikleri azme sempati duymamak imkânsızdır… Türk egemenliğinden bir kere kurtarılmış hiçbir toprak veya halk asla onun boyunduruğu altına tekrar yerleştirilmemelidir... Bu amaçların başarılmasında İngiltere onuruyla öncü bir pay almak zorundadır. Mevcut koşullarda, Berlin Antlaşması'ndaki rolü sebebiyle onun* (İngiltere'nin) *sorumluluğu en fazladır. Siyasetinin ve eyleminin nedenleri en az şüphe çekecektir, çünkü elde edeceği topraksal veya başka bir maddi avantajı yoktur. Zayıf ve ezilmişin destekçisi olarak sahip olduğu ün, medeni bir Hıristiyan devlet olmanın onuru ve 1885'te Bulgaristan'a yardım ederken Canning, Gladstone ve Lord Salisbury'nin isimleriyle bağlantılı uzun gelenek-bütün bunlar Türkiye'nin bağımlı halklarına yardıma koşma işinde onun* (İngiltere'nin) *öncü bir yer işgal etmesini zorunlu yapmaktadır."*[90]

---

[89] Demirci, *a.g.e.*, s.44-45.

[90] "The Responsibility of England", *The Guardian*, 30 Ekim 1912, s.10. Deklarasyon Başkan Noel Buxton ve Sekreter Arthur G. Symonds'un imzalarıyla komite üyelerine ve muhabirlerine dağıtılmış ve Guardian gazetesinde 30 Ekim 1912 tarihinde yayınlanmıştır. Bu açıklamada Ermenilerin adı zikredilmese de Berlin Antlaşması'na vurgu yapılması ve *"Bütün bunlar Türkiye'nin bağımlı halklarına yardıma koşma işinde onun* (İngiltere'nin) *öncü bir yer işgal etmesini zorunlu yapmaktadır"* cümlesi zaten ilk olarak Ermenileri akla getirmektedir.

Balkan Komitesi'nin Başkanı Noel Buxton, erkek kardeşi Rahip Harold Buxton'la birlikte Trakya'da Bulgar Genelkurmayı'nın yanına giderek Osmanlı Devleti'ne karşı sürdürülen savaşı 1912 Kasım ayı başından itibaren takip etmeye başladı. Noel Buxton'un başkanlığını yaptığı "The Balkan War Relief Fund Committee (Balkan Savaşı Yardım Fonu Komitesi)" adıyla bir de örgüt kurulmuştu. Bu komite Balkan İttifakı'nın yaralı ve hasta askerlerine etkin hizmetler sunmaktaydı. Özellikle İstanbul kapılarına dayanmış olan Bulgar ordusunun yaralı ve hasta askerleri için yapılan yardım faaliyetlerinin çok kapsamlı ve etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bizzat Noel Buxton ve Harold Buxton bölgede dolaşarak yardım faaliyetlerini denetlemekte ve katılıp organize etmekteydi. Noel Buxton, Bulgarlar için İngiltere'de bağış toplama işini de yürütmekteydi.[91] 11 Kasım 1912 tarihinde BulgarlarTekirdağ'ı ele geçirdi. 12 Kasım'da Osmanlı Devleti Bulgaristan'dan ateşkes istedi.[92] Lüleburgaz civarında Bulgar askerleriyle beraber cephede dolaşmakta olan Balkan Komitesi Başkanı Noel Buxton durumdan çok memnundu:

> *"Bulgar Ordusu Çatalca'ya bitkin ve hasta bir halde ulaştı. Ancak Türklerin Avrupa'daki kaderi tayin edildi. Barışsever köylülere karşı barbarlığın intikamı alındı. Avrupa sonunda kurtarıldı."*[93]

Noel Buxton ve erkek kardeşi 12 Kasım 1912 tarihinde Çorlu'ya ulaştılar. Burası Bulgar süvari tümeninin karargâhı konumundaydı. Tümene komuta eden General Nazlamoff nazik bir şekilde Buxton kardeşleri karargâha davet etti. Buxtonlar bir Bulgar teğmenin eşliğinde karargâha gittiler. Bundan sonrasını Buxton şöyle anlatmaktadır:

> *"Temiz bir Rum evinde hoş bir partiydi. General ve benim İngiliz ordusunda ortak arkadaşlarımız vardı. Orient Express'te seyahat ederken bulduğum bir Türk milletvekilinin sözleri onu* (General Nazlamoff'u) *eğlendirdi. Doğulu milletvekili, Lüleburgaz savaşından sonra bile Türk ordusunun tüm geri çekilmelerini stratejik bir planın parçası olarak görmekteydi. Amaçları düşmanı tuzağa düşürmekti. Nazlamoff 'Evet' dedi. 'Arkada yiyeceklerini, silahlarını, cep-*

[91] Buxton kardeşlerin bölgedeki bu faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler,* Birinci Cilt (1911-1912), s. 141-145.

[92] Bayur,*a.g.e.*, C.II, K.II, s.115.

[93] Noel Buxton, *With The Bulgarian Staff*, New York, 1913, s.44. Buxton kendisiyle Orient Express'te konuştuğunu söylediği bu "doğulu" Türk milletvekilinin ismini vermemektedir.

hanelerini ve tüm demiryolu köprülerini tahrip edilmeden bırakmak ve Çatalca istihkâmlarının arkasına ulaşmak tipik bir Türk planıydı'."[94]

Balkan Komitesi, 1912 Kasım ayı sonlarında İngiliz hükümeti nezdinde girişimlerde bulunarak Ermeni meselesini de gündeme getirmeye başladı. Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yaşadıkları bölgede Lübnan'da olduğu gibi bir idarenin uygulanmasını istedi.[95]

Balkan Komitesi Başkanı Noel Buxton, 16 Aralık 1912 tarihinde Londra'da başlayan barış görüşmeleri esnasında da Türk karşıtı açıklamalarına devam etti.[96] Doğu Rumeli'de Bulgar işgali altında bulunan Rumlar ve Ermenilerin de arzularından bahsederek Balkanlar'dan sonra yakın gelecekte sıranın kimlere geleceği hususunda ipuçları verdi:

"Doğu Rumeli 1878 yılında Türklerin onurunu korumak ve gerideki kurtarılmış ülkenin stratejik gücünü azaltmak için Türk egemenliği altında yarı otonom bir eyalet olarak oluşturuldu. Deneme başarısızlığa uğradı, çünkü yerel nüfus Bulgarlarla birleşmek istedi. Mevcut durumda otonomi tam olarak ekseriyetle Rum ve kısmen Ermeni olan insanların arzularını karşılayacaktır. Bu plan Türkiye ve Bulgaristan arasında bir tampon sağlayacak ve tekrarlanan kurtuluş savaşları olasılığını engelleyecek, barış anlaşmasını kalıcı yapacaktır. Boğazlar sorununu çıkarmayacak ve sonuç olarak barışın sonuçlanması için zorluklara ilave yapmaktan uzak şekilde en çok tartışmalı problemi ortadan kaldıracaktır. Her Hıristiyan köyünün insanları işgal kuvvetlerini memnuniyetle karşıladı ve eğer Türklere tekrar teslim edilecek olurlarsa, hazırda onlar için korkunç bir ihtimal olacaktır."[97]

1913-1914 Dönemi

Balkan Savaşı'nın Osmanlı Devleti için yıkıcı sonuçlarından iyice cesaret alan Ermeni ayrılıkçılar 1913 senesinden itibaren başta İngiltere, Rusya ve Fransa olmak üzere büyük devletlerin desteğiyle faaliyetlerini ve girişimlerini artırmaya başladılar. Merkezi Londra'da bulunan Balkan Komitesi, Ermeni meselesini ısıtan ve yönlendiren teşkilatların başında gelmekteydi ve komi-

[94] *Aynı eser*, s.45.

[95] Avcı, *a.g.e.*, s.245.

[96] Bu açıklamaların ayrıntıları için bk. Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler,* Birinci Cilt (1911-1912), s.134-135.

[97] "War-Stricken Region",*The Guardian*, 18 Aralık 1912, s.5.

tenin "Londra Ermeni Komitesi" adıyla bir de örgütü faaliyet gösteriyordu.[98] Bu örgüt daha sonra "The British Armenia Committee (İngiliz Ermenistan Komitesi)"[99] adıyla boy gösterecek ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki Ermeni siyasetine yön verecektir.

1913 Ocak ayında Balkan Komitesi üyelerinden ve Birmingham Liberal Parti üyesi İngiliz Thomas Palmer Newbould Yunan ordusunda Osmanlı Devleti'ne karşı savaşırken Yanya yakınlarında öldü.[100]

Balkan Komitesi Başkanı Noel Buxton'un 1913 Mart ayında yayınladığı, *"With The Bulgarian Staff* (Bulgar Kurmay Subaylarıyla Birlikte)" isimli kitapta Türkler hakkında tek taraflı ve hiçbir somut kanıta dayanmadan çok çirkin iddialar ve suçlamalar yöneltmesi hem Türk karşıtlığını daha da güçlendirdi, hem de Ermeni ayrılıkçılara cesaret verdi. Buxton asılsız iddialarının yanında, kitabın genelinde Bulgarlardan büyük övgüyle bahsederken Türkler ve asırlardır süren Türk egemenliği hakkında hakaret derecesinde çok ağır ifadeler kullandı.[101]

Balkan Komitesi'nin yan örgütü olan İngiliz Ermenistan Komitesi, 1913 yılında propaganda amaçlı olarak "Armenia: Its People, Sufferings & Demands (Ermenistan: İnsanları, Acıları & Talepleri)" isimli 34 sayfalık bir kitapçık bastırmıştır. Kitabın kapağında ve isminin hemen altında fiyatının sadece bir peni (penny) olduğu koyu puntolarla belirtilmektedir. Söz konusu kitapçık,

---

[98] Bayur,*a.g.e.*, C.II, K.III, s.47-52, 138-139.

[99] Örgütün isminde "Ermeni" anlamına gelecek "Armenian" yerine "Ermenistan" anlamına gelen "Armenia" sözcüğünün kullanılması anlamlıdır. Örgütün Temmuz 1913 tarihli propaganda kitapçığında adresi "Queen Anne's Chambers, Westminster, London" olarak yazılıdır. Bk. *Armenia: Its People, Sufferings & Demands*, Third Edition, The British Armenia Committee, London, July 1913. Buxton ise 1914 tarihli kitabında bu cemiyetin adresini "41 Tothill Street, Westminster, S.W." olarak belirtilmektedir. Bk. Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, *Travel and Politics in Armenia*, London, 1914, s.139.

[100] "Englishman Killed", *Daily Express*", 3 Ocak 1913, s.5; Noel Buxton, *With The Bulgarian Staff*, s.vi. Buxton, bu kitabını Thomas Palmer Newbould'un hatırasına ithaf etmiştir. Newbould'un 1 Ocak 1913 tarihinde öldüğünü belirtmektedir. Buxton'ın anlatımına göre savaşın başlangıcında, Balkan Komitesi'nin Avam Kamarası'ndaki bir toplantısı öncesinde Buxton ve bazı üyeler Newbould'dan en azından yola çıkışını ertelemesini rica etmişlerdi. Newbould bunu düşünmeye razı olsa da komitenin toplantısı sırasında kararını vermiş ve hemen cepheye gitmek üzere ayrılmıştı.

[101] Noel Buxton'un ve onun başkanı olduğu Balkan Komitesi'nin gerçek yüzünü tüm açıklığıyla gösteren bu kitap için bk.Noel Buxton, *With The Bulgarian Staff*, New York, 1913. Kitabın kısa bir tahlili için bk. Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler,* Birinci Cilt (1911-1912), s.120-121.

örgütün yapısı ve amaçları hakkında çok önemli bilgileri gözler önüne sermektedir.

Temmuz 1913 tarihli kitapçığın giriş sayfasında "The British Armenia Committee"nin üyeleri soyadı sırasına göre yazılmıştır. Komitenin başkanı sulh hâkimi Aneurin Williams,[102] sekreteri aynı zamanda Balkan Komitesi'nin de sekreteri olan Arthur G. Symonds'tur. Balkan Komitesi'nin Başkanı Noel Buxton, iki erkek kardeşi ile birlikte (Charles Roden Buxton ve Rahip Harold Buxton) üyeler arasındaydı. 29 üyeden 11 tanesi milletvekili ve 4 tanesi rahipti. 11 milletvekilinden 9 tanesi iktidardaki Liberal Parti'ye mensuptu. Diğer iki milletvekili Liberal Parti ile ortak hareket eden ve verdiği destekle iktidarda kalmasını sağlayan İrlanda Parlamenter Partisi'ndendi. Komitenin diğer üyeleri ise Liberal Parti'ye yakın veya bu partide önemli etkinliği olan isimlerdi.[103] Kitapçıkta, özetle önsözünden itibaren Türk yönetimine ve Türklere ağır ifadeler ve suçlamalar yöneltilmekte, İngiltere ve diğer büyük devletlerin o tarihe kadar Ermeni sorununa duyarsız ve sessiz kalmaları eleştirilerek Osmanlı Devleti'ne karşı derhal müdahaleye çağrılmaktadır.[104] Her ne kadar

[102] Aneurin Williams (1859-1924) aynı zamanda Liberal Parti üyesiydi ve 1910 yılında milletvekilliği de yapmıştır.

[103] İçinde hiçbir Ermeni üyenin bulunmadığı görülen bu komitenin üyeleri şöyledir: Milletvekilleri: Joseph Allen Baker (Liberal), John Annan Bryce (Liberal), Noel Buxton (Liberal), Sir William Pollard Byles (Liberal), Granville George Greenwood (Liberal), Hugh Law (İrlanda Parlamenter Partisi), Thomas Power O'Connor (İrlanda Parlamenter Partisi), Arthur Ponsonby (Liberal), Arnold Stephenson Rowntree (Liberal), Alexander Frederick Whyte (Liberal), Penry Williams (Liberal). Diğer üyeler: Sir Edward Boyle, Charles Roden Buxton, Rev. (Rahip) Harold Buxton, J. M. Dent, G. P. Gooch, Rev. (Rahip) J. H. Harris, Profesör J. Rendel Harris, L. Hobhouse, J. Arthur Jutsum, Rev. Cannon (Rahip) C. H. Robinson, Righ. Hon. G. W. E. Russell, Dr. V. H. Rutherford, Harold Spender, Herbert G. Wood, Aneurin Williams, Arthur G. Symonds.

[104] G. P. Gooch tarafından yazılan Temmuz 1913 tarihli önsözde, o tarihe kadar sadece Hıristiyan oldukları için 250.000 Ermeni'nin Türkler tarafından öldürüldüğü ileri sürülmekte, "zamanın bu en büyük trajedisinin" tekrarının engellenmesi için Hıristiyan Avrupa'ya ve büyük devletlere çağrıda bulunulmaktadır. Nedense kitapçığın önsözünde verilen bu rakam (250.000) daha sonra aynı kitapçıkta yarım milyona (500.000) çıkarılmıştır ve bu rakamın son 35 yıla ait olduğu belirtilmiştir. Bk.,*Armenia: Its People, Sufferings & Demands,* s.2 (Foreword) ve 18 (The Number of Victims). Kitapçığın "Who are the Armenians? (Ermeniler Kimdir?)" başlıklı ilk bölümünde Türklere, hatta Araplara yöneltilen suçlamalar eşliğinde Ermeni ırkının, dilinin, sanatının ve insanlarının üstün ve yüce özellikleri övgüyle anlatılmaktadır (s.3-13). Özellikle Dr. Emile Joseph Dillon, James Bryce, Profesör Rendel Harris ve Edwin Pears'ın İslamiyet karşıtı, Müslümanları ve Türkleri ağır ifadelerle suçlayan yazılarından alıntılara yer verilmesi (s.9-12) dikkat çekicidir. İkinci bölüm (s.14-24) "The Sufferings of Armenian People (Ermeni Halkının Acıları)" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Gladstone, Dillon, Johannes Lepsius, A.

kitabın başındaki "Amaçlar" bölümünde açıkça belirtilmese de ve kitabın "Ermenilerin Talepleri" başlıklı üçüncü bölümünde açıkça reddedilse de örgütün esas ve perde arkasındaki nihai amacının Osmanlı topraklarında bağımsız bir Ermenistan devleti kurulması olduğu çok açıktır ve kitapçığın içeriğinden anlaşılmaktadır. İlk sayfada üç amaç şöyle sıralanmaktadır:

1) Büyük Britanya hükümetinden Berlin Antlaşması ve Kıbrıs Sözleşmesi ile üstlendiği Ermenistan'a yönelik yükümlülüklerini yerine getirmesini istemek ve diğer büyük devletlerle uyum içinde Türk Hükümeti'ni Ermenilerin huzuru, refahı ve can, mal ve namus güvenliği için gerekli reformları yapmaya mecbur etmek.

2) Büyük Britanya'nın halkını Ermenistan'a yönelik sorumlulukları ve görevleri hususunda bilgilendirmek ve Ermenilerin uzun zamandır ve halen çaresiz kurbanı oldukları korkunç zulümleri ve katliamları onlara göstermek.

3) Tüm Avrupa hükümetleri üzerinde ortak ve eşzamanlı baskı kurmak ve *"Ermeni meselesinin hızlı ve daimi çözümünü sağlamak için"* diğer ülkelerde kurulan komitelerle işbirliği yapmak.[105]

Bu amaçlar içinde üçüncü maddedeki *"Ermeni meselesinin hızlı ve daimi çözümünü sağlamak"* ibaresinden tam olarak neyin kastedildiği kitapçıkta açıkça belli edilmektedir. Örneğin, Ermenilerin tarihçesi hakkında kısa bilgi verilirken "Kilikya Ermeni Krallığı"nın 1080-1375 yılları arası hüküm sürdüğü belirtildikten sonra *"O zamandan beri bağımsızlık ruhu her Ermeni'nin kalbinde yaşadı"* denilerek 1895 yılında Zeytunluların 3000 Ermeni ile üzerlerine gönderilen 75.000 Türk askerine karşı kahramanca üç ay savaşarak Osmanlı ordularına meydan okuduğu vurgulanmıştır.[106] Komiteye göre Ermeni meselesinin nihai çözümü ile Ermeniler Yakın Doğu'daki barbar ve medeni olmayan milletler arasında Avrupa medeniyetini tanıtacak ve teşvik edecek, Doğu halklarını

W. Williams, Dr. M. S. Gabriel ve James Bryce'ın 1895-1897 tarihli yazılarından alıntılara yer verilerek alt başlıklar halinde sözde Ermenilere karşı işlenen suçlardan örnekler verilmektedir. Örneklerde hiçbir Ermeni kurbanın adının verilmemesi, çoğu kez tarih ve yer gibi bilgilerin bile belirsiz oluşu, kaynağın sadece Dillon ve Bryce gibi isimlerin yazdığı kitaplar olması dikkat çekmektedir. Bu nedenle sıradan bir okuyucu dahi kitapçıkta verilen sözde örneklerin ve yaşandığı ileri sürülen "zulümlerin" inandırıcı olmaktan çok uzak, asılsız veya çarpıtılmış, içi boş sözlerden ibaret olduğunu kolaylıkla anlamaktadır. Ermenilerin silahlı isyanları veya gerek Ermenilerin, gerekse bölgedeki Müslümanların eşkıyalık olayları sonucu meydana gelen suç olaylarının çarpıtıldığı, sanki Osmanlı Devleti tarafından Ermeni halka yönelik sistematik bir zulüm ve katliam yapılıyormuş gibi gösterildiği de bu bölümde çok belli olmaktadır.

[105] "The Objects of the British Armenia Committe", *Armenia: Its People, Sufferings & Demands*, s.1.

[106] *Aynı eser*, s.11.

aydınlatacaktı. Ermenistan, Asya'daki Avrupa tomurcuğuydu ve Avrupa'nın ihtimamıyla gelişip büyümeliydi. Avrupa, Ermenistan'a istediğini vermeliydi:

"-Etkin Avrupa kontrolü altında düzgün bir hükümet- bir Hükümet[107] *ki katliamlar düzenlemek ve Kürt eşkıyalığını onaylamak yerine can, namus ve mal güvenliğini garanti edecek ve medenileştiren bir güç*[108] *olarak Ermenistan'ı kaderini gerçekleştirmesi için teşvik edecek.*[109]

İngiliz Ermenistan Komitesi'nin açıklamasına göre İngiltere, Türkiye'yi Rusya ve Akdeniz arasında bir tampon devlet olarak tutan siyaset izlemişti ve bu sayede Avrupa'daki güç dengesini sürdürmeyi amaçlamıştı. Ancak bunu yaparken antlaşmalar uyarınca Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanlar için yapılması gereken reform işini tamamen ihmal etmişti. İstanbul Ermeni Patriği'nin isteği üzerine Rusya tarafından Ayastefanos Antlaşması'na konulan 16. Madde'nin İngiltere tarafından Berlin Antlaşması'nda değiştirilmesi çok büyük bir hataydı ve o tarihe kadar Ermenilere yönelik "reformların" yapılmamasından dolayı İngiltere birinci derecede sorumluydu. İngiltere, Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi ve Kıbrıs Sözleşmesi'nin 1. maddesi uyarınca üzerine düşen sorumluluğu bir an önce yerine getirmek zorundaydı ve derhal harekete geçmeliydi. Bu antlaşmalardan beri *"Ermenistan'da sadece bir değişiklik olmuştu. Her şey kötüden daha kötüye gitmişti. Babıali Ermenileri yok etme planlarını hayret verici bir noktaya kadar uygulamıştı. Türk Başbakan Ermeni Meselesinden kurtulma formülünü Ermenilerden kurtulmak şeklinde ilke edinmişti."*[110]

Görüldüğü gibi kitapçığın 27. Sayfasında, günümüzde gündeme getirilen "soykırım" kavramını çağrıştıran "plans of exterminating Armenians (Ermenilerin yok edilmesi/kökünün kazılması planları)" uygulandığı şeklindeki suçlama henüz 1913 Temmuz ayında Osmanlı hükümetine karşı açıkça yöneltilmekte, bu "planlı yok etme sürecinin" Berlin Antlaşması öncesine kadar gittiği ileri sürülmektedir.

İngiliz Ermenistan Komitesi, Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi uyarınca hazırlanan, Padişah II. Abdülhamid'e 11 Mayıs 1895 tarihinde sunulduğu

---

[107] İngilizce metinde "devlet", "memleket" anlamına da gelen büyük harfle "Government" sözcüğünün kullanılması anlamlıdır.

[108] İngilizce metinde "devlet" anlamına da gelen "power" sözcüğünün kullanılması anlamlıdır.

[109] *Aynı eser*, s.12-13.

[110] *Aynı eser*, s.25-27, 33. İngiltere'nin sorumluluğu maddeler halinde kitapçığın en sonunda tekrar sıralanmaktadır. İngiltere, sadece Ayastefanos Antlaşması'nın revize edilmesinden ötürü değil, daha da geriye gidilerek Kırım Savaşı sonrası imzalanan Paris Antlaşması (30 Mart 1856) ile "Türkiye'yi medeni bir devlet ve Avrupa birliği üyesi olarak Avrupa birliğine soktuğundan" dolayı da sorumlu tutulmaktadır. Bk. *Aynı eser*, s.33.

halde uygulamaya konulamayan ve şimdi acilen yürürlüğe girmesi gereken "reform projesini" 5 madde halinde açıklamaktadır:

1) Altı Ermeni eyaletinin-Van, Bitlis, Diyarbekir, Erzurum, Sivas ve Harput- idaresi için Sultan tarafından büyük devletlerin onayıyla Avrupalı bir Yüksek Komiserin aday gösterilmesi.

2) Eyaletlerde ikamet eden büyük devletlerin temsilcilerini de içine alan daimi bir Denetim ve Kontrol Komisyonu'nun kurulması.

3) Yarısı Ermenilerden, yarısı Müslümanlardan oluşacak bir Seçilmiş Genel Eyalet Meclisi kurulması; yarısı Ermeni, yarısı Müslüman aday gösterme prensibinin genel olarak tüm memurluklara uygulanması.

4) Yarısı Ermenilerden ve yarısı Müslümanlardan seçilecek yerel jandarma ve polis teşkilatlarının kurulması ve bu teşkilatların Avrupalı memurların denetimi altında olması.

5) Avrupalı memurların denetiminde hukuki ve mali yerel reformların yapılması.

İlerde görüleceği üzere İngiliz Ermenistan Komitesi'nin talep ettiği bu proje, Osmanlı Devleti'nin 8 Şubat 1914 tarihinde Rusya ile imzalayarak kabul etmek zorunda kalacağı Ermeni reform projesinin ana hatlarını oluşturmakta ve temel teşkil etmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti üzerinde Ermeni meselesini yönlendirip düzenleyen beyin takımının Balkan Komitesi ve onun yan örgütü İngiliz Ermenistan Komitesi olduğu tezini oldukça güçlendirmektedir. Tam bağımsız ve egemen hiçbir ülkenin asla kabul etmeyeceği bu projenin kısa vadede bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulması için zemin hazırladığı çok açıktır. İngiliz Ermenistan Komitesi, bu apaçık durumun ve gerçeğin farkında olsa gerek, projeyi masum gösterip Osmanlı Devleti'ni ve kamuoyunu ikna etmek ve rahatlatmak için 10 madde halinde samimiyeti ve gerçekleşme ihtimali olmayan vaatlerde, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne ve Avrupa'ya tehditkâr açıklamalarda bulunmaktadır. Birinci maddede proje hakkında "yanlış anlaşılmanın önüne geçilmek ve projenin gerçek tabiatını göstermek için" bağımsızlık ve otonomi reddedilmekte, bunun sebebi de sadece Ermenilerin ticari ve sanayi çıkarlarına bağlanmaktaydı:

"1) Ermeniler otonomi veya bağımsızlık istememekte veya bunun için çalışmamaktadır. Onlar Türkiye'den ayrılmayı veya özerk yönetimi arzu etmiyorlar. Ermeniler can, namus ve mal güvenliğine sahip olabilecekleri ve rahatsız edilmeden kendilerini geliştirme imkânına izin verileceği garantisiyle, Ermenistan'ın Türk İmparatorluğu'nun bütünleyici bir parçası olarak kalmasını istiyorlar. Kısacası, onlar siyasi ayrılık istemiyorlar, sadece Sultan'ın hükümdarlığında idari reformlar istiyorlar. Ermeniler, tüccar bir millet olarak Türkiye içinde kalmanın ve o imparatorluğun tamamının ticaret ve

sanayilerine açık olmasının, küçük bir Ermenistan'ın dar sınırları içinde kapalı kalmaktansa kendi avantajlarına daha uygun olduğunu iyi anlıyorlar."

İngiliz Ermenistan Komitesi'ne göre projenin uygulanacağı altı vilayette Türkler azınlıktaydı. Çoğunluk Ermeniler ve Kürtlerdi. Türkler, daha çok sivil ve askeri memurlar ile askerlerden oluşuyordu ve geçici olarak vilayetlerde yerleştirilmişlerdi. Komite, kitapçıkta da görüldüğü gibi Türkler ve Kürtler arasında kesin ve ayrıştırıcı çizgiler çekerek bu iki milletin birbirinden uzaklaşması ve hatta düşman haline gelmesi için de uygun koşulları oluşturmaya çalışmaktaydı. Şüphesiz bölgedeki Kürtler, Ermeniler ve Türkler arasında çatışmalara varabilecek düşmanlıklar ve ayrıştırmalar yaratılması hem Ermeni devletinin kurulmasını kolaylaştıracak, hem de Osmanlı Devleti'nin birlik ve bütünlüğünün bozularak, daha önce belirttiğimiz İngiliz siyaseti doğrultusunda parçalanması ve İngiltere nüfuzunda devletler kurulması için uygun bir ortam yaratacaktı.

İngiliz Ermenistan Komitesi, bu projenin Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirilmesi yönünde tehditle karışık önerilerde bulunmaktadır. Türkiye'nin Avrupa'dan aradığı borçlar ve gümrük vergilerini artırmak için yaptığı talepler projenin gerçekleştirilmesi koşuluna bağlanmalıydı. Eğer Avrupa, Ermenilerin taleplerini bu sefer de gerçekleştirmezse ve Türk kötü yönetiminin devamına göz yumarsa, sadece tek bir alternatif kalacaktı: Rusya, kendi Ermeni vatandaşlarının baskısıyla tek başına Türk Ermenistanı'na müdahale etmek mecburiyetinde kalabilecekti. O zaman İngiltere gerçekten zor bir durumla karşı karşıya kalacaktı: Barış yoluyla Ermenileri korumayı ihmal ettiği için, Kıbrıs Sözleşmesi'nin koşulları uyarınca Türkiye'nin toprak bütünlüğünü Rusya'ya karşı güç kullanarak savunmak zorunda mı kalacaktı?

İngiliz Ermenistan Komitesi, sadece Türkler, Ermeniler ve Kürtler arasında ayrıştırıcı olmakla yetinmeyerek, Ermeni Patrikhanesi'nin hazırladığı "Altı Ermeni Eyaleti"ne ilişkin bir nüfus istatistiği tablosunu da propaganda kitapçığında yayınlamıştır. Tek başına önemli bir vesika olan bu tablonun orijinali ve Türkçesi aynen şöyledir:

The Statistics of the Six Armenian Provinces of Turkey, compiled recently by the Armenian Patriarchate of Constantinople.

		Population.	Per cent.
Turks		666,000 ...	25.4
Kurds		424,000 ...	16.3
Other Musulman Races		88,000 ...	3.4
Armenians		1,018,000 ...	38.9
Other Christian Races 165,000	Nestorian, etc.	123,000 ...	4.8
	Greeks, etc.	42,000 ...	1.6
Other Religions, 254,000	Kizilbaches	140,000 ...	5.3
	Zazas, etc.	77,000 ...	2.9
	Yazidis	37,000 ...	1.4
		2,615,000 ...	100.

İstanbul Ermeni Patrikhanesi Tarafından Yakın Zamanda Derlenen Türkiye'nin Altı Ermeni Eyaleti'nin İstatistikleri

	Nüfus	*Yüzdelik Oran*
Türkler	666.000	25.4
Kürtler	424.000	16.3
Diğer Müslüman Irklar	88.000	3,4
Ermeniler	1.018.000	38.9
Diğer Hıristiyan		
Irklar: Nesturiler, vb	123.000	4.8
Rumlar vb	42.000	1.6
(Toplam:165.000)		
Diğer Dinler: Kızılbaşlar	140.000	5.3
Zazalar, vb	77.000	2.9
Yezidiler	37.000	1.4
(Toplam: 254.000)		
Toplam:	2.615.000	100

Bu çalışmada tablodaki verilerin doğruluğu sorgulanmayacaktır. Okurlar bu tablodaki rakamları ilerde "Sonuç" kısmında belirtilen ve 1914 nüfus sayımı verilerine dayanan rakamlarla karşılaştırabilir. Temmuz 1913 tarihi itibariyle İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin hazırladığı ve İngiliz Ermenistan Komitesi'nin yayınladığı bu tabloda Osmanlı vatandaşlarının nasıl ayrıştırıldığı ve gruplandırıldığı fazla yoruma gerek olmadan görülmektedir. Müslüman ve Hıristiyan olmadığı ileri sürülerek "Diğer Dinler" başlığı altına "Kızılbaşlar",

"Zazalar" ve "Yezidiler" diye bir gruplandırma yapılması dikkat çekicidir. Daha önce aynı kitapçıkta bölgede Ermenilerin ve Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu, Türklerin bölgede azınlıkta kaldığı ve ekseriyetle bölgede yaşayan sivil ve askeri görevlilerden oluştuğu belirtilmişti. Bu ayrıştırıcı tablodaki veriler bile durumun aslında böyle olmadığını açıkça göstermektedir.[111]

İngiliz Ermenistan Komitesi'nden başka İngiltere'de işçiler tarafından kurulan ve başkanlığını Lady Frederick Cavendish'in yaptığı "The Friends of Armenia (Ermenistan'ın Dostları)" adlı etkin bir yardım örgütü de vardı.[112]

Washington Sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Ocak 1913 tarihli gizli yazıda, Balkan Savaşı nedeniyle Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı ortamdan faydalanıp, yabancı güçlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesini sağlamak amacıyla, Amerika'daki Ermeni grupları delegesi Doktor Gabriel'in Londra'ya gittiği bildirildi. Doktor Gabriel, Amerika'da Worcester Massachusetts'de toplanan Ermeni grupları tarafından delege olarak belirlenmiş ve Londra'da toplanacak olan Sefirler Konferansında Ermenilerin şikâyetini dile getirmek üzere Mauretania isimli vapurla 17 Aralık 1912 tarihinde Londra'ya hareket etmişti. Gabriel'in yanında Adana Olayına karışması nedeniyle mahkûm olup, Amerika'ya kaçan eski piskopos Muşeg de vardı. New York başkonsolosunun ifadesine göre, New York'taki Osmanlı Ermenileri arasındaki önemli şahsiyetler bu girişimi bozguncu cemiyetlerin keyfi bir hareketi olarak kabul edip ayıplamışlardı.[113]

Edirne'nin Bulgarlar ve Sırplar tarafından ele geçirildiği gün olan 26 Mart 1913 tarihinde Balkan Komitesi, Noel Buxton başkanlığında Avam Kamarası'nda yaptığı toplantı sonucunda İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey'e bir önerge sundu. Bu önergenin üçüncü ve son maddesi Osmanlı Devleti'ne mali yardım yapılmasını veya gümrük vergisinin artırılmasını, Ermenilerin durumunun düzeltilmesi için gerekli garantinin Babıali'den alınması koşuluna bağlamaktaydı:

"Büyük Devletlerin Türk Hükümetine barışın yapılması esnasında verebilecekleri her tür mali destek veya gümrük vergilerinin artırılmasına izin gibi imkânlar, Ermeni nüfusunun şu anda çekmekte olduğu dayanılmaz muameleden kurtulması için gerçek

[111] *Aynı eser*, s.32. Kitapçığın en sonuna (s.33) Anadolu'nun büyük bölümünü "Ermenistan" olarak gösteren, ancak nedense bu Ermenistan'ın "Rusya İmparatorluğu"na taşmayıp Osmanlı Devleti sınırları içinde kaldığı bir harita konulmuştur.

[112] Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, *a.g.e.*, s.124. İngiltere'de kurulan Ermeni cemiyetleri için ayrıca bk. Avcı, *a.g.e.*, s.196-200.

[113] *BOA. HR. SYS.* 2789/34 (Washington Sefirinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Kanun-ı Sani [Ocak] 1913 tarihli gizli yazı ve bu yazıya ekli New York Başkonsolosu'nun Washington Sefaretine gönderdiği yazının sureti).

teminatlarla beraber olmalıdır. Önerge sahipleri, İngiliz hükümetinin kefil olacağı her mali yardımın kısmen bile olsa bu hususta etkin garantiler olmaksızın verilmeyeceğinden emindirler."[114]

Balkan Komitesi'nin 26 Mart 1913 tarihli bu önergesinin geri kalanındaki "önerileri" örgütün içyüzünü ve gelecekteki niyetini göstermesi açısından önemlidir. İlk olarak Balkan Komitesi Avrupa'daki Türk egemenliğinin İstanbul'un duvarları dışında ve yakın bölgesinde son bulmasını istiyordu. Bu nedenle büyük devletlerce önerilen Midye-Enez hattıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılan bölgede Hıristiyan nüfusun iyi halinin garantisi için Avrupalı bir vali atanmalıydı. Bu vali sadece büyük devletlere sorumlu olacaktı. Osmanlı egemenliği ise dolaylı ve Avrupa kontrolünde kalacaktı. İkinci olarak Anadolu kıyılarına veya Çanakkale Boğazı'na yakınlık bile olsa bütün Ege adaları, İtalyan işgalindekiler de dâhil olmak üzere Yunanistan'a verilmeliydi. Çünkü adalar hem ırk ve hem de tarih bakımından Yunanistan'ın doğal mirasıydı. Üçüncü olarak Osmanlı Devleti'nin dış borçları kaybettiği topraklar nedeniyle indirilmemeliydi. Çünkü Osmanlı hükümeti borçları nedeniyle kaybetmiş olduğu Avrupa topraklarına şimdiye kadar hiçbir sosyal hizmet sağlamamıştı. Zaten büyük devletlerin kararıyla Osmanlı Devleti Balkan devletlerine savaş tazminatı da ödemeyecekti.[115]

Osmanlı Devleti'nin Birinci Balkan Savaşı nedeniyle uğradığı ağır yenilgi ve yıkım, çaresizlik hissiyle de birleşince Babıali'yi Ermeni meselesi ile ilgili olarak yanlış ve geri dönülemez bir politikaya yöneltti. Balkan Savaşı'nın bir an önce son bulması için 1 Nisan 1913 tarihinde Osmanlı hükümeti koşulsuz olarak büyük devletlerin belirlediği barış koşullarını kabul ettiğini bildirdi. Bulgar ordusu İstanbul'a çok yaklaşmış ve güçlükle durdurulabilmişti. Böyle bir ortamda sürekli korkulan Rusya'nın saldırısı Osmanlı Devleti'nin yok olmasına yol açacaktı. Bulgarlarla yapılan ateşkesin ertesi günü, 15 Nisan 1913 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda tarihi bir karar alındı. Balkan devletleriyle

---

[114] *"Balkan Committee and The Terms of Peace", The Times*, 27 Mart 1913, s.5. Önergeye imza koyanlar şunlardır: Mr. Noel Buxton (milletvekili), Sir T. Fowell Buxton, Chichester Piskoposu, Dr. Clifford, Sir Arthur J. Evans, Mrs. Millicent G. Fawcett, Profesör Goudy, Hereford Piskoposu, Lincoln Piskoposu, Sir Oliver Lodge, Londra Piskoposu, Profesör Mahaffy, Sir William Markby, Profesör Gilbert Murray, Profesör Oman, Oxford Piskoposu, Sir Frederick Pollock, Canon Rawnsley, Sir John Rhys, the Rev. (Rahip) W. B. Selbie, Mr. Arthur Sidgwick, Mr. A. L. Smith (Oxford Baliol Koleji'nde Öğretmen), the Dean of Christ Church (İsa Kilisesi Papazı), Dr. A. Russel Wallace, the Dean of Manchester (Manchester Kilisesi Papazı), Winchester Piskoposu.

[115] *Aynı yer.* Bu önergeye ilişkin detaylı bilgi için bk. Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması*, İkinci Cilt (1913-1914), İstanbul, s.38-39.

yapılacak barış görüşmelerine için de olumlu olacağı düşünülerek, 4 Haziran 1878 tarihli Kıbrıs Antlaşması'nın canlandırılarak İngiltere ve müttefikleri Rusya ve Fransa başta olmak üzere büyük devletlerin sempatisi kazanılmak istendi. Ermeni meselesi nedeniyle zaten zor durumdaki Osmanlı Devleti üzerinde uluslararası baskı ortamı gittikçe kuvvetlenmekteydi. Ayrıca Babıali'ye göre Rusya tehdidi ve Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarının da kaybedilmesi kısa dönemde ancak bu şekilde önlenebilirdi. Dâhiliye Nezareti'ne bağlı ve her biri üç-dört vilayetten oluşmak üzere Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarının bölgelere ayrılarak, her bölgeye bir genel müfettiş ve gerektiği kadar müfettiş atanmasına karar verildi. Bunun için "işe Doğu ve Kuzey Anadolu bölgelerinden başlanılması uygun görüldü." Doğu Anadolu bölgesini teşkil eden Van, Bitlis, Mamuretülaziz ve Diyarbekir (Diyarbakır) vilayetleriyle, Kuzey Anadolu bölgesini oluşturan Erzurum, Sivas ve Trabzon vilayetlerinin jandarma alaylarına birer İngiliz subay ve bu iki bölgeye atanacak iki genel müfettişten her birinin maiyetinde birer jandarma, birer adliye, birer tarım ve orman, birer nafıa müfettişi tayin edilmek üzere İngiltere'den uygun kişilerin talep edilmesine karar verildi. Ayrıca merkezde, Dâhiliye Nezareti'nde biri müşavirlikte ve diğeri genel müfettişlikte işe alınacak iki kişinin de getirilmesi için yine İngiltere'ye başvurulması kabul edildi.[116] İngiltere

[116] *BOA. MV.* 176/23 (2 Nisan 1329 [15 Nisan 1913] tarihli çok gizli Meclis-i Vükela zabtı). Osmanlı Devleti'nin Ermeni politikasında bir dönüm noktası teşkil eden bu çok önemli kararın günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiş hali şöyledir:
"Malum olduğu üzere Osmanlı Devleti ile İngiltere Hükümeti arasında imzalanmış Kıbrıs Antlaşması gereğince anılan hükümet (İngiliz Hükümeti)*, Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması'ndan sonra belirlenen Asya topraklarına Rusya'nın tecavüzü halinde Osmanlı Devleti ile müttefik olarak bahsedilen toprakları savunma ve korumaya kefil ise de, Osmanlı Devleti de buna karşılık topraklarında bulunan Hıristiyan tebaa ile diğerlerinin iyi yönetimi ve himayelerine ilişkin devletler arasında kararlaştırılacak olan gerekli ıslahatı yapacağını İngiltere devletine söz vererek vaat etmişti. Ancak Osmanlı Hükümeti bu vaadini her nasılsa şimdiye kadar uygulamaya yanaşmadığı için Osmanlı Asyasına Rusya Hükümeti tarafından bir saldırı olması halinde, İngiltere devletinin adı geçen toprakları savunmaya kalkışıp kalkışmayacağı şüphelidir. Bu sebeple anılan antlaşma şu anda adeta hükümsüz bir halde kalmıştır. Bilhassa son felaketimiz üzerine İngiltere gibi çok kuvvetli bir hükümetin Osmanlı Devleti'nin savunmasına ortak edilmesi hususunun bizce kıymet ve ehemmiyetini açıklamaya gerek olmadığından, Kıbrıs Antlaşması'nı canlandırma yollarının hazırlanması memleketin menfaatleri gereğindendir. Bu nedenle İngiltere Hükümeti'nin Osmanlı Asyasının ıslahat işine ortak edilmesine Bab-ı Ali tarafından özen gösterileceğinin hissettirilerek, anılan devletin bu konudaki düşünce ve eğilimlerinin derecelerini araştırmaya Londra Sefiri Tevfik ve eski sadrazam Hakkı Paşaların görevlendirilmeleri uygun bulunmuştur. Ancak bu hususta anılan devletin* (İngiltere'nin) *şimdiden ciddi bir arzu ve eğiliminin mevcut olmadığı hissedilip anlaşıldığı takdirde, alınacak ret cevabı üzerine güç bir konumda kalmamak için şimdilik büyük devletler tarafından Adalar meselesinin görüşülmesi esnasında bize yardım edecekleri kuvvetle umulan İtalya, Almanya ve Avusturya'ya destek olarak, adı geçen meselenin çıkarlarımıza uygun şekilde halledilmesini sağlamak ve*

nezdinde girişimlerin Londra Sefiri Tevfik Paşa ve 17 Şubat 1913 tarihinden beri Osmanlı Devleti'nin olağanüstü temsilcisi sıfatıyla Londra'da bulunan İbrahim Hakkı Paşa[117] tarafından yapılması kararlaştırıldı. Sonuç olarak, İngiliz Ermenistan Komitesi'nin yukarıda belirtilen ve 1895 yılında Padişah II. Abdülhamid'e sunulduğu halde uygulanamadığı söylenen projesine uygun düşen ve hatta bu projeyi daha da kapsamlı hale getiren bir "reform programı" bizzat Osmanlı hükümeti tarafından yürürlüğe konulmuştur.

Diğer taraftan Balkan Komitesi'nin, Balkan Savaşı'nın sonuçlarına ilişkin Osmanlı Devleti'ne, daha doğrusu Türklere yönelik düşmanca tutumu ve faaliyetleri bütün hızıyla devam etti. Osmanlı Devleti, Balkanlar'da kaybedilen topraklarda Müslümanlara yapılan mezalimi dünya kamuoyuna duyurmak için Fransızca ve İngilizce kitapçıklar bastırmıştı. Bu kitapçık 3 Nisan 1913 tarihli postayla İngiltere Parlamentosu üyelerinin tamamına, en meşhur gazete ve kulüplere, önemli cemiyetlere ve kişilere gönderildi.[118] Buna karşın Noel Buxton hemen harekete geçti. Times gazetesi editörüne bir mesaj göndererek kitapçığın sahte olduğunu iddia etti. Gazetenin İstanbul muhabirini suçlayarak Balkan müttefiklerinin davasını yaralamaya çalışan bu tür sahte haberlerin yayınının durdurulmasını istedi.[119]

---

söz konusu antlaşmanın canlandırılması hususunda da büyük bir adım atmış olmak üzere, Hıristiyanların olduğu bazı vilayetlerde şimdiden İngiliz memur ve müfettişlerin istihdamına karar verilmiştir. İdare-i Vilayat Kanunu'nun yayınlanması ve uygulamaya konması üzerine, bu kanunun vilayetlerde tamamıyla uygulanması ve yürürlüğünü yakından denetlemek için Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olmak ve her biri üç dört vilayetten oluşmak üzere Osmanlı'nın Asya'daki topraklarının bölgelere ayrılarak, her bölgeye bir genel müfettiş ve gerektiği kadar müfettiş atanmasına karar verilmiştir. Bundan dolayı yukarıda belirtilen amaca yardımcı olmak için bu işe Doğu ve Kuzey Anadolu bölgelerinden başlanılması uygun görüldüğünden, Doğu Anadolu bölgesini teşkil eden Van, Bitlis, Mamuretülaziz ve Diyarbekir vilayetleriyle, Kuzey Anadolu bölgesini oluşturan Erzurum, Sivas ve Trabzon vilayetlerinin jandarma alaylarına İngilizlerden birer subay ve bu iki bölgeye atanacak iki genel müfettişten her birinin maiyetinde birer jandarma, birer adliye, birer tarım ve orman, birer nafıa müfettişi tayin edilmek üzere uygun kişilerin ve bir de merkezde Dâhiliye Nezareti'nde biri müşavirlikte ve diğeri genel müfettişlikte işe alınmak maksadıyla malum ve karar verilmiş iki kişinin getirilmesi için İngiltere Hükümeti nezdinde gerekli girişimlerin yapılması hakkında Londra Sefiri Tevfik ve eski sadrazam Hakkı Paşalar hazretlerine hızlı tebligat yapılmasının Hariciye Nezareti'ne havalesi…"

[117] İbrahim Hakkı Paşa (1863-1918), İngiltere ile mevcut sorunları çözmenin yanında, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin aleyhinde gittikçe kötüleşerek devam eden Balkan Savaşı'nın sona ermesi ve barışın sağlanması için İngilterenezdinde görüşmeler yapmak üzere bu ülkeye gitmişti. Bk.*"New Peace Move"*, *Daily Express*, 11 Şubat 1913, s.5; *"Hakkı Paşa'nın Beyanatı"*, *Tasvir-i Efkâr*, 18 Şubat 1913, s.2.

[118] "Kitab-ı Mezalim", *Tasvir-i Efkâr*, 3 Nisan 1913, s.3.

[119] "Faked Atrocities", 9 Nisan 1913,*The Times*, s.7. Times gazetesi tarafından aynen yayınlanan mektubun altında "Noel Buxton" imzası ve "Avam Kamarası Kütüphanesi, 7 Nisan" ibare-

Meclis-i Vükela'nın 15 Nisan'da aldığı karar doğrultusunda Sefir Tevfik Paşa tarafından 24 Nisan 1913 tarihinde İngiliz Dışişleri'nden söz konusu İngiliz görevliler resmen talep edildi. Babıali resmen bu talebini yapmadan önce İngiliz Hükümeti'nden genel müfettiş olarak bir kişinin seçilmesini ve bu kişinin istediği uzmanlarla beraber gelerek çalışmalar yapmasını istedi. Osmanlı hükümeti bu talebini 4 Haziran 1878 tarihli Kıbrıs Antlaşması'na dayandırdı. Çalışmalar sonucunda verilecek raporun kabul edilip uygulanacağı da belirtildi. İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey bu talebi başta çok iyi karşıladı ve Lord Milner'in[120] seçildiğini bildirdi. Reform çalışması yapacak İngiliz uzmanlar arasında Robert Graves'in de ismi geçmekteydi. Osmanlı Hükümeti de buna memnun oldu ve teşekkür etti.[121] Lord Milner'in Osmanlı Hükümeti tarafından genel müfettiş olarak kabul edildiği ve İngiltere'den kendisinin gönderilmesinin istendiği Osmanlı basınına da yansıdı.[122] Osmanlı Hükümeti, 24 Nisan 1913 tarihinde müfettişler ve jandarmalar yanında Dâhiliye Nezareti için bir müşavir hususundaki resmi talebini de ayrıntılı bir nota ile İngiliz Dışişleri'ne iletti.[123]

İngiltere 15 Mayıs 1913 tarihinde müttefiki Rusya'yı Osmanlı Devleti'nin taleplerinden haberdar etti. 26 ve 27 Mayıs'ta Rusya, İngiltere'ye itiraz etti ve kendisinin katılımı olmadan yapılacak hiçbir girişimi kabul etmeyeceğini sert ve kesin bir dille açıkladı. Ermenilere dair reform meselesinin İstanbul'daki Rus, İngiliz ve Fransız büyükelçileri arasında görüşülmesini istedi. Bunun üzerine 28 Mayıs'ta İngiltere geri adım attı ve reform planının hazırlanmasını Rusya'ya bıraktı. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, Osmanlı Hükümeti'nin İngiliz memurlar için yaptığı teklifi reddederek Rusya'nın itirazı ve önerisi doğrultusunda uluslararası bir reform yapılması gerekeceğini açıkladı. İngiliz hükümetinin bu yönde karar almasında İstanbul büyükelçisi Lowther ve baştercümanı Fitzmaurice oldukça etkili oldu. 1913 Ekim ayında büyükelçi olan Louis Mallet'in Osmanlı teklifini destekleyen aksi yöndeki fikirleri ve çabaları ise sonuç vermedi. Böylece Osmanlı Devleti'nin Ermeni sorununa

si vardır. Buxton'ın söz konusu kitapçığı görür görmez Avam Kamarası Kütüphanesi'nde bu mektubu kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

[120] Alfred Milner (1854-1925).

[121] Felix Valyi, *Spiritual and Political Revolutions in Islam*,London, 1925, s.213-214; Bayur, *a.g.e.*, C.II, K.III, s.52-54; *Talât Paşa'nın Anıları*, İstanbul, 2000, s.58-59; Avcı, *a.g.e.*, s.248.

[122] *"Müstahberat-ı Mahsusa"*, *Tasvir-i Efkâr*, 25 Mayıs 1913, s.1.

[123] Notanın ayrıntıları için bk. Bayur, *a.g.e.*, C.II, K.III, s.60-63. Notanın ikinci ekinde getirtilmesi istenen İngiliz askeri ve sivil memurların sayısı 21'i bulmaktaydı.

ilişkin olarak müdahalesinden en çok çekindiği ve kaçındığı devlet olan Rusya bundan böyle en ön plana geçti.[124]

Bu gelişmeler yaşanırken Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın ifadesiyle "Ermeni Komitesi" olarak yeniden canlandırılan eski Balkan Komitesi, Avam Kamarası'nın bir salonunda yeni toplantı yapmıştı. Tevfik Paşa, bu komite hakkında İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey'in nabzını yoklamış, karşılık olarak İngiliz hükümetinin bu komitenin oluşmasına karışmadığı yönünde cevap almıştı. Komitenin faaliyetlerinden endişe duyan Tevfik Paşa, ciddi bir reform yapılarak "doğu sınırlarında yeni bir Makedonya oluşmasına engel olunması gerektiğini" vurguladı.[125]

Ermeni meselesi Avam Kamarası'nın 29 Mayıs 1913 tarihli oturumunda da gündeme geldi. Dışişleri Bakanı Edward Grey, Türkiye'nin Asya topraklarında reform sorununun burada çıkarları olan tüm büyük devletleri ilgilendirdiğini, bu nedenle Türk hükümetiyle görüşülerek ele alınması gerektiğini belirtti. Türkiye'nin gerekli reformları yapmasına yardım etmek için bütün büyük devletlerin işbirliği içinde olmaları gerektiğini söyledi. Ancak her şeyden önce Türkiye'nin Balkan devletleriyle olan savaşı sona ermeliydi. Daha sonra söz alan Balkan Komitesi Başkanı milletvekili Noel Buxton ise "Ermenistan'da tek memnun edici siyasetin Avrupa idari kontrolü" olacağını vurguladı.[126]

Diğer taraftan Boghos Nubar Paşa başkanlığında Avrupa başkentlerini dolaşan bir Ermeni heyeti de 1913 Mayıs ayı başlarında Londra'ya gelmişti.[127] Boghos Nubar Paşa, Ecmiyazin Katolikosu (Ermeni Kilisesi'nin Başkanı) tarafından atanmıştı ve onun Avrupa'daki temsilcisiydi. Aynı zamanda görüşmelerde Ermeni taleplerini dile getiren "Ermeni Ulusal Heyeti"nin de başkanıydı.[128] Bu heyet tarafından Paris'te hazırlanan bir nota yine bizzat Boghos Nubar Paşa tarafından Londra'ya getirilerek Balkan Komitesi Başkanı Noel Buxton'a ulaştırıldı. Balkan Komitesi, bu notanın İngiltere ve diğer büyük devletler tarafından dikkate alınması için yoğun çaba sarf etti ve bunda da başarılı oldu. Boghos Nubar Paşa'nın projesinin ana hatları Jamanak gazetesinde üç madde halinde şöyle sıralandı:

---

[124] Bayur, *a.g.e.*, C.II, K.III, s.64-65, 68, 75-80; *Talât Paşa'nın Anıları*, s.58-59; Avcı, *a.g.e.*, s.249-250; Yunus Nadi, *"İngiltere ve Biz"*, *Yeni Gün*, 8 Kanun-ı Sani (Ocak) 1919; Altay Cengizer, *Adil Hafızanın Işığında*, İstanbul, 2014, s.545-551.

[125] Komitenin aldığı kararlar için bk. Münir Süreyya Bey, *a.g.e.*, s.80-82, 894-895 (BOA. HR. SYS 1866-6/15'deki belge yayınlanmıştır).

[126] *"House of Commons"*,*The Guardian*, 30 Mayıs 1913, s.6.

[127] *"Şarki Anadolu Meselesi"*, *Tanin*, 5 Mayıs 1913, s.2.

[128] *"The Coming Reforms in Armenia"*, *The Guardian*, 18 Şubat 1914, s.16.

1) Ermenilerin yaşadığı altı vilayet için Osmanlı Hükümeti tarafından seçilmiş ve büyük devletler tarafından onaylanmış bir genel vali atanması.

2) Üyelerinden üçü Müslüman, üçü Avrupalı ve üçü Ermeni olmak üzere genel valinin eylemlerini denetlemekle sorumlu bir karma komisyon kurulması.

3) Altı vilayetin gelirlerinden belirli bir bölümünün yerel ihtiyaçlara harcanması.[129]

İkinci Balkan Savaşı sonucunda Edirne ve Kırklareli'nin geri alınmasıyla sonuçlanan Osmanlı harekâtı Balkan Komitesi'ni büsbütün öfkelendirmişti. Bu öfke gerek komitenin, gerekse Noel Buxton'un Türklere karşı hakarete varan açıklamalarıyla kendini gösterdi. 27 Temmuz 1913 gecesi Westminster Caxton Hall'da Balkan Komitesi, Özgür Kilise Konseyi (The Free Church Council) ve kırk İngiliz milletvekilinin katılımıyla Osmanlı Devleti'nin askeri harekâtına karşı bir protesto toplantısı düzenlendi. Toplantının amacı sözde "eli kulağında olan katliamların engellenmesi için Balkan Yarımadası'nda güçlü eylem" talep etmekti. Toplantıya başkanlık eden Noel Buxton sadece Londra Antlaşması'nın değil Berlin Antlaşması'nın da ihlal edildiğini belirtti. Büyük devletlerin bundan sorumlu bulunduğunu ve Türkiye'ye kararlarını zorla kabul ettirmelerinin şart olduğunu söyledi. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'e yardım etmek ve ona kamuoyu desteği sağlamak amacıyla toplandıklarını ifade etti. Daha sonra Bay George Russell[130] tarafından bir önerge verildi. Önergede Londra ve Berlin Antlaşmalarını ihlal eden Türkiye'ye karşı İngiliz hükümetinin diğer büyük devletlerle beraber derhal harekete geçmesi istendi. Russell, Hıristiyan milletlerin Türk zorbalığından kurtarılması gerektiğini vurguladıktan sonra, Yakındoğu sorununun "çanta ve bagaj politikası" yani Türklerin İstanbul ve Avrupa'dan çıkarılması dışında çözümü olmadığını savundu. Büyük devletler, Hıristiyan Balkan devletlerinin kazandığı çok güzel zaferin meyvelerini toplamasına izin vermeliydi. Önerge Rahip F. B. Meyer tarafından da desteklendi ve üç muhalif oya karşın kabul edildi. Bundan sonra Sir Arthur Evans[131] tarafından ikinci bir önerge verildi. Önergede Edward Grey'den Türk ordularının derhal geri çekilmesi için büyük devletleri ortaklaşa hareket etmeye çağırması istendi. Bunun büyük devletlerin hep birlikte ya

[129] *"Bogos Nubar Paşa'nın Muhtırası ve Düvel-i Muazzama"*, *Tasvir-i Efkâr*, 20 Haziran 1913, s.4. Gazetenin haberine göre büyük devletler bu proje çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin gerekli reformları yapması için harekete geçmişti.

[130] George William Erskine Russell (1853-1919) Liberal Parti'ye mensup siyaset adamı ve yazardı.

[131] Sir Arthur John Evans (1851-1941).

da bir veya birkaçının aracılığıyla[132] harekete geçilerek sağlanabileceği belirtildi. Bu önerge de üç kişinin muhalefetine rağmen kabul edildi.[133]

3-24 Temmuz 1913 tarihleri arasında Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya arasında İstanbul'da büyükelçilerin katılımıyla Yeniköy Konferansı gerçekleşti. Konferans devam ederken 4 Temmuz'da İngiltere Dışişleri Müsteşarı Arthur Nicolson, Sefir Tevfik Paşa'ya şimdilik İngiliz subay gönderilemeyeceğini, diğer büyük devletlerle görüşmelerin sürdüğü bir ortamda bunun yanlış anlamalara neden olabileceğini bildirdi. Konferansta Ermeni sorunuyla ilgili olarak Doğu Anadolu vilayetlerinde yapılması öngörülen reformlar görüşüldü. Ancak Rusya'nın kendi isteklerinde ısrarı ve Osmanlı Devleti'nin karşı görüşlerinden dolayı konferans bir uzlaşma sağlanamadan dağıldı.[134]

Osmanlı Devleti ısrarla İngiltere'den memur talep etmeye, İngiltere hükümeti ise Rusya'nın karşı çıkması nedeniyle işi sürüncemede bırakmaya ve Osmanlı Devleti'ni oyalamaya devam ediyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne, dolayısıyla iktidardaki Said Halim Paşa hükümetine yakın olan Tanin gazetesinin 8 Temmuz 1913 tarihli nüshasında, doğu vilayetlerinin kolaylıkla ıslah edilebilmesi için iki bölgeye ayrıldığı, bunların her birinin birer genel müfettiş başkanlığında bulundurulmasının kabul edildiği, Osmanlı hükümeti ile İngiltere arasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda üç kişinin Osmanlı hizmetine gireceği duyuruldu. Bu üç kişiden ikisinin iki bölgenin müfettişleri olacağı, üçüncüsünün de Dâhiliye Nezareti bünyesinde kurulacak Teftiş Heyeti'nin başkanlığına geçeceği açıklandı.[135]

Doğu vilayetlerindeki iki bölge için İngiltere'den talep edilen memurların seçilip gönderilmesi geciktiğinden, 22 Temmuz 1913 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da konu gündeme alındı. Alınan kararda İngiltere tarafından bu müfettişlerin seçilmesi bir süre daha uzayacak olursa, "daha fazla gecikmeye tahammül olmadığından" talep edilen memurların aranması ve ne gibi şartlarla gelebileceklerinin incelenerek işin bir an önce sonuçlandırılması için Nafıa Nazırı Osman Nizami Paşa'nın görevli olarak Londra'ya gönderilmesi uygun bulundu. Ayrıca istenilen memurların İngiltere'den getirtilmesine im-

[132] Burada özellikle ima edilen Rusya'nın tek başına büyük devletler adına harekete geçmesidir.

[133] "The Turk out of Europe", "Balkan Committee Meeting at Westminster", *The Guardian*, 28 Temmuz 1913, s.5.

[134] Yeniköy Konferansı'nın ayrıntıları için bk. Bayur,*a.g.e.*, C.II, K.III, s.121-135.

[135] *"Vilayat-ı Şarkiyye'de Islahat"*, *Tanin*, 8 Temmuz 1913, s.1. Gazetenin haberinde bu üç ismin kim olacağının henüz kararlaştırılmadığı da yazılmaktadır.

kân bulunamayacağı anlaşılırsa, diğer devletlerin yöneticilerine başvurması için Osman Nizami Paşa'ya gerekli yetki de verildi.[136]

1913 Ağustos ayında ilginç bir olay yaşandı. Anadolu'nun doğu vilayetlerinde Ermenilere karşı işlendiği iddia edilen cinayet olaylarına ilişkin Londra basınına bir liste (cetvel) gönderilmiş, ancak Osmanlı Sefiri Tevfik Paşa'nın girişimleriyle ve vaatleriyle henüz yayınlanmamıştı. Tevfik Paşa, yayınlanmadan ele geçirdiği bu listeyi endişe ve uyarı dolu ifadelerle 1 Ağustos 1913 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bildirdi:

> *"Buradaki basına ulaşıp, teşebbüslerimin sonucu olarak şimdiye kadar yayınlanmamış ve cinayet olaylarını ayrıntılı olarak anlatan bir adet cetvel nezaretinize sunuldu. Anılan olaylar hakkında nezaretinizin dikkatini ciddi şekilde çekip, suçluların cezalandırılmasını ve halkımızın huzur ve asayişini sağlamak için en etkin tedbirlerin alınmasını nezaretinizden talep edeceğimi vaat etmek suretiyle ancak elde edebilmiş olduğum adı geçen cetvelin gönderilmesi münasebetiyle… devam ettiği takdirde güya halkımız arasında huzur ve asayişi geri getirmek üzere toprağımıza saldırmada menfaati olan bir komşu devlet için bahane oluşturarak, Osmanlı Hükümeti'nin selameti için büyük tehlikeler getirebilecek bu duruma çare bulmanın acil bir gereklilik olduğunda ısrar etmekten kendimi alamam."*[137]

Tevfik Paşa'nın bu yazısı ve gönderdiği liste Sadrazam ve aynı zamanda Hariciye Nazırı olan Said Halim Paşa tarafından büyük ciddiyet ve önemle değerlendirildi. Said Halim Paşa, 18 Ağustos 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne liste dâhil ilgili belgeleri göndererek durumu bildirdi ve gereğinin yapılmasını acilen istedi:

> *"…Madde madde acilen mükemmel soruşturmalar yapılarak yazılı rivayetlerin gerçekleri neden ibaret ise bildirilmesi, suçluların hemen arkasından yakalanıp adli makamlara teslimleriyle diğerlerine ibret olması, etkin tedbirlerin kabul edilerek asayişin yerleştirilip sürdürülmesine özen gösterilmesi için gereken vilayetlere hızlı ve kesin talimatlar verilmesi, soruşturmaların sonuçlarına*

[136] *BOA. MV.* 179/27 (9 Temmuz 1329 [22 Temmuz 1913] tarihli ve acele ibareli Meclis-i Vükela zabtı).

[137] *BOA. HR. SYS.* 84/76 (Londra Sefiri Tevfik Paşa'nın Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderdiği 1 Ağustos 1913 tarihli gizli yazı ve liste); *BOA. DH. EUM. EMN.* 32/6 (Londra SefaretindenHariciye Nezaretine gönderilen 1 Ağustos 1913 tarihli gizli yazı). Sefir Tevfik Paşa'nın burada kastettiği komşu devletin Rusya olduğunu anlamak zor değildir.

ilişkin alınacak cevapların peyderpey iletilmesi ve ekli belgelerin iadesi hususlarına gayret edilmesi…"[138]

Dâhiliye Nezareti listede yer alan suçlar hakkında inceleme başlattı ve bunun sonucunda 23 Ağustos 1913 tarihinde listede yer alan bazı suçlara ilişkin sadarete bir açıklama yazısı gönderdi. Ayrıca diğerleri için de Erzurum ve Bitlis başta olmak üzere ilgili vilayetlerden açıklama istenmişti. Bunların sonucu da gelince 18 Kasım 1913 tarihinde sadarete bildirildi. Özetle, yapılan soruşturmalar neticesinde söz konusu listede yazan olaylardan bazılarının suç bile teşkil etmeyecek kadar önemsiz olduğu, bazılarının da Osmanlı vilayetlerinin asayişi hakkında Avrupa tarafından kötü düşünce yaratmak maksadıyla uydurulmuş ve yakıştırılmış asılsız ve yalan ihbarlardan oluştuğu anlaşılmıştı. Bir kısmı da hiçbir unsura karşı saldırı düşüncesi içermeyen ve her ülkede olması doğal görülen adi suçlardan ibaretti. Bölgedeki insanlar arasında kavga nedeni olacak asayişi bozucu olaylar da mevcut değildi. Bazı kesimler doğu vilayetlerinin asayişini bozuk göstererek ve en önemsiz suç olaylarını bile büyütüp bir siyasi nitelik kazandırarak insanları heyecana sevk etmeye çalışmaktaydılar. Doğu vilayetlerindeki Ermeni piskoposlarının bildirimlerine dayanarak patrikhaneden sürekli bu tip şikâyetler ve başvurular yapılmaktaydı. Dolayısıyla somut kanıtlarla bunların yalanlanıp, gerçekdışı bildirimlerden kaçınılması gerektiğinin Ermeni piskoposluklarına tebliğ edilmesi için Dâhiliye Nezareti tarafından her gün patrikhaneye uyarıda bulunulmaktaydı. Yine Ermeniler tarafından şikâyet edilen saldırıların bir bölümü bölgedeki İslam halkının da onlar kadar usandığı birkaç haydudun eylemlerinden ibaretti. Müslüman halkın diğer unsurlara karşı hiçbir saldırı düşüncesi beslemediği çok açık bir gerçekti. Buna rağmen eşkıya tarafından işlenen adi suç niteliğindeki cinayet olaylarının Ermeni unsuruna karşı yapılmış bir saldırı şeklinde gösterilmesi çok haksız bir iftiraydı. Doğu vilayetlerinde alınan güvenlik tedbirlerinin sonucu olarak, her gün gazetelerin özel kısımlarında duyurulduğu gibi, son zamanlarda suçlulardan birçoğu ele geçirilmişti. En fazla etkilenen Van ve Bitlis vilayetlerinde huzur ve asayiş geçmişe oranla memnuniyet uyandıracak ölçüde sağlanmıştı. Balkan Savaşı'nın yol açtığı sıkıntılara ve savaş yüzünden güvenlik güçlerinin eksikliğine rağmen, uzun yıllardan beri bölge asayişini bozan ve Ermenilerin en fazla şikâyet ettiği Mahmes? Kopas, Mir Mahi, Kiravili Şakir Ağa gibi şöhretli eşkıyaların cezalandırılıp kökünün kurutulması bu gerçeğin önemli kanıtlarıydı. Ayrıca Sadarete sunulan geçici kanun

[138] *DH. EUM. EMN.* 32/6 (Sadrazam Said Halim Paşa tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Ağustos 1329 [18 Ağustos 1913] tarihli yazı).

uyarınca harcanmasına izin verilen tahsisatla vilayetlerdeki jandarma kuvvetleri düzenlenip artırılacaktı. Böylece emniyet ve asayiş bir kat daha sağlanmış olacaktı. Dâhiliye Nezareti, Sadarete sunduğu tezkeresinde bu hususların ve Londra basınına ulaşan ihbarların sefaret tarafından uygun bir şekilde açıklanıp düzeltilmesini istedi.[139]

Bu gelişmeler yaşanırkenNoel Buxton 14 Ağustos 1913 tarihinde Times gazetesinde yayınlanan açıklamasıyla kendisinin ve Balkan Komitesi'nin içyüzünü bir kez daha açığa vurdu:

> *"Avrupa'daki Türk egemenliğinin sicili sadece ahlak bozukluğu, geri kalmışlık ve zalimlik olmayıp, ayrıca Avrupa barışına tehdit ve Türkiye'nin kendisine de yıkımdır. Sultanın hükümranlığının devamı sadece geçmişte yaşanan tecrübelerin tekrarlanmasına yol açabilir…"*[140]

İngiltere'de 1906 yılından beri iktidarda bulunan Herbert Asquith liderliğindeki Liberal Hükümet, özellikle Liberal milletvekili Noel Buxton'un başkanlığındaki Balkan Komitesi'nin etkisiyle Osmanlı Devleti'nin kademeli ve zamana yayılarak parçalanması siyasetini çok açık bir şekilde belli etmese de sürdürmekteydi. Osmanlı Devleti'nin İkinci Balkan Savaşı'nı fırsat bilip Edirne'yi ve Meriç nehrine kadar olan toprakları ele geçirmesi nedeniyle başta İngiltere ve Rusya olmak üzere büyük devletler Osmanlı Devleti'nin Midye-Enez hattına geri çekilmesi için büyük baskı uygulamaktaydı.[141] Buna karşı çok fazla güçlü ve etkin olmasa da Türk dostu ve taraftarı olarak tanınan, aralarında özellikle muhalefetteki Muhafazakâr Parti'ye mensup milletvekillerinin de bulunduğu İngilizler de mevcuttu. Hint Müslümanlarından önemli kişiler de bu Türk dostu İngilizlere destek veriyordu.[142] Bu grupların gayretlerinin yanında Edirne'deki Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi vatandaşlarını temsilen şehrin Türklerde kalmasını büyük devletlerden rica etmek için Edirne mebusu Faik Bey başkanlığında bir heyet kuruldu. Bu heyet Viyana'dan sonra ikiye ayrılarak gerekli girişimlerde bulunmak üzere Londra dâhil büyük devletlerin başkentlerini ziyaret etti. Heyet üyelerinden ve Ermeni cemaatinden dava ve-

---

[139] *BOA. DH. EUM. EMN.* 32/6 (Dâhiliye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği 15 Ağustos 1329 [28 Ağustos 1913] tarihli yazı) ve *BOA. HR. SYS.* 84/83 (Dâhiliye Nezareti'nin 5 Teşrin-i Sani 1329 [18 Kasım 1913] tarihli tezkeresi ve eki).

[140] Sevtap Demirci, *British Public Opinion Towards The Ottoman Empire During The Two Crises: Bosnia-Herzegovina (1908-1909) The Balkan Wars (1912-1913)*, İstanbul, 2006, s.51.

[141] Ayrıntılar için bk. Kocatürk,*Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması*, İkinci Cilt (1913-1914), s.56-63.

[142] *Aynı eser*, s.61-63, 69-71.

kili Hacı Abraham Papasyan Efendi'nin açıklamaları Londra ve Viyana'da çok etkili oldu.[143] Heyet üyelerinden Şeref Bey, Hacı Abraham Papasyan hakkında şunları söylemiştir:

> *"Hacı Abraham Papasyan Efendi Times yazarına dertlerimizi, Edirne'yi anlatırken, yazarın gözlerinden bir merhamet ve şefkat kıvılcımı fırladı. Ve anladım ki bu İngilizleri Osmanlılar ihmal etmemelidir. Bizim Papasyan Efendi pederimiz Viyana'da, Londra'da derin bir hürmet eseri bıraktı. Her temas ettiğimiz kişi onu seviyor ve Daily Telegraph fotoğraflarımızı alırken Papasyan Efendi evlatları başına toplamış sevgili ve bir muhterem peder vaziyetiyle ortamızda duruyordu."*[144]

Bu gelişmelerin sonucu olarak Midye-Enez hattına çekilmesi hususunda Osmanlı Devleti üzerindeki baskının kısa süre içinde kalkmaya başladığı, İngiliz kamuoyunun Osmanlı lehine döndüğü görülmektedir. Türk dostu İngilizler 1913 yılının sonlarına doğru örgütlenmeye başladılar. 21 Ocak 1914 tarihinde Londra'da kuracakları Osmanlı Derneği (Ottoman Association)[145] ile daha etkin bir konuma gelecek olan bu Türk dostu İngilizlerden biri de muhalefetteki Muhafazakâr Parti milletvekili Walter Guinness'di.[146] Guinness görünürde gezmek, Erzurum ve Bitlis taraflarında avlanmak için 13 Eylül 1913 tarihinde eşi ile beraber Trabzon'a geldi.[147] Vali Samih Rifat Bey'in öğren-

---

[143] Heyetin Londra'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *Aynı eser*, s.64-72.

[144] "Edirne İçin", *Tanin*, 7 Eylül 1913, s.3.

[145] Osmanlı Derneği hakkında bilgi için bk. Kocatürk,*Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması*, İkinci Cilt (1913-1914), s.373-378. Dernek, İngiliz hükümetinin Osmanlı Devleti üzerindeki Ermeni politikasını da eleştirmiş ve girişimlerde bulunmuştur.

[146] Walter Edward Guinness (1880-1944) İngiliz Avam Kamarası'nda 1907-1931 yılları arası Muhafazakâr Parti milletvekili olarak görev yapmıştır.

[147] Guinness seyahati yapmadan önce sadece Osmanlı Devleti'nin Londra sefaretinden bir tavsiye mektubu almış ve bu mektubu kendisi Trabzon'a ulaşmadan üç gün önce şehre gelen adamları tarafından Trabzon Valisi Samih Rifat Bey'e iletilmişti. Bu nedenle dâhiliye ve hariciye nezaretleri bile Guinness'in ziyaretinden ancak Vali Samih Rifat Bey'in 11 Eylül 1913 tarihli telgrafıyla haberdar olmuşlardı.Nitekim hariciye nezareti, Londra sefaretinden adı geçen kişi hakkında bilgi talep etmiştir. Bu tarihte hariciye nazırının aynı zamanda Said Halim Paşa olduğu düşünülürse, ziyaretin son ana kadar Osmanlı yetkililerinden gizli tutulduğu anlaşılmaktadır. Bk.*BOA. DH. KMS.* 1/23 (Trabzon Valisi Samih Rifat Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 29 Ağustos 1329 [11 Eylül 1913] tarihli telgraf). Guinness'in ziyaretinin ayrıntıları için bk. Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması*, İkinci Cilt (1913-1914), s.283-287.

diğine göre Guinness'in asıl amacı bölgedeki yerel durumu bizzat görmek, Ermeniler ve Kürtlerin yaşadıkları yerler hakkında özel incelemelerde bulunmaktı.[148] Guinness,kendisiyle görüşen memurlar ve halka Avam Kamarası'nda İttihat ve Terakki Cemiyeti programının destekçisi olan muhalif partiye mensup olduğunu, Balkan meselelerinde Osmanlı haklarını savunduklarını, İngiliz kabinesinin gelecek Ocak ayında doğu vilayetleri meselesi hakkında bazı açıklamalarda bulunması ihtimaline karşı, bunların öncekiler gibi gerçeğe aykırı görünecek kısımlarına karşı delil göstererek savunmada bulunmak için bu seyahati yaptığını söylemişti. Bunun yanında ortada bir Ermeni ve Kürt meselesi olmadığını, idare meclisleri ile mahkemelerde Ermeni üyelerin olduğunu, diğer sınıf memurlar arasında da Ermenilerin çalıştırıldığını yakından görüp anladığından, bunlarla iftihar ettiğini belirtmişti. Ayrıca mümkün mertebe Ermenilerin memurluğa alınmasının Osmanlı'nın menfaatine uygun olacağını iyi niyetli bir düşünce olarak ifade etmişti.[149]

Guinness'in ziyareti devam ederken Türk düşmanlığıyla tanınan Balkan Komitesi Başkanı Noel Buxton, erkek kardeşi Harold Jocelyn Buxton ve tercümanları Aram Raffi 3 Ekim 1913 tarihinde İran'ın Selmas tarafından sınırı geçerek Van'a geldiler. Vali Tahsin Bey,[150] Buxton'u Rumeli'den yakından tanımaktaydı ve seyahatinin sebebini kendisine sormuştu. Buxton, Vali'ye beş haftadır İran'da dolaştığını, İstanbul'a dönüş için Erzurum-Trabzon yolunu tercih ettiğini, bir görevi olmadığını, Van bölgesini umduğundan daha fazla gelişmiş ve sakin bulduğunu söyledi. Buxton, Van'daki bütün Ermeni okullarını gezdi ve bazı komite reisleriyle de görüştü. Noel Buxton, yazın Van'a gelen ve halen kentte bulunan Almanya'nın Musul Konsolosu Bay Holstein'i ziyaret etti ve kendisine Ermenilerin genel durumu hakkında gördüklerini ve düşüncelerini sordu. Alman konsolos cevap olarak Ermenilerin durumunda güzel bir iyileşmenin görüldüğünü, asayişin mükemmel bulunduğunu ve geliştiğini, Osmanlı hükümetinin her tarafa sevk ettiği askerlerin en azılı haydutları yok etmekte olduğunu ve hatta bu durumu Almanya büyükelçisine bildirdiğini söyledi. Bunun üzerine Buxton tebessüm ederek "Sizde müteveffa Baron Marschall[151] gibi Türkiye hakkında iyimser bulunuyorsunuz. İngil-

[148] *BOA. DH. KMS*. 1/23 (Trabzon Valisi Samih Rifat Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 7 Eylül 1329 [20 Eylül 1913] tarihli telgraf).Bu belge *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV*, s.96-97, 344'de de yayınlanmıştır.

[149] *BOA. DH. KMS*. 1/23 (Muş'ta bulunan Bitlis Valisi Mazhar Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Teşrin-i Evvel 1329 [15 Ekim 1913] tarihli telgraf). Bu belge, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV*, s.98, 346'da da yayınlanmıştır.

[150] Hasan Tahsin Uzer (1878-1939).

[151] Baron Marschall vonBieberstein (1842-1912).

tere, Rusya'nın teklifini[152] kabul edip bu meseleyi sonuçlandırmadı. Bundan dolayı üzgünüm, fakat İngiltere pişman olacaktır" cevabını verdi.[153]

Van Valisi Tahsin Bey'in açıklamalarına göre Buxton ve beraberindekiler Van'da sadece 12 saat kalmış ve 4 Ekim 1913 tarihinde Erzurum'a hareket etmişlerdi. Buxton'un izlediği güzergâhta Ermeni olmayıp, sadece Türkler ve Kürtler vardı. Tahsin Bey'e göre "sağını ve solunu bile doğru dürüst göremeyen" Buxton'un doğu vilayetlerinin durumunu bilmesine veya ülkenin tarih ve yönetimine ilişkin konuşmasına imkân yoktu. Bu nedenle gazetelere açıklamalarda bulunursa Londra Sefareti aracılığıyla tekzip edilmeliydi.[154]

Bu geziye ilişkin olarak Buxton kardeşlerin İngiliz basınına asılsız açıklamalarda bulunmaları Van Valisi Tahsin Bey'i oldukça sinirlendirmiştir.[155] Ayrıca Osmanlı basınında da Buxton kardeşleri ağır şekilde eleştiren ve yalanlayan yazılar da çıkmıştır:

> *"Noel Buxton ismi okuyucularımızca malumdur. Bu kişi Londra Balkan Komitesi'nin başkanlığında bulunup, İslamiyet'e karşıt olmakla ün kazanmıştır. Savaştan önce Makedonya Hıristiyanları yararına olmak üzere büyük çapta yazılı tahriklerde bulunmuştu. Savaş bize Makedonya'yı kaybettirdi. Noel ve biraderi Harold Buxton cenaplarını aynı maske altında, aynı tecavüz için silahlanmış görüyoruz. Bunlar ikinci bir Makedonya yaratmak, Rumeli'de oynanan oyunları Doğu Anadolu'ya uygulamak istiyorlar. Kendi görüşlerine göre bunda*

[152] Buxton, Rusya büyükelçiliği baştercümanı Andre Mandelstam tarafından hazırlanan projeyi kast ediyor olmalıdır.Ayrıntılar için bk. Bayur,*a.g.e.*, C.II, K.III, s.108-111, 116-123.

[153] *BOA. DH. KMS*. 12/5 (Van Valisi Tahsin Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Eylül 1329 [4 Ekim 1913] tarihli gizli telgraf ve Van'da On Birinci Kolordu Kumandanlığından Erkan-ı Harbiye Dairesi'ne gönderilen 21 Eylül 1329 [4 Ekim 1913] tarihli özel telgrafın sureti). Bu konuşma hem Van Valisi Tahsin Bey, hem de Van'daki 11. Kolordu Kumandanı tarafından aktarılmaktadır. Almanya'nın Musul Konsolosu Holstein'in Buxton'la arasında geçen bu konuşmayı Osmanlı yöneticilerine açıkladığı belgelerden anlaşılmaktadır.

[154] *BOA. DH. KMS. Dosya No:*12/5 (Van Valisi Tahsin Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Eylül 1329 [4 Ekim 1913] ve 25 Eylül 1329 [8 Ekim 1913] tarihli telgraflar). Bu belge *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV,* s.99-100, 347-348'de de yayınlanmıştır.

[155] Van Valisi Tahsin Bey'in Buxton kardeşler ve yaptıkları gezi hakkında Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği çok sert iki telgraf için bk.*BOA. DH. KMS. Dosya No:*12/5 (Van Valisi Tahsin Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 26 Kanun-ı Evvel 1329 [8 Ocak 1914] ve 1 Kanun-ı Sani 1329 [11 Ocak 1914] tarihli telgraflar). Bu telgrafların günümüz Türkçesiyle içerikleri için bk. Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması*, İkinci Cilt (1913-1914), s.291-292.

haklı olacaklarını onaylasak bile, bu garazkâr yazıların Avrupa'nın en muteber gazetelerinde yer bulabilmesi hayret vericidir."[156]

Buxton kardeşler, yaptıkları bu bir günlük geziye 1914 yılında yayınladıkları "Travel and Politics in Armenia (Ermenistan'da Seyahat ve Siyaset)" adındaki kitaplarında da yer verdiler.[157] Buxtonlar'ın Van bölgesindeki gezileri sırasında bölgedeki önemli Kürt liderlerden Hasan Ağa ile de temas kurdukları ve onun tarafından ağırlandıkları anlaşılmaktadır.[158] Ayrıca Noel Buxton, yine başka bir Kürt aşiret lideri olan ve Simko (Simiko) olarak bilinen İsmail Ağa ile de görüşmüştü.[159] Ancak Simko'nun yanında bütün eşyasını çaldırmıştı.[160]

Buxton kardeşler, kendi anlatımlarına göre ilk olarak üç mil karşısında Ahtamar adasının bulunduğu Van Gölü kıyısındaki Ermeni Akhavank Manastırı'nı ziyaret etmişlerdi. Manastıra yaklaştıklarında başrahip bizzat dışarı çıkarak kendilerini karşılamış, ellerini tutarak onları kucaklamıştı. Başrahip daha sonra onları kalacakları odalara (binanın en iyi odalarıydı) çıkarmıştı.[161]

---

[156] "Bir Seyahat Münasebetiyle", *Tanin*, 11 Mart 1914, s.3. Gazete, Van'da yayın yapan Çaldıran gazetesinin geziyle ilgili haberini de nakletmiştir. Ayrıca bk. Kocatürk, *aynı eser*, s.292-293.

[157] Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, *a.g.e.*, s.xiii, 2. "Armenian History, Culture and Characteristics (Ermeni Tarihi, Kültürü ve Özellikleri)" başlıklı kitabın son bölümü (s.163-268) Aram Raffi tarafından yazılmıştır. Osmanlı topraklarındaki gezinin daha çok Van ve yakın çevresinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Kitapta genelde olumsuz bir üslup ve anlatımla Kürtlere de geniş yer verilmiş, bölgede hâkim ve baskın unsur oldukları belirtilmiştir (Örneğin bk. s.1-29). Buna karşın Ermenilerden övgüyle söz edilmektedir (Örneğin bk. s.30-34). Türkler hakkında ise kitabın muhtelif yerlerinde tıpkı Kürtler gibi çok ağır ve suçlayıcı ifadeler kullanılmaktadır. İngiltere'nin geçmişteki Türkiye'yi koruma siyaseti ve yaptıkları (Kırım Savaşı gibi) yanlış bulunup eleştirilmekte, Rus Çarı Nikola'nın Türkiye'nin paylaşılması yönünde 1844 ve 1853 yıllarında İngiltere'ye yaptığı tekliflerin kabul edilmesi gerektiği savunulmaktadır. Gladstone'un Türk karşıtı siyaseti yüceltilirken, Rus korkusunun ve Rus karşıtı siyasetin yersiz ve yanlış olduğu vurgulanmaktadır. Eğer "Rusya'nın önerdiği gibi Türkiye işgal edilip büyük devletler arasında paylaşılsaydı, devletlerarası ilişkiler ve genel durum çok daha olumlu bir hale gelmiş ve Ermenilere karşı katliamlar da önlenmiş olurdu" şeklinde bir sonuca da varılmaktadır (Örneğin bk. s.124-125, 129-130, 132-139). İçindekiler kısmında kitabın bölümlerinin Buxton kardeşlerden hangisi tarafından kaleme alındığı baş harflerle belirtilmektedir. Buna göre s.1-29 ve s.123-162 arasını kapsayan bölümler Noel Edward Buxton (N. E. B.), s.30-51 arasındaki bölüm ise Harold Jocelyn Buxton (H. J. B.) tarafından yazılmıştır. Kitabın en sonuna da Anadolu'nun büyük bir bölümünü Ermenistan ve Kürdistan olarak gösteren bir harita konulmuştur.

[158] *Aynı eser*, s.11-15. Kitapta Hasan Ağa ve Buxtonlar arasında önemli bir görüşme olmadığı izlenimi verilse de, buna kesin gözüyle bakmak doğru değildir.

[159] *Aynı eser*, s.153. Simko, "benim arkadaşım" dediği Çarın Tiflis'teki Kafkasya genel valisiyle görüştüğünü Buxton'a anlatmıştır.

[160] *"Bir Seyahat Münasebetiyle"*, *Tanin*, 11 Mart 1914, s.3.

[161] Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, *Travel and Politics in Armenia*, s.34.

Buxtonlar daha sonra Varag Manastırı'ndaki bir Ermeni ortaokulunu ziyaret etmişti.[162] Buxtonlar sabahleyin ayrılırken okuldaki öğrenciler iki sıra halinde dizilerek büyük bir coşkuyla yurtsever şarkılar söylemişlerdi. Şarkılardan biri "Vatanımız çaresizdir. Düşman tarafından ezilmiştir" şeklinde başlamaktaydı. Diğer bir şarkı ise aslında Jön Türkler tarafından meşrutiyetin ilanı sürecinde bestelenmişti ve "Kahrolsun tüm despotlar" diye başlıyordu.[163]

Buxton kardeşlerin 1914 yılında yayınlanan kitaplarındaki ifadeler iki önemli noktayı açığa çıkarmaktadır. Bunlardan ilki Noel Buxton'ın (ve kardeşi rahip Harold Buxton'un) Türkler üzerine düşünceleri ve Osmanlı Ermenilerini kullanarak yakın gelecek için hazırladıkları plandır. İkincisi Buxton'un başkanlığını yaptığı ve İngiliz hükümetinin de Osmanlı siyasetine doğrudan şekil ve yön veren Balkan Komitesi'nin zihniyetidir.

Söz konusu kitapta Buxtonlar tarafından Türkiye'deki sözde "tüm Ermeni katliamlarının (1895-1896 katliamları, Mart 1908'de Van'da yapılan katliam ve 1909'da Adana ve Kilikya katliamları)" Osmanlı Hükümeti'nin emri ve onayıyla gerçekleştirildiği ileri sürülmüştür.[164] Ayrıca Türklerin Bizans İmparatorluğu'nun zenginliğini ve kültürünü miras olarak almasına rağmen beceriksiz, barbar ve zalim bir yönetimle Anadolu topraklarını yoksulluk, cehalet ve kanunsuzluğun hüküm sürdüğü bir hale getirdiği, başta Ermeniler olmak üzere Hıristiyanların Türkler ve Kürtler tarafından zulüm görüp ezildiği iddia edilmektedir.[165]

Buxtonlar'ın kitabında Jön Türkler tarafından söz verilen reformların asla yapılmadığı vurgulandıktan sonra "sabrın sonuna gelindiği, Ermeni partilerinin şimdi silahlı direnişin gerekliliği hususunda birleştikleri" ifade edilmektedir. Buxtonlar köylülerle ve örgütlü grupların liderleriyle görüştüklerini, Osmanlı Devleti'nin artık kendi başına reform yapacağına olan inancın kal-

[162] *Aynı eser*, s.39-40. Okulda 70 erkek çocuk ve 7 öğretmenin bulunduğu belirtilmektedir. Kitapta "1909 katliamları" sırasında çocukların ve öğretmenlerin dağlara kaçmak zorunda kaldığı, kilise hariç okul binalarının tamamen yakılarak yok edildiği ileri sürülmektedir. Yeniden inşaata başlanarak üç yeni binanın tamamlandığı vurgulanmaktadır. İkinci bir avlu da tamamlanmak üzereydi. Kitapta üç yıldan az bir süre kadar önce 100 kişilik bir grubun okula yeniden saldırdığı ve beş Ermeni devrimci tarafından bunların püskürtüldüğü de iddia edilmektedir.

[163] *Aynı eser*, s.41. Buradaki şarkıda kastedilen vatan bağımsız Ermenistan, düşman ise Osmanlı Devleti'dir.

[164] *Aynı eser*, s.43. Kitapta Buxtonlar "arkadaşlarının anlattıklarına ve duyduklarına dayanarak" Türkler tarafından Ermenilere yapılan sözde zulüm ve katliamların bazılarını belirtmişlerdir (s.43-45). Bu yapılırken hiçbir isim belirtilmemesi ve bilginin alındığı kişi ve kaynakların da gösterilmemesi dikkat çekicidir. İçindekiler kısmında kitabın bu bölümünün Harold Jocelyn Buxton (H. J. B.) tarafından kaleme alındığı belirtilmektedir.

[165] *Aynı eser*, s.47-49.

madığını, büyük devletlerin müdahalesi ve kontrolü altında reformların yapılmasının istendiğini belirtmektedir. Bu "en iyi çözüm" olacak, Türkiye'nin parçalanmasını gerektirmeyecekti! Bölgedeki vali veya idari meclis sadece büyük devletlere sorumlu olacak, atanma ve görev süresi için Babıali'ye bağlı bulunmayacaktı. Eğer Ermeniler böyle bir kontrolün gerçekleşmesinden umutlarını keserlerse geriye tek bir alternatif kalacaktı:

> *"Nereye gittiysek onları* (Ermenileri) *yeni arzu ve şevkle Rus çözümüne başvurmakta bulduk. Önlerinde her zaman Rus ve Türk Ermenistanı arasındaki tezat var. Onlar Rusya'nın düzen, güvenlik ve temel adaleti sağlayacaklarını biliyorlar. Bu nedenle köylüler Ermeniplatosunun Rus askerleri tarafından tekrar işgal edilmesinden memnun olacaklardır. Rusya fırsatının gelmesini bekliyor. Fırsat geldiğinde kim onun* (Rusya'nın) *önünde duracaktır?"*[166]

Noel Buxton, Türkiye'nin şimdiye kadar yaşatılmasının çok büyük bir hata olduğunu savunmaktadır. Bu hata nedeniyle Almanya ile rekabet içine girmek zorunda kaldıklarını ve aslında genişlemek isteyen Almanya'nın da önünü kestiklerini ileri sürerek şu ifadeleri kullanmaktadır:

> *"Biz Türkiye'yi muhafaza ettik… Bulgarlar, Sırplar, Yunanlılar ve Ermeniler yoksullaştı, soyuldu, tecavüze uğradı ve gelişimden mahrum edildiler. Böylece yalnız sayıları geri kalmadı, fakat katliamla azaltıldı. Bu katliam değişik şekillerde 1894-6'da 100.000'den 200.000'e ve 1909 için de 15.000 olarak tahmin edilmektedir."*[167]

Noel Buxton, kitabında Türklere ve Kürtlere karşı sözde gözlemlerine ve temaslarına dayanarak pek çok suçlama yöneltmesine rağmen, Van gezisiyle ilgili Osmanlı arşivinde Babıali'ye gönderdiği sadece tek bir şikâyete rastlan-

---

[166] *Aynı eser*, s.50-51. Kitabın başka bir bölümünde (s.140) bölgede kontrolün bir vali, bir konsey veya Mısır'daki İngiliz memurların yaptığı gibi kukla Türkler kullanılarak sağlanabileceği belirtilmektedir. Ancak gerçek otoriteyi elinde bulunduracak kişinin bir Avrupa vatandaşı olması, bu kişinin bir Avrupa hükümetine veya Avrupa hükümetlerine sorumlu bulunması ve Babıali'ye atanma, görev süresi ve maaş için bağlı olmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

[167] Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, *a.g.e.*, s.134-135. Kitapta ayrıca Makedonya'nın bağımsızlığı Ocak 1878'de Rusya tarafından başarılmışken, İngiltere ve Almanya tarafından bunun revize edildiği (Berlin Antlaşması kastedilmektedir) ve sonuçta 1912 yılındaki Balkan Savaşı ile yaralanma ve mal kayıpları bir kenara bırakıldığında 400.000'nin üzerinde asker ve sivil can kaybına yol açıldığı yazılmıştır. Yani Balkan Savaşı'nın sorumlusu olarak da Türkiye'nin yaşatılması siyaseti gösterilmiştir.

mıştır. "Noel Buxton, Londra" imzasıyla 14 Ekim 1913 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e çektiği İngilizce kısa telgraf şöyleydi:

> *"Kürtlerin Van'daki yöneticiler tarafından köylerdeki Ermenilerin evlerine yerleştirildiğini öğrendim. Başarılı olmanızı arzu ettiğimden sizi bilgilendirmek isterim ki bu İngiltere'de kötü izlenim yaratacaktır."*[168]

Bu gelişmeler yaşanırken Babıali hala İngiltere'den umudunu kesmemişti. 6 Ekim 1913 tarihinde Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Osmanlı Maliye Müşaviri İngiliz Richard Crawford ve yine Osmanlı maliyesinde çalışan Robert Graves'i çağırttı ve onlara Doğu Anadolu'nun iki kesiminde genel müfettiş olmalarını önerdi. Ancak Rusya'nın tepkisine yol açan bu teklif İngiliz hükümeti tarafından reddedildi. İngiltere, Rusya ve Almanya'nın da görüşlerinin sorularak tüm büyük devletlerin onay vereceği müfettişlerin atanması gerektiğini Osmanlı hükümetine bildirdi.[169] Kasım ayı başlarında Osmanlı jandarmasında istihdam edilen İngilizsubay Albay Hawker Osmanlı Hükümeti tarafından Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu vilayetleri Jandarma Teftiş Kurulu Başkanlığı'na atandı. Rütbesi de paşalığa yükseltildi. Başkanlığın merkezi Trabzon olacaktı. Rusya bu atamaya geçici olmak koşuluyla itiraz etmemeye karar verdi.[170]Osmanlı Devleti getirteceği birinci ve ikinci derecedeki tüm yabancı müfettişlerin İngiliz olmasını istiyor, fakat İngiltere hükümeti bunu onaylamıyordu. Bu durum Osmanlı basınına da yansıdı ve Londra'da bulunan Hakkı Paşa'nın İngiliz hükümetini ikna etmeyi umduğu yazıldı.[171] İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin talep ettiği görevlileri vermeyi reddettiği haberleri İngiliz basınına ve buradan da Osmanlı basınına yansıdı.[172]

---

[168] *BOA. DH. KMS.* 12/5("Noel Buxton, Londra" imzasıyla Talat Bey'e çekilen 14 Ekim 1913 tarihli İngilizce telgraf).

[169] *BOA. DH. KMS.* 7/9 (Müfettiş Miralay Hawker tarafından Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e Trabzon'dan çekilen 20 Teşrin-i Sani 1329 [3 Aralık 1913] tarihli telgraf); Bayur,*a.g.e.*, C.II, K.III, s.149-150; Avcı, *a.g.e.*, s.260; Philip P. Graves, *İngilizler ve Türkler: Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, Ankara, 1999, s.127. Yazar Philip Graves amcasına [Robert Graves] söz konusu görevin teklif edildiğini, ancak İngiliz dışişlerinin tavsiyesi üzerine kendisinin bu teklifi kabul etmediğini belirtmektedir.

[170] Bayur,*a.g.e.*, C.II, K.III, s.84.

[171] *"İngiliz Müfettişleri"*, *Tasvir-i (Tasfir-i) Efkâr*, 1 Teşrin-i Sani (Kasım) 1913, s.2. Gazete haberini Jön Türk gazetesine dayandırmaktadır.

[172] Örneğin Daily Telegraph gazetesinin 1 Kasım 1913 tarihli nüshasında İngiliz hükümetini bu meselede eleştiren bir makale yayınlanmış ve Tasvir-i Efkâr gazetesi de makalenin çevirisini yayınlamıştır. Bk. *"Hükümet-i Osmaniyye-İngiltere"*, *Tasvir-i (Tasfir-i) Efkâr*, 8 Teşrin-i Sani (Kasım) 1913, s.3.

İngiltere'deki Ermeni Komitesi, 25 Kasım 1913 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'e bir dilekçe vererek "Ermenistan'da teklif edilen reformların uygulanmasında Avrupa kontrolünün gereğini" vurguladı. Ayrıca Babıali reform planını ve bu planın etkin şekilde uygulanması için yeterli mekanizmayı işleme koymadığı takdirde, Türkiye'ye mali yardımda bulunulmamasını istedi.[173]Buna karşılık yukarıda bahsettiğimiz Londra'da Türk dostu İngilizlerin kurduğu Osmanlı Komitesi'nin 5 Aralık 1913 tarihli toplantısında, Ermeni cemiyetleri tarafından Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerinde uluslararası bir denetim kurulması için Edward Grey'e yapılan başvuru protesto edildi. Reformların yapılması için Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den talep ettiği memurların gönderilmesi fikri desteklendi.[174]

1 Aralık 1913 tarihinde İngiltere, İrlanda, Almanya, Macaristan, Rusya, İtalya ve İsviçre'den özel olarak Paris'e gelen bazı kişilerle birkaç Fransız'dan ve Mısırlı Boghos Nubar Paşa ile oğlundan oluşan "Comité de l' Asie Française" (Asya Fransız Komitesi) adlı cemiyet Paris merkezinde General Lacroix'in başkanlığında bir toplantı yaptı. Katılımcılar arasında Rus Miliaukoff, Alman Leipsius, İngiliz Rahip Harold Buxton,İngiltere Avam Kamarası'nda İrlandalı vekillerin başkanı O'Connor gibi önemli isimler bulunmaktaydı. Toplantıda Ermenilerin yaşamakta oldukları vilayetlerde reform yapılması hakkında gizli görüşmeler gerçekleştirildi. Paris sefiri Rifat Paşa'nın özel olarak edindiği bilgilere göre toplantıda Vilayat-ı Şarkiyye'deki (doğu vilayetlerindeki) reformun Avrupa kontrolü altında yapılması gerektiğini en çok ısrar edenler İngiliz ve Rus delegelerdi. Hatta O'Connor ile Buxton, doğu vilayetlerinde Osmanlı Hükümeti aracılığıyla reform yapma zamanının geçtiği iddiasıyla bölgenin Rus işgali altına girmesi gerektiğini savunmuşlardı. Bu toplantıyı Hariciye Nezaretine bildiren Paris Sefiri Rifat Paşa'ya göre işlerin çok daha kötüye gitmemesi ve ülkenin yalnız kalarak büyük tehlike içine atılmaması için büyük devletlerin ortak önerilerini kabul etmek gerekmekteydi. Aksi durumda hiçbiri Osmanlı Devleti'nin yanında olmayacaktı. Dolayısıyla Rifat Paşa, İstanbul'da sefirlerle devam eden görüşmelerin asla kesilmemesini ve ilkbahara kadar bir sonuca varılması gerektiğini bildirdi:

> *"Şu son aylarda memleketimizin maruz kalmış olduğu felaketler içinde devlet gemisini büyük ustalıkla idare eden kabinemiz ve ona zihin açıklığıyla[175]baş-*

[173] *"Armenian Reform",The Times*, 27 Kasım 1913, s.7. Gazetenin haberinde tam ismi belirtilmese de bu örgüt İngiliz Ermenistan Komitesi'dir.

[174] *"Osmanlı Komitesi'nin Faaliyeti", Tanin*, 7 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1913, s.2.

[175] Osmanlıca metinde "fetanetle" sözcüğü kullanılmıştır.

kanlık eden sadaretiniz bu meselede de ancak memleketin gerçek ve asli menfaatlerini dikkate alarak İstanbul'daki sefirlerle yapılan görüşmeleri kesintiye uğratmayıp, ne olursa olsun ilkbahara kadar bir sonuca ulaştırması gerekeceği fikrindeyim. İhtimal ki bu netice tamamen arzumuza uymayacak, izzet-i nefsimizi bir dereceye kadar kıracak ve Osmanlılık onurumuzu biraz da zedeleyecek, lakin memleketi muhakkak bir felaketten kurtarmış olacaktır.[176]

Toplantıya katılan İngiliz parlamenterlerden Buxton, Whyte ve Williams Ermenilerin korunması gerektiğini savunurken Rus Miliaukoff'tan aşağı kalmamışlardı. Anadolu gezisinden henüz dönmüş olan iki Buxton kardeşten Harold Buxton, Rus ordularının sınırı geçmeleri halinde dost ve kurtarıcı olarak karşılanacaklarını toplantıda açıkça belirtti.[177]Diğer taraftan İngiliz hükümeti, Osmanlı Devleti'nin tepkisine yol açmamak için Ermeniler konusunda yapacağı önerileri "Türkleri korumak" şeklinde göstermeyi amaçlamıştı.[178]

---

[176] Münir Süreyya Bey, *a.g.e.*, s.1006-1008 (BOA. HR. SYS. 1900-5/233-235'de Paris Sefiri Rifat Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne [Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya] gönderdiği 6 Aralık 1913 tarihli gizli yazı aynen [Osmanlıca] ve tercümesiz yayınlanmıştır). Rifat Paşa'ya göre *"şayet devletler ile yakında bir anlaşma yolu bulunamazsa, ilkbahara doğru Rusya komşumuzun yardımıyla doğu vilayetlerinde bir ihtilal olması ve maazallah gelecekte bir savaşın takip etmesi pek olasıydı."* Rifat Paşa'nın İngiltere ve Fransa'ya ilişkin şu yorumu da dikkat çekmektedir: *"İngiltere ve Fransa'nın gerek halklarının malum olan hislerinin zorlamasıyla ve gerek müttefikleri olan Rusya ile birlikte hareket etmeğe mecbur olmaları nedeniyle bize yardım etmeyecekleri şüphesizdir."* Söz konusu toplantının 1 Aralık 1913 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Toplantı sonunda reformlar yürürlüğe girinceye kadar Osmanlı hükümetine borç verilmemesinin, gümrük artışına ve bazı yeni vergilerin konulmasına razı olunmamasının büyük devletlerden istenmesi kararı alınmıştı, bk. Münir Süreyya Bey, *a.g.e.*, s.95; Bayur,*a.g.e.*, C.II, K.III, s.163-164.

[177] Valyi,*a.g.e.*, s.210-211. Buxtonlar'ın bu görüşü kitaplarında da açıkça belli olmaktadır. Kıbrıs ve Berlin antlaşmaları ile Osmanlı Devleti'nin doğu sınırının Rusya'ya karşı büyük devletler ve özellikle de İngiltere tarafından garanti altına alındığı vurgulanarak bunun yanlış olduğu, Ermenistan'da (Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin yaşadıkları bölge kastedilmektedir) reformların Rusya'nın denetiminde ve yaptırım gücü altında uygulanması gerektiği savunulmaktadır. Bk. Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, *a.g.e.*, s.144-145. Noel Buxton "Türkiye Ermenistanı'nın Rusya tarafından işgal edilmesinin" de iyi bir çözüm yolu olacağını açıkça belirtmekte ve Ermenilerin bundan endişe duymaması gerektiğini sebepleriyle açıklamaktadır (s.153-156). Kitapta ayrıca Rusya'nın İngiltere tarafından bir tehdit olarak görülmemesi gerektiği ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumanın önemli ve gerekli olmadığı maddeler halinde açıklanmaya çalışılmaktadır (s.146-156). İçindekiler kısmında kitabın bu bölümlerinin Noel Edward Buxton (N. E. B.) tarafından yazıldığı belirtilmektedir.

[178] Bu sözde ve sahte korumayı kanıtlayan Edward Grey'in büyükelçi Mallet'e 23 Aralık 1913 tarihli sözleri için bk. Uğurlu,*a.g.e.*, s.208; Ulubelen,*a.g.e.*, s.143.

Osmanlı Ermenileri arasında saygın bir yere sahip olan Profesör Tomayan Efendi'nin[179] Londra'dan Ermeni gazetesi Puzantiyon'a gönderdiği ve başmakale olarak gazete tarafından yayınlanan mektubu Ermeni meselesine ilişkin önemli gerçekleri gözler önüne sermektedir. Tomayan'a göre mevcut Ermeni meselesini çıkaran Ermeniler değildi. Bu mesele tıpkı Arnavut meselesi gibi bazı Avrupa devletleri tarafından yaratılmıştı. Reform meselesinde ise "Türkiye'deki Ermenilerin zerre kadar müdahalesi yoktu." Ecmiyazin Katolikosu ile Rusya'nın uyruğunda bulunan Ermeniler, Rusya hükümetine başvurarak kendi vatandaşlarının reformu için çalışmasını rica etmişlerdi. Paris'te gerçekleştirilen toplantıda da[180] bir tane bile Ermeni yoktu. Bu toplantıda alınan ve devletlere bildirilip yayınlanan kararların imzalarında hiçbir Ermeni ismi görünmemekteydi. Sadece Boghos Nubar Paşa ismi vardı ki o da Katolikos'un Türkiye'deki Ermeniler hakkındaki arzu ve görüşlerinin anlaşılması için tek başına davet edilmişti. Tomayan'ın ifadesine göre II. Abdülhamid devrinde, özellikle 1895 senesinde büyükelçiler tarafından düzenlenen ve teklif edilen Mayıs Projesi esnasında Avrupa ve Amerika'daki Osmanlı Ermenileri tarafından mitingler düzenlenerek kararlar alınmış ve bu kararlar hariciye nezaretine bildirilmişti. Şimdi ise yabancı devletlerdeki Ermeniler tarafından hiçbir hareket gerçekleşmemişti. İngiltere'de bir miting yapılmamış, sadece Fransa'daki bir iki edebi müsamereden başka hiçbir siyasi toplantı olmamıştı. Tomayan sözlerine şöyle devam etmiştir:

> *"Bu açıklama Türkiyeli Ermenilerin Türkiye'ye karşı sadakat ve dürüstlükten başka bir his beslemediklerini ispat eder ve böyle olması da çok doğru ve çok doğaldır. Bir çocuk kendi derdini babasına söylediği gibi Türkiyeli Ermeniler de kendi dertlerini hükümetlerine arz etmelidir... Böyle buhranlı zamanlarda sözle ve fiilen bir galeyana, şüphe ve hasede sebebiyet vermemeliyiz. Daima bizim Türk ve Kürt komşularımızla beraber yaşamaya mecbur olduğumuzu, bizim kaderimizin onlarınkine bağlı bulunduğunu asla unutmamalıyız."*[181]

Mahmud Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913 tarihinde bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra sadrazam ve hariciye nazırı olan Said Halim Paşa'nın

---

[179] Karabet Tomayan.

[180] 1 Aralık 1913 tarihinde yapılan ve yukarıda bahsedilenComité de l' Asie Française'in toplantısı kastedilmektedir.

[181] "Ermeni Vatandaşlarımız Hakkında", *Servet-i Fünun*, No:1181, 9 Kanun-ı Sani 1329 (22 Ocak 1914), s.258-260.

bizzat kendi ağzıyla itiraf ettiği siyaset, Osmanlı idarecilerinin bu meselede içine düştükleri yanılgı ve çaresizliği gözler önüne sermektedir:

> *"…Sadarete geldiğimde Vilayat-ı Sitte'nin* (altı vilayetin) *ıslahatına teşebbüs ettim. Adı geçen vilayetlere iki İngiliz genel vali tayini için İngiltere hükümetine yapılan başvurumuz sonuçsuz kaldıktan sonra biri Hollandalı, diğeri İsveçli*[182] *iki kişi Vilayat-ı Sitte genel valiliklerine tayin edildi. Bunların uygulayacakları kanunlar hakkında yabancı sefirlerle bir müddet devam eden görüşmeler olumlu sonuçlanmak üzereyken genel savaş başladı. Bu suretle Osmanlı hükümetinin pek ciddi olan ıslahatı sekteye uğradı.*[183]

Büyük devletler, 8 Şubat 1914 tarihinde Doğu Anadolu'da Ermeniler için yapılacak reformlarda Rusların önerisi doğrultusunda anlaşmaya vardılar ve hazırlanan ortak metin Babıali tarafından da kabul edildi. Yeniköy Antlaşması olarak bilinen bu antlaşma Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa ve Rusya Maslahatgüzarı Gulkeviç (Goulkevitch) tarafından imzalanarak yürürlüğe girdi. Buna göre Doğu Anadolu iki kesime ayrılarak başına iki yabancı genel müfettiş getirilecekti ve idare meclisleri yarı yarıya Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşacaktı. Bu kesimlerden ilki Erzurum, Trabzon ve Sivas; ikincisi Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır vilayetlerini kapsamaktaydı.[184] Ermenileri temsil eden Boghos Nubar Paşa, 14 Şubat 1914 tarihinde kendisiyle yapılan bir mülakatta Babıali'ye verilen bazı "tavizlere" rağmen yapılan anlaşmadan genel olarak memnun olduklarını açıklamıştır.[185] Bu gelişmeler yaşanırken Van'daki İngiliz viskonsül Ian Smith'in gözlemlerine göre Taşnak

---

[182] Said Halim Paşa yanlışlıkla Norveçli müfettişin İsveçli olduğunu söylemektedir.

[183] *Meclis-i Mebusan Numero:521*, İstanbul, 1334, s.29-30 (9 Teşrin-i Sani 1334 [9 Kasım 1918] tarihli celse).

[184] Bayur,*a.g.e.*, C.II, K.III, s.169-177 (Anlaşmanın tamamı verilmektedir); Zekeriya Türkmen, *Vilayât-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*, Ankara, 2006, s.52-57; Cengizer, *a.g.e.*, s.556-559. Burada adı geçen Osmanlı vilayetleri günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nin Erzurum, Erzincan, Ağrı, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Sivas, Tokat, Amasya, Van, Hakkari, Siirt, Bitlis, Muş, Elazığ, Malatya, Diyarbakır ve Mardin illerini içine alan geniş bir bölgeyi kapsamaktaydı, bk. Bayur,*a.g.e.*, C.II, K.III, s.61.

[185] *"The Coming Reforms in Armenia"*,*The Guardian*, 18 Şubat 1914, s.16. İngiliz gazetesinin muhabiri Boghos Nubar Paşa ile Paris'te yaptığı mülakatı nakletmiştir. Görüşme 14 Şubat'ta Nubar Paşa'nın Avenue du Trocadéro caddesindeki dairesinde yapılmıştır. Boghos Nubar Paşa kendisi ve hemşerileri adına Ermenistan'a yönelik tutumundan dolayı gazeteye teşekkür etmiştir. Nubar Paşa, görüşmede geçmişe atıfta bulunduğu esnada Gladstone'dan da övgüyle bahsetmiştir.

örgütünün desteğiyle vilayetteki Ermeniler Kürtlerden daha iyi silahlanmış hale gelmişti.[186]

Müfettişlik görevleri için büyük devletler büyükelçileri tarafından Babıali'ye adaylar gösterildi. Bu adaylar hakkında hariciye nezareti tarafından yapılan soruşturmalar neticesinde Hollandalı Louis Constant Westenenk ile Norveçli Nicolai Hoff'un isimleri ön plana çıktı. Müfettişlerin 12 Nisan 1914 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda Lahey ve Stockholmsefaretleri aracılığıyla çağrılmasına karar verildi.[187] İki müfettişle Osmanlı hükümeti arasında 25 Mayıs 1914 tarihinde sözleşmeler imzalandı.[188]

Noel Buxton'ın 1914 Nisanı'nda kendi kitabında yaptığı yorum eğer bu sözde reform programı devam etseydi gelecekte neler olacağını açıkça göstermektedir. Buxton'a göre Osmanlı Devleti'nin "Ermeni vilayetlerinde" statükonun değişmesi Türkiye'nin sonu olmayacaktı:

> *"Değişime karşı ayrıca kullanılan belirsiz bir argüman da 'Bunun Türkiye'nin sonu olacağıdır.' Fakat bu doğru değildir. Barbar bir devlet, medeni bir devletten daha az incinebilir ve hassastır. Rusya Kars'ı aldığında ve elinde tuttuğunda Türkiye yok edilmedi. Avrupa'daki bütün Türkiye'yi kaybetmesi bile onu sona erdirmedi. Tam tersine Türk olmayan ve düzensiz vilayetlerin elden çıkmasıyla güçlendi. Ermeni vilayetlerinin kaybıyla olacak takviye (Bay Disraeli'nin tabiri) ne kendisine ve ne de büyük devletlere stratejik bir değişiklik verecektir. Arnavutluk ve Makedonya'nın ona* (Türkiye'ye) *hazinesine ödediklerinden çok daha fazlasına mal oldukları biliniyor. Acemi asker sağladılar fakat ilave kolordular gerektirdiler. Ermenistan Arnavutluk'a benzemektedir."*[189]

Noel Buxton, Avam Kamarası'nın 29 Haziran 1914 tarihli toplantısında yaptığı konuşmada Ermeni reform planına ilişkin "görüş ve kaygılarını" ifade etmiştir:

> *"İngiliz Hükümeti'nin Ermeni reform planını desteklemiş olması sevindirici bir şeydir. Başarı için umut ve dua etseler de, planın Ermeni nüfusuna yakın*

---

[186] Sonyel, *"Turco-Armenian Relations and British Propaganda During The First World War"*, s.390-391.

[187] *BOA. MV.* 187/48 (30 Mart 1330 [12 Nisan 1914] tarihli gizli Meclis-i Vükela zabtı).

[188] Bayur, *a.g.e.*, C.II, K.III, s.186-187, Türkmen, *a.g.e.*, s.83-84.Bu müfettişlerin görevine Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Osmanlı hükümeti tarafından 31 Aralık 1914 tarihinde resmen son verilmiştir.

[189] Noel Buxton, Rev. Harold Buxton, *a.g.e.*, s.151. Kitabın içindekiler kısmından bu satırların yer aldığı bölümün Noel Buxton tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

gelecekte herhangi bir güvenlik sağlaması son derece ihtimal dışıdır. Biz büyük silah firmalarının Türkiye'de muazzam siyasi öneme sahip imtiyazlar almalarına destek vererek anlaşılan Türkiye'ye yardım etmeye karar verdik. Ancak Türk İmparatorluğu'nun ömrünü ve prestijini uzatmak için faal bir şey yapmanın bu zaman olup olmadığı çok fazla şüpheli bir husus olabilir. Eğer reform planı gerçekten gerekli sonuçları vermede başarısız olursa, olaylar çok hızlı bir şekilde diğer büyük devletlere serbest hareket imkânı vermeye doğru dönecektir. Onlara planla ilgili kesinlikle her yardımı vermelerine izin verin. Fakat başarısız olursa, diğer büyük devletlerin nüfuz etmekte serbest kalmalarına izin verin. Siyasi nüfuz çok yakında bu vahşi kısımlara şimdikinden daha fazla düzen getirecektir."[190]

15 Temmuz 1914 tarihinde Westminster Central Hall'da Balkan Komitesi'nin yıllık toplantısı düzenlendi. Yeniköy Antlaşması'na ve verilen bütün tavizlere rağmen toplantı sonunda yayınlanan bildiri Türkiye düşmanı ifadeler içermekteydi:

"Zayıflamasına ve azalmasına rağmen Türkiye'nin gücü Güneydoğu Avrupa ve Küçük Asya siyasi yaşamında hala hesaba katılması gereken bir faktördür. Türkiye'nin kanunsuz egemenliğine maruz bırakılan tabi nüfuslar halen mevcut olduğu sürece, özgürlük dostları Türkiye'nin hareketlerini dikkatlice izlemelidir."

Toplantıya başkanlık eden Noel Buxton, ayrıca Anadolu'da barış zamanı tekrarlanan eski Türk katliamı siyasetini son birkaç gündür gördüklerini söylemiştir.[191]

1914 Eylül ayı içinde Noel Buxton, erkek kardeşi Charles Roden Buxton ile beraber Bulgaristan ve Romanya ziyaretine çıktılar. Buxtonlar, önce Sofya ve daha sonra Bükreş'i ziyaret ettiler ve temaslarda bulundular.

Noel Buxton'un bu gezisi ve yaptığı açıklamalar Osmanlı kamuoyunda büyük tepkiye yol açtı. Buxton'ın ifadesiyle İngiliz siyasetçilerin çoğunluğuna göre Balkan devletleri için kötülüğün asıl kökeni sınırlarının dar olmasında yatmaktaydı. Eğer Balkan devletleri kendi gerçek etnografik sınırlarına kadar genişlerse, barış ve mutluluk içinde yaşamaları mümkündü. Buxton konuş-

[190] "House of Commons", "The Armenian Question",*The Guardian*, 30 Haziran 1914, s.5. Buxton aslında burada isim vermeden Rusya'nın Osmanlı topraklarına müdahalesine izin verilmesi gerektiğini kastetmektedir.

[191] "Oppression in The Balkans",*The Guardian*, 16 Temmuz 1914, s.10.

masının geri kalanında İngiltere ve müttefiklerinin savaşı mutlaka kazanacağını, zaferden sonra Balkan devletlerinin sınırlarını iyileştirme konusunu sadece İtilaf Devletleri'nin ele alacağını, bu nedenle Bulgaristan'ın İtilaf Devletleri'ne katılıp desteklemesi gerektiğini vurgulamıştır. Noel Buxton'ın yapmış olduğu konuşmanın özeti Sofya Sefiri tarafından 21 Eylül 1914 tarihinde Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya bildirilmiştir.[192]

"Müslümanların en büyük düşmanlarından biri" olarak tanımlanan Noel Buxton'ın Bulgaristan ve Romanya temasları Osmanlı basınında tepki yarattı. Geçmişte yaptıkları dikkate alındığında, Buxton'un bu defa da Bulgaristan ve Romanya'yı Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmak için faaliyette bulunacağı kesin olarak kabul edilmekteydi.[193] Osmanlı basınına göre Buxton kardeşler Bulgaristan'ı Üçlü İtilaf'a dâhil etmek için Sofya'ya gitmişlerdi. Ancak Bulgaristan'a Makedonya'yı değil de sadece Osmanlı Devleti'nin elindeki Trakya ve Edirne'yi vaat ettikleri için girişimleri başarısız olmuştu.[194]

Buxton kardeşler Bükreş'te bulundukları esnada 15 Ekim 1914 tarihinde Hasan Tahsin[195] takma ismini kullanan Teşkilat-ı Mahsusa[196] üyesi bir Türk tarafından silahlı saldırıya uğradılar.[197] Noel ve Charles Buxton kardeşlerin yaraları çok ciddi değildi. Kısa süre içinde sağlık durumları büyük ölçüde düzeldi ve 27 Ekim'de tedavi gördükleri sanatoryumdan ayrıldılar.[198]

---

[192] *BOA. HR. SYS.* 2403/11 (Sofya Sefiri tarafından Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderilen 21 Eylül 1914 tarihli yazı ve bu yazıya ekli Noel Buxton'ın konuşmasının özeti). Burada dikkat çekici husus İngiltere adına hareket eden Buxton'ın Balkan devletlerinin sınırlarını genişletme sözü vermesi ve Bulgaristan'ı İtilaf Devletleri'ne katılmaya çağırmasıdır. Oysa Osmanlı hükümeti uzun süredir sadece mevcut toprak bütünlüğünü korumak için İngiltere ile 1878 Kıbrıs Antlaşması'nı canlandırmaya ve bir ittifak kurmaya çalışmasına rağmen bunu o tarihe kadar başaramamıştı.

[193] "İki Sima", *Tasvir-i (Tasfir-i) Efkar*, 1 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1914, s.1.

[194] "Bir İslam Düşmanının Akıbeti", *Tasvir-i (Tasfir-i) Efkar*, 16 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1914, s.3.

[195] Hasan Tahsin (1888-1919). 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'de Yunanlılara ilk kurşunu atan ve şehit edilen kişi olarak tanınmaktadır. Gerçek ismi Osman Nevres'tir. Suikast girişiminden sonra tamamen Hasan Tahsin ismini benimsemiştir. Suikast girişiminin ardından tutuklanan Hasan Tahsin, 1916 Aralık ayında Bükreş'in Almanlar tarafından işgal edilmesi sonucunda cezaevinden kurtulup İstanbul'a dönmüştür.

[196] Osmanlı Gizli İstihbarat Teşkilatı'dır.

[197] Buxton kardeşlerin gezisi ve suikast olayının ayrıntıları için bk. Kocatürk, *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması*, İkinci Cilt (1913-1914), s.447-452.

[198] "Buxton Biraderler", *Tasvir-i (Tasfir-i) Efkar*, 29 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1914, s.4.

SONUÇ

İkinci Meşrutiyet'in ilanı öncesinde Taşnak ve Hınçak örgütlerinin öncülüğünde henüz olgunlaşma aşamasında bulunan ve Padişah II. Abdülhamid'in mutlakıyet rejimine karşı Jön Türklerle işbirliği halinde olan Ermeni ayrılıkçı hareketine İngiltere de kısa ve uzun vadeli çıkarları doğrultusunda destek vermekteydi. İngiltere 1877 yılından beri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden vazgeçmiş, kendisi için stratejik toprakları doğrudan işgalin yanında Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerine kurulacak yeni devletler üzerinde etkili ve nüfuz sahibi olma yönünde bir siyaset tarzı belirlemişti. Bunu yaparken hem müttefikleri olan Rusya ve Fransa'yı gücendirmemek, hem de Almanya ve müttefikleri Avusturya-Macaristan ve İtalya'ya karşı güç dengesini kendi lehlerinde tutmak ve geliştirmek önemliydi. Padişah II. Abdülhamid, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik bu yeni ve düşmanca siyasetine karşı dünya çapında bir İslam birliği amacını gerçekleştirme çalışmalarının yanında, 1888 yılından itibaren II. Wilhelm Almanyası ile yakınlaşan bir politika benimsemişti.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı öncesinde Osmanlı Devleti'nin gerek Rumeli'deki, gerekse Ermenilerin yaşadığı vilayetlerdeki milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlerden görünürde Padişah II. Abdülhamid'in otoriter rejiminin sorumlu olduğu, bu nedenle devletin hızla parçalanmaya ve yıkılmaya doğru gittiği şeklinde bir algı ortamı yaratılmıştı. Jön Türkler, anayasal ve parlamenter bir rejimde Ermeniler dâhil isyankâr milletlerin ayrılıkçı hareketlerine barışçıl yollarla ve uzlaşmayla son verilebileceğini veya bu olmasa da en azından ayrılıkçı hareketlerin daha kolay ve meşru bir şekilde, uluslararası arenada büyük devletlerin tepkisine ve müdahalesine yol açmadan yenilgiye uğratılabileceğini tasarlamışlardı. Ayrıca meşrutiyetin ilanının ayrılıkçı hareketlere ve örgütlere yönelik halk desteğini de zaman içinde azaltacağı ve bu şekilde darbe vurulacağı umulmaktaydı. Jön Türklerin Ermeni ayrılıkçı örgütleriyle işbirliği yapması ve belki de onlara gereğinden çok fazla hoşgörü göstermesinin temel sebebi öncelikli hedef olan meşrutiyet rejimini tüm kesimlerin desteğiyle getirmekti. Bu başarıldıktan sonra da parlamenter ve anayasalı düzen içinde, dış güçlerin müdahaleleri olmadan devletin en çok ihtiyacı olan kalıcı bir iç barış ve huzur ortamının sağlanması ve sürmesi amaçlanıyordu.

Yine Jön Türkler arasında Osmanlı Devleti'nin toparlanması ve yeniden güçlü bir konuma gelebilmesi için mümkün mertebe İngiltere eksenli ve destekli bir siyasete dönülmesi gerektiği fikri ağır basmaktaydı. Kısa ve uzun vadede sadece İngiltere, kendi müttefiki ve Osmanlı Devleti'nin de en büyük düşmanı ve korkusu olan Rusya'nın yayılmacı politikasını engelleyebilirdi.

Jön Türkler, özellikle 1880 yılından itibaren Gladstone ile başlayarak İngiliz hükümetlerinin Osmanlı Devleti aleyhine düşmanca ve yıkıcı bir siyaset izlediklerinin farkındaydı. Ancak meşrutiyetin ilanı ile İngiltere'yle yeni ve güçlü bir yakınlaşma süreci başlatılarak, bir başka deyişle yeni bir sayfa açılarak, bu duruma son verilebileceği planlandı.

Meşrutiyetin ilanından Balkan Savaşı'na kadar süren dönem Osmanlı Devleti'ndeki ayrılıkçı hareketlerin güçlendiği ve hatta Rumeli'de hazırlıklarını tamamladığı aşamadır. 1909 Adana Olayı, Osmanlı Devleti idarecilerine Ermenilerin ayrılıkçı amaçlarından vazgeçmediğini ve bölücü faaliyetlerine devam ettiklerini tüm yönleriyle göstermişti. Bununla birlikte henüz bu dönemde Babıali, Ermeni milliyetçi hareketini ciddi ve öncelikli bir tehdit olarak görmüyordu. Meseleyi ağırlaştırıp, yabancı devletlerin doğrudan müdahalelerine ve baskılarına yol açmamak için ihtiyatlı davranarak, hoşgörülü ve uzlaşmacı bir tutumla Ermeni komitecilerin taleplerini değerlendiriyor ve ilgileniyordu. Babıali için bu dönemde öncelik 1910 yılından itibaren yeniden başlayan Balkanlar'daki karışıklıklar ve isyan hareketleriyle ve akabinde 29 Eylül 1911'de patlak veren Trablusgarp Savaşı oldu.

Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti için tam anlamıyla büyük bir yıkım oldu. Aynı zamanda o tarihe kadar kontrol altında görünen Ermeni meselesinin de yeni bir safhaya girmesine yol açtı. Savaştan önce Osmanlı idarecileri (İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf partilerine mensup olanlar dâhil olmak üzere), Rusya ve İngiltere başta olmak üzere büyük devletlerin müdahalesi olmadığı takdirde Balkan devletlerini ittifak halinde olsalar bile kolaylıkla yenilgiye uğratabileceklerine emindiler. Bu bağlamda Osmanlı Devleti için tek başına Ermeni ayrılıkçı hareketi de aslında her an yok edilebilecek kadar kolay ve önemsiz bir meseleydi. Önemli ve endişe yaratan husus, Hıristiyanların durumunu bahane ederek 1877-1878 savaşında olduğu gibi, Rusya'nın başta müttefiki İngiltere ve Fransa olmak üzere diğer büyük devletlerin de desteğini alarak Osmanlı Devleti'ne saldırma ihtimalinden kaynaklanmaktaydı. Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi de buna kapı açmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Ermeni meselesinde aşırı ılımlı ve tavizkâr hareket ediyor olmasının temel nedeni buydu.

Balkan Savaşı, Osmanlı Devleti'nin ne kadar zayıf ve savunmasız bir halde olduğunu tüm dünyaya ve aynı zamanda Osmanlı idarecilerine de gösterdi. Balkan Savaşı'nın Osmanlı Devleti için ağır ve acı sonuçları Ermeni ayrılıkçı hareketine büyük umut ve güç verdi. Adana Olayından sonra ciddi ve büyük boyutlu bir isyan hareketini göze alamayan ve hazırlıklarını sürdüren Ermeni komiteleri için uygun zaman ve ortam Balkan Savaşı'ndan sonra oluştu. İn-

giliz hükümeti ve politikaları üzerinde çok etkili olan, Balkan ittifakının kurulmasında ve Balkan Savaşı'nın çıkmasında büyük rol oynayan, İngiliz parlamenter Noel Buxton'un liderliğindeki Balkan Komitesi, İngiliz Ermenistan Komitesi adıyla bir örgüt daha kurarak benzer sonuçlar yaratacak bir süreci ve projeyi bu sefer Ermeniler için başlattı. Gerek Balkan Komitesi, gerekse onun yeni örgütü İngiliz Ermenistan Komitesi, İngiltere'de iktidarda bulunan Liberal Parti hükümeti üzerinde son derece etkiliydi ve hükümetin politikalarına kolaylıkla yön vermekteydi. Zaten bu örgütlerin üyelerine bakıldığında, neredeyse tamamının Liberal Partili veya Liberal Parti'yi destekleyen nüfuzlu kişilerden oluştuğu görülmektedir.

Birinci Balkan Savaşı sonunda Osmanlı idarecileri içinde bulundukları çok çaresiz ve sıkıntılı durumun bir sonucu olarak ilerde daha kötü sonuçlar doğuracak yanlış bir strateji benimsediler. Bulgar ordusunun İstanbul, Çatalca yakınlarında durdurulabildiği bu zamanda iyice alevlendirilmiş olan Ermeni meselesi, Balkan Savaşı'nın getirdiği felaketle birleşmişti. Çıkacak bir Ermeni isyanı ve bunun sonucunda Rusya başta olmak üzere büyük devletlerin müdahalesi, Anadolu'nun kaybı dâhil tüm imparatorluğun yok olmasına ve parçalanmasına yol açabilecekti. Bu nedenle Babıali, İngiltere ile imzalanmış olan 4 Haziran 1878 Kıbrıs Antlaşması'nı canlandırmaya ve bu antlaşmaya dayanarak Ermenilerin yaşadığı doğu vilayetlerinin reform işini maaşla getirtilecek İngiliz memurlara ve İngiltere'nin kontrolüne bırakmak istedi. Doğu vilayetlerinde Balkanlardakine benzer bir isyan ortamının oluşmasının ve bölgeye yönelik (diğer büyük devletlerin de desteği ve onayıyla) muhtemel bir Rus saldırısı ve işgalinin önüne ancak bu şekilde geçilebileceği düşünüldü. Böylece Balkan Komitesi ve onun yan örgütü İngiliz Ermenistan Komitesi tarafından hazırlanan ve Osmanlı Devleti'ne dayatılan proje çok daha kapsamlı bir şekilde hayata geçirildi.

1914 yılı başında Osmanlı Devleti'nin nüfusu 18.500.000'e düşmüştü ve nüfusun % 81'ini Müslümanlar oluşturmaktaydı.[199] 1914 nüfus sayımına göre Ermenilerin sayısı 1.212.973, toplam nüfusa oranları ise % 7.55 idi. Aynı nüfus sayımına göre Müslümanların sayısı 12.997.459, toplam nüfusa oranları % 80.91'di.[200] Vilayat-ı Sitte tabir edilen Osmanlı Devleti'nin altı vilayetinde (Sivas, Erzurum, Mamuretülaziz, Diyarbekir, Van ve Bitlis) ise Ermenilerin toplam nüfusu 886.960 olup, bölgedeki toplam nüfustaki (4.993.914) oranı % 17,3'tü.[201] Görüldüğü gibi Ermeniler, 1914 yılı başlarında nüfus olarak en

[199] William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, İstanbul, 2003, s.3.
[200] Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi 1908-1923*, s.30-31.
[201] Türkmen, *a.g.e.*, s.29-30.

yoğun oldukları Osmanlı Devleti'nin doğudaki altı vilayetinde bile Müslümanlara nazaran oldukça azınlıkta kalıyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin izlediği siyaset İngiltere'nin de onayıyla Ermeni meselesinde Rusya'nın ön plana çıkmasına, Yeniköy Antlaşması'nın imzalanmasına, doğu vilayetlerinde neredeyse Babıali'den bağımsız özerk bir yönetimin kurulmasına ve gittikçe güçlenen Ermeni ayrılıkçı hareketinin meşru ve sağlam bir zemine oturmasını sağladı. Kısacası doğu vilayetlerinde tıpkı geçmişte Sırbistan, Karadağ, Eflak-Boğdan (Romanya) ve Bulgaristan örneklerinde olduğu gibi, yakın gelecekte Osmanlı Devleti'nden rahatça ayrılabilecek, tam bağımsız bir Ermenistan'ın kurulabileceği benzer bir ortam oluşturuldu. Buna ilaveten Ermenilerin lehine hazırlanan bu ortam, Kürtler ve Araplar içinde de isyan ve ayrılık hareketlerinin fitilini ateşledi. Şüphesiz Padişah ile Osmanlı Devleti'nin sivil ve askeri yetkilileri de bu durumun farkındaydı. Ancak bu aşamada Osmanlı Devleti ne askeri, ne de mali yönden büyük devletlere karşı tavır alabilecek ve koşulları değiştirebilecek bir konumda değildi. Bunu ancak büyük devletlerden en az birisi ile kendi toprak bütünlüğünü garanti altına alan yazılı bir ittifak anlaşması yaparak ve kesin bir müttefiklik bağı kurarak değiştirebilirdi. Nitekim Osmanlı Devleti'ni 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile ittifak antlaşması imzalamaya iten en önemli nedenlerden birisi de bu olacaktır. Bu kararın doğruluğu veya yanlışlığı tartışmaya açıktır. Gerçek olan nokta Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ittifak antlaşması imzalayarak hızla parçalanmaya doğru giden devletin kurtulması için son bir hamle yapmak istemiş olmasıdır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Belgeleri:

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Kalemi (DH. EUM. EMN.): 32/6

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH. KMS.): 1/23, 7/9, 12/5

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ.): 55/-1/11, 76/-1/13

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS.): 83/71, 84/76, 84/83, 2403/11, 2760/64, 2776/65, 2789/34, 2799/30, 2818/1

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 166/87, 176/23, 179/27, 187/48

Zaptiye Nezareti Belgeleri (Z.B.): 31/67, 322/102

Osmanlı ve İngiliz Basını: Daily Express,Hikmet, Tanin, Tasvir-i (Tasfir-i) Efkâr, The Guardian, The Times, Yeni Gün, Servet-i Fünun.

Basılı Eserler:

Armaoğlu, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Armenia: Its People, Sufferings & Demands, Third Edition, The British Armenia Committee, London, July 1913.

Avcı, Halil Ersin: *İngiliz-Ermeni İttifakı*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010.

Bayur, Yusuf Hikmet: Türk *İnkılabı Tarihi*, Cilt II, Kısım I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1991.

Buxton, Noel : *With The Bulgarian Staff*, New York, The Macmillan Company, 1913.

Buxton, Noel, Rev. Harold Buxton : *Travel and Politics in Armenia,* Smith, Elder & Co., London, 1914.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Cengizer, Altay: *Adil Hafızanın Işığında*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Demirci, Sevtap: *British Public Opinion Towards The Ottoman Empire During The Two Crises: Bosnia-Herzegovina (1908-1909) The Balkan Wars (1912-1913)*, İstanbul, The Isis Press, 2006.

Demirel, Muammer: *ErmenilerHakkında İngiliz Belgeleri(1896-1918): British Documents on Armenians*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Graves, Philip P.: *İngilizler ve Türkler: Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara,1999.

Hale, William: *Türk Dış Politikası 1774-2000,* İstanbul, Mozaik Yayınları, 2003.

Kantarcı, Şenol: *"Van'da Ermeni İsyanları (1896-1915)", Ermeni Araştırmaları*, Ankara, Bahar 2002, Sayı:5, s.138-167.

Karaca, Taha Niyazi: *Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010.

_____ *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

Karacakaya, Recep: *Ermeni Meselesi Kronoloji ve Kaynakça*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2005.

_____*Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi 1908-1923*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2005.

Kocatürk, Önder: *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

_____: *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler,* Birinci Cilt (1911-1912), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2011.

_____: *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): Sorunları Çözme Çabaları ve İlişkilerin Kopması*, İkinci Cilt (1913-1914), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2013.

*Meclis-i Mebusan Numero:521,*Said Halim ve Mehmed Talat Paşalar Kabinelerinin Divan-ı Ali'ye Sevkleri Hakkında Divaniye Mebusu Fuad Bey Merhum Tarafından Verilen Takrir Üzerine Bera-yı Tahkikat Kur'a İsabet Eden Beşinci Şube Tarafından İcra Olunan Tahkikat ve Zabt Edilen İfadatı Muhtevidir, Meclis-i Mebusan Matbaası, İstanbul,1334 (1918).

Münir Süreyya Bey: *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:53, Ankara, 2001.

Oktay, Hasan: *"Ermeniler ve Van İhtilal Örgütü (1896-1915)", Ermeni Araştırmaları*, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, Bahar 2002, Sayı:5, s.84-137.

Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I-II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2010.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara,2006.

Sonyel, Salahi R.: *"İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)", Belleten*, LI, 201 (1987), s.1241-1289.

_____*"Turco-Armenian Relations and British Propaganda During The First World War", Belleten*, LVII, 222, (1994), s.381-449.

Talât Paşa'nın Anıları, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

Türkmen, Zekeriya: *Vilayât-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006.

Uçarol, Rifat: *Siyasi Tarih (1789-2012)*, Der Yayınları, İstanbul, 2013.

Uğurlu, Ö. Andaç (Editör): *İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri: Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası 1900-1920*, Örgün Yayınları, İstanbul, 2005.

Ulubelen, Erol: *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009.

Valyi, Felix: *Spiritual and Political Revolutions in Islam*, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd., London, 1925.